

પ્રાસ મળ્યા એટલે કવિતા થઈ એમ નથી; કવિતાનો અર્થ એવો મુદ્દમ અને જોડા છે કે દેશેદેશના વિદ્વાનો તે અર્થ સમજાવતા હજી અટક્યા નથી. જ્યારે એમ છે ત્યારે કવિતામાં કાંઈ અઘોરિક રમતા સમાયલી હોવી જોઈએ. એક શ્રીક વિદ્વાન કહે છે કે કવિતા એ સર્વ લખાણમાં સૌથી વધુ દાર્શનિક—તત્ત્વગાનથી બરપૂર છે; અને તે ખરું છે. તેની નેમ સત્યતા છે, જે વ્યક્તિગત કે એક-દેશીય નહિ પરંતુ સામાન્ય અને સિદ્ધિકર છે; જે બાહ્ય સાક્ષીની પરવા રાખતી નથી, પરંતુ ઉભરાથી અંતઃકરણમાં નિરંતર આનંદી વહે છે. આવી જેની નેમ છે તે જ્યાં તત્ત્વગાનને પાત્ર જ છે ! એક પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ લખનાર જણાવે છે તેમ, કવિ એક મહાશિક્ષક છે, જે ઈશ્વરે સૃષ્ટિસ્થનામાં મૂકેલી ચોજના આપણી આગળ ખુલ્લી કરે છે. કવિતા એ માનવ અને કુદરતની સાક્ષાત્ પ્રતિ છે, અને કુદરત તથા કવિતાનો સંબંધ અતિ નિકટનો—વસ્તુજાણાવત છે. કવિતા એ કુદરતની કૂચી છે, જે કુદરતની કળાનાં દ્વાર ઉઘાડી તેના ગેખી જોડાણમાં આપણને ઉતારે છે, અને લાંથી આપણા વિચારોને ઉપર ચઢાવી આપણા મનને વિશાળ, આપણી લાગણીને વિસ્તીર્ણ, આપણા આત્માને વિસ્તૃત કરે છે. કવિતા પોતાની સાથે આપણને પૃથ્વીતું પેદું બેઠાવતી તથા આકાશના જગ્યામાં જગ્યા ભાગોમાં ગમન કરાવતી લઈ જાય છે, અને કુદરતનું ખરું ખરું મોહિની સ્વરૂપ આપણને રસિકતાથી દેખાડી આપે છે ! રસબંજના તેનો આત્મા છે, અને નિર્મળ નદીના પ્રવાહ જેવી સડસડાટ દોડતી ઉમંગી બાની તેનો મુખ્ય શણગાર છે. કવિતા એ અસરકારક પ્રણય લાગણીઓનો સ્વાભાવિક છલકાઈ જતો એક અસાધારણ ગુસ્સો છે. એ ગુસ્સો જ્યારે જોરમાં હોય છે ત્યારે એક સમાધિસ્થ ચોગીની પેઠે આસપાસની વસ્તુપર કંટું ધ્યાન

આપતો નથી, પરંતુ જે વસ્તુ કે વિચારે તે ઉદ્ભવ્યો છે તેનું પદ ભેદી મનુષ્યદષ્ટિ સન્મુખ તેનું પ્રત્યક્ષ ચિત્ર ખડું કરે છે ! કવિતા એ એક જાદુ છે, જે પોતાની વિવિધ શક્તિવડે હંદગીના દરેક ભાગપર પોતાના યોગ્ય આશીર્વાદ નાખી શકે છે : એ આશીર્વાદ યૌવનકાળપર અનુભવ, પુખ્ત વયપર શાંતિ અને વૃદ્ધાવસ્થાપર જીવાનીના છે ! કવિતામાં પારસમણિનો એવો મુલ્ય છે કે તેના સ્પર્શથી અણુધડ, નિર્દય ને રસહીન હૃદયમાં પણ કુદરતનું તથા નીતિરીતિનું રસમાન ઉત્પન્ન થાય છે. કવિતા જે ન હોત તો કુદરતમાં જે રસિક કામળતા રહી છે તે કોઈ જાણુત જ નહિ ! કવિતાનો એવો મહિમા છે, અને તેની જેટલી વખાણ કરીએ તેટલી થોડી છે ! ત્યારે એ શક્તિ કાંઈ એવી પ્રજ્વલિતી નથી કે તે પ્રયત્ન છીએ પ્રાપ્ત થઈ શકે : એવો પ્રભાવ તો સ્વાભાવિક જ ઉપજી શકે છે. ઉપર વિસ્તારથી જતાવેલાં કવિતાના સ્વરૂપનું તાત્પર્ય આ હુંકી વ્યાખ્યામાં આવી જાય છે : “ અસાધારણ લાગણીની અસાધારણ ભાષા તે કવિતા. ” આ વ્યાખ્યામાં કવિતાનો સઘળો મર્મ સમાઈ ગયો છે. એવી કવિતા (જેને આપણે “ પવિત્ર કાવ્યદેવી ”ના ઉપનામથી ઓળખીએ છીએ તે) જેનાપર પ્રસન્ન થઈ અને એણે જેને પોતાનો કરી લીધો તે ભાગ્યશાળીને કવિ કહેવો ઉચિત છે; બાકી છોને ખીજા કવિતા (? જોડકણું) જેડી પોતાના મનમાં દેડકાવત ફૂલી સંતોષ પામે !

કવિતા વિષે બોલ્યા પછી કવિતાની ભાષાપર લખવું અનુચિત ગણાશે નહિ, કારણ જે કવિતા કવિના હૃદયમાંથી ઉભરાય છે તેને કેવી ઘટનામાં એસાડવી એ તેનું મુખ્ય કામ છે. કેટલાકે એમ સમજતા લાગે છે કે કવિતાની ભાષા કઠિન જ જોઈએ; અને કેટલાક કવિઓ એજ ધોરણપર ચાલે છે, અને કવિતાની ભાષાને

ભારી શબ્દોથી ભરચક કરી મેલે છે, જેઓ પોતાનું લખ્યું પોતેજ સમજતા હોય એમ જણાય છે. જે કે લખાણની ભાષાને બોલાતી ભાષાનીજ હદમાં રોકી રાખવાની શૈલી ઉત્તેજન પાત્ર નથી અને જેવું લખાણ તેવી શૈલી હોવીજ જોઈએ; તથાપિ કવિતાની ભાષાને સરળ મધુર શબ્દો તથા બહુજ ભારી ભારી શબ્દોથી “શણ્કુગારવામાં” (૧) આવે તો એવી જકડાયેલી કવિતા હજારે દેટલાં હેઠ-યોમાં પ્રેમપૂર્વક મોંધી રખાશે? જે કવિતા જનસમૂહને સમજાવવા કે રીઝવવા લખવી, તેને તે સમજાતી કે રીઝવતી નથી એ કેવું લેખકચાતુર્ય? માટે હુંકમાં કહીએ તો કવિતાની ભાષા, જેવી કવિતા સ્વાભાવિક છે તેવીજ શુદ્ધ, સરળ, રસિક અને ઘટમાં ઝટ ઉતરી જાય એવી જોઈએ. અલખનાં, અર્થગૌરવ તો જાડું અને અખડ જ જોઈએ.

નવીન પાશ્ચાત્ય કેળવણી પામેલાઓ સુંદર ગુર્જર ભાષા તરફ પોતાની આપ્રીતિ ખતાવી તેનાપર આર્પણું હોવાનો મિથ્યા દોષ મૂકે છે, જેઓને એટલુંજ કહેવું બસ યશે કે જે ભાષામાં પ્રેમાનંદ જેવા ઉત્તમ કવિના સર્વ વિચારો પોતાની જગ્યા સરળતાથી લેવા પામ્યા તે ભાષા અધુરી કે તેને નહિ ઓળખનારા અધુરા હોવા જોઈએ? ટેલર પોતાનાં ગૂંજરાતી ભાષાનાં વિખ્યાત વ્યાકરણમાં એ સંબંધમાં જણાવી ગયો છે:—“મનકારી અધુરો તો તેની ભાષા પણ અધુરી; પણ જે વાપરનારના યત્ન સંપૂર્ણ, તો ગૂંજરાતી પણ સંપૂર્ણ, હા, શણ્કુગારેલી પણ દેખાય. ગૂંજરાતી,—આર્યકુળની,—સંસ્કૃતની પુત્રી,—ધણી ઉદ્દૃષ્ટ ભાષાઓની સગી! તેને કાણ કદી અધમ કહે?” આવા શબ્દો એક અંગ્રેજના મુખથી નીકળેલા જોઈ મારા ગુર્જર બંધુઓ પોતાની માતૃભાષા માટે શું અભિમાન નહિ ધરશે? વળી ગુર્જરભાષાનું પાણી ઉતારી નાખી તેને વિરૂપ કરનારા બહુ ગૂંજરાતી ગ્રંથો હિંદુ

તેમજ પારસી લખનારાઓથી આજકાલ બહાર પડે છે, જેઓની માગણિક (1) વાણી “અમે તમેકા સોળદિ આના, અડે કંઠેકા બાર, ઇકડ તિકડ આદદિ આના, શુ માં પંસા ચાર” એ કહેવતને પુષ્ટિ આપે છે. ઈશ્વર એવા લેખકોની છાયાથી પવિત્ર ગુર્જરગિરાને દૂર રાખે ! એવા ભાષાદ્રોહીઓને તો અમારા નવ ગજના નમસ્કાર છો!

પ્રિય વાચનારા! ગુર્જર કાવ્યની પ્રજ્ઞવર્ગમાં દાક્ષતા સમયમા પૂરતી કદર બૂનતી નથી એ બહુ અફસોસની વાત છે. એજ કારણે ગુર્જર કાવ્યદેવીનો દાક્ષ બહુ રક દેખાવ યદ્યપણો છે. યુરોપિયન કાવ્ય દાક્ષ જે ધ્રુવદ ઠોંચે પૂગવા પામ્યું છે તે તે ભોડોની કાવ્યપ્રત્યે પ્રીતિ અને તેઓ તરફથી તેને મળતા અખડ ઉત્તેજનને લીધે છે. જે એવું ઉત્તેજન આજ ગુર્જરકાવ્યને મળે તો પાતાળને ફેડી મહાન્ કવિવર ફૂટી નીકળે એમા કાંઈ આશ્ચર્ય નથી ! વિનાશ્રયા ન શોમંતે પંડિતા ઘનિતા લતા! એ જોકે આપણી ભારતભૂમિનું કથન છે, તથાપિ એનો ખરો લાભ તો યુરોપિયનોજ લે છે. હા! આપણે માટે એવો દિન ક્યારે આવશે ? હુદ્ર પોથા થોથાઓને બાળુએ નાખી ઉત્તમ ગવ્યામૃતપર ગુર્જર પ્રજાને ક્યારે રુચિ ઉપજશે ? નહિ તો—

इतर कर्मफलानि यथेच्छया

चितर वाञ्छितदाश्चतुरानन ।

अरसिकेषु कवित्वनिवेदनम्

शिरसि मालिख मालिख मालिख ॥

એ વચનો શુ હજી ગુર્જર પ્રજાને માટે બોલાશે ? ઈશ્વર કરેને હવે ગુર્જરભૂમિમા એનું કહેવાનો કાળ ન આવે.

છંદમાં લખાયેલો છે, પરંતુ આ ગ્રંથમાં તેનો પ્રથમ ભાગ ૭૫ છંદમાં છે તેજ દાખલ કીધો છે; પાછલો ભાગ જે “અધમ કવિતા” પર છે તે હવે પછીના પુસ્તકમાં મૂકવાનો વિચાર રાખ્યો છે. એ વિષય તથા એની પછી આવેલાં “વર્ષા-વર્ણન” માટે પ્રસિદ્ધ સ્વદેશપ્રેમી પારસી કવિ મી. બહુરામજી મલખારી તથા ખીજા વિદ્વાનોએ પોતાનો જિજ્ઞાસુ મત દર્શાવ્યો છે. આ ગ્રંથની હસ્તલિખિત નકલ ઉપલબ્ધ એકમાર્ગી વિદ્વાન ગૃહસ્થ-ને બતાવવાની મને તક મળી હતી, જેઓએ પોતાની અનેક અડચણો છતાં તે બહુ ખુશીથી વાંચી હતી, અને એ પુસ્તકને પોતાથી બનતી સહાય આપવા મરજી જણાવી હતી, જે માટે હું એ ઉદાર મહાશયનો અત્યંત આભારી છું. વળી મારા પ્રથમ પ્રયાસને ઉત્તેજન આપી બહાર પાડવા માટે “માસિક મન્નહ”ના કવિ-અધિપતિ મી. દા. એ. તારાપોરવાળાનો પણ હું બહુ આભારી છું, જેઓ મારી ખીલતી શક્તિને હંમેશાં ઉત્તેજન આપતા આવ્યા છે. એજ પ્રમાણે મેહેરજી શેઠ કૃષ્ણરામ કાબરાજ, કવિ ગણપતરામ રામરામ તથા મારા ઈષ્ટ મિત્રો પંડિત કૃષ્ણરામ ઇચ્છારામ, રા. નીજાભાઈ બાઈશકર અને મી. પે. ખ. તારાપોરવાળાએ મારી કવિતાઓના હસ્તલેખ વાંચી મને ઉપકૃત કીધો છે; એઓ મારી કવિતા માટે પોતાનો દર્પ દેખાડી નિરંતર ચોખ્ખું મુંચના કરતા આવ્યા છે, જેમાં આ પુસ્તક પોતાનાં નામ માટે છેલ્લા ગૃહસ્થને આભારી છે.

પ્રિય વાંચનાર ! નંસારી વ્યાવહારિક કારણે(જેમાં હું બહુ ન્દાની વચથી ગુંથાયે હું તેમજ)થી મુક્ત થતાં જે ગ્રેય કાળ દુરસ્ક-

દનો મળ્યો તેમાં આ કાવ્ય પુસ્તક તથા ખીજા કાવ્યો જન્મ પામ્યાં

છે; તોપણ ગિફતાં બેસતાં, ફરતાં હરતાં, એકાંતમાં કે વાતચિત કરતાં જે કુદરતી ઉભરા નીકળ્યા છે, તેઓને કાગળપર ઉતારી લેવાની તક મેં જતી મૂકી નથી; તેમજ ખાનગી કે જાહેરસભાઓમાં પ્રસંગોપાત્ત જે શીઘ્ર કવિતાઓ મૂખથી નીકળવા પામી હતી, તેના જે ચાર નમૂના આ પુસ્તકમાં મૂકેલા છે. મેં ઉપર જણાવ્યું તેમ આ પુસ્તકમાં મારી કવિતાઓનો થોડોજ ભાગ છપાયો છે, કારણ એના જે ભાગ જેટલો સંગ્રહ હજી મારી પાસે છે, જેમાં અઢલ સતશાઈ, દાબ્યચાતુર્ય, શીઘ્રકાવ્યો તથા પુષ્કળ પરચુટણ વિષયો સમાયા છે. પ્રજાવર્ગ તરફથી જો આ મારા પ્રથમ પ્રયાસની કદર જૂન-જો તો હવે પછી ઉપલાં પુસ્તકો પણ તેઓની સેવામાં મૂકીશ.

આ ગ્રંથમાં મિત્રરુચિર્હિં લોકઃ એ કેહેવત પ્રમાણે બિન્ન બિન્ન વૃત્તિની દરેકને અનુકૂળ આવે એવી કવિતાઓ દાખલ કીધી છે, જેનું અમૃતપાન પોતપોતાની રુચિ પ્રમાણે કરવાની સીને છૂટ છે; સ્વર્ગવાસી કવીશ્વર દક્ષપતરામના શબ્દોમાં બોલું તો—

“જેને જેવો ભાવ તેને તેવી કવિતા છે આમાં;

ગમે લાં ગમત કરો, ન ગમે તે નિંદશે મા,
રાખજો તે જગા જવા બીજા રમનારને.”

આ પુસ્તક એક પારસીથી લખાયલું છે, તેમજ તે આર્યથી કાંઈ જુદો નથી; વળી એમાંની કવિતાઓ ઘણે ભાગે મારી સત્તર અને અઠ્ઠર વર્ષની વયે રચાયલી છે, અને કેટલીક તો પદર અને સોળની તદ્દન કાચી વયે લખાયલી છે, જેથી તેમાં ઘણીક ખામીઓ નજરે પડશેજ; પરંતુ કટાક્ષથી ન જોતાં પ્રિય વાંચનારને

તેના પ્રેમાલિલાથી નમ્ર સેવકપર સ્નેહદ્રષ્ટિથી જોવા, અને તેમાંથી હસવત્ પયપાન કરવા વિનંતિ કર્યું. આ પુસ્તકનો થોડો ભાગ પણ જો તેને આનંદ આપશે તો મારો શ્રમ મફત થયેલો જાણી સંતોષ પામીશ. છેવટે હું પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કર્યું કે મારી જન્મભૂમિ “ગરવી ગૂજરાત”માં વીરનરોને જન્મ આપી એ રાંક માતાનો અનેક રીતે ઉત્કર્ષ કરો !

દમણ, મધ્યેશ્વર, ૧૫, મન ૧૯૦૧

અરુદેશ્વર દ. ખખરદાર.

અનુક્રમણિકા.

અંક.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અંક.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	કાવ્ય ગૌરવ. ...	૧		પાણીનો ધોધ. ...	૭૦
૨	ગુર્જર ગિરાની પડતી. ...	૩૬		નદી ગમન. ...	૭૨
૩	વર્ષાવર્ષુન:—			સમુદ્રનો હર્ષ. ...	૭૪
	જનાજાનો જુલમ. ...	૪૦		મેઘની સગાઈ. ...	૭૫
	મેઘની તૈયારી. ...	૪૨		ખેતરોનો બહાર. ...	૭૬
	વાદળના વિવિધ રંગ. ...	૪૩		વૃક્ષવર્ષુન. ...	૭૭
	મેઘની ચઢાઈ. ...	૪૭		ફૂલ બાગ વર્ષુન. ...	૭૮
	મેઘ-ધનુષ્ય. ...	૪૮		વરસાદમાં દુઃખી	
	પવન સરદાર. ...	૪૯		છવો. ...	૮૦
	આકાશમાં ગગડાટ. ...	૪૯		અંધકારમાં તારા અ-	
	વિજળીના ચમકારા. ...	૫૦		ને આગિયા. ...	૮૨
	મેઘની પધરામણી. ...	૫૧		સમાપ્તિ. ...	૮૩
	મેઘદર્શનથી સર્વનો		૪	ભજ ભાવે ભગવાન. ...	૮૪
	આનંદ. ...	૫૬	૫	કોણ ગમાયા ને કોણ	
	મોર, કોયલ, પોપટ			કમાયા ? ...	૮૬
	વિગેરે પક્ષીઓનો હર્ષ	૫૮	૬	કાળ. ...	૮૭
	પહાડનો દેખાવ. ...	૬૪	૭	આજસ. ...	૮૯
	પહાડપરથી ઝરતાં		૮	ઈર્ષ્યા. ...	૯૨
	ઝરણો. ...	૬૬	૯	ખોટો ખોલ પાળવા	
	ચરતા દોર. ...	૬૭		વિશે. ...	૯૩
	મરોવર. ...	૬૭	૧૦	દિલ દર્પણ. ...	૯૫
	ટેકરીઓ. ...	૬૮	૧૧	મૂર્ખ. ...	૯૬
	નદી ને તેનો ખજાનો. ...	૬૮	૧૨	પડિત પ્રસંગ. ...	૧૦૦

અંક.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અંક.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૩	નાચે તેને ધુમટો		૩૬	ગર્વતાણું ધર ખાલી.	૧૪૨
	શાનો ?	૧૦૧	૩૭	પ્રેમ	૧૪૪
૧૪	ક્ષમા... ..	૧૦૩	૩૮	રવિતણો તડકો દેખાય	
૧૫	ગરજ... ..	૧૦૪		મધ્યરાત્રમાં. ...	૧૪૭
૧૬	પૈસા... ..	૧૦૫	૩૯	ડડી સ્ત્રી	૧૪૮
૧૭	ખરી ખુબસૂરતી ...	૧૦૭	૪૦	ભઘાઈ.	૧૫૧
૧૮	આશા.	૧૦૮	૪૧	અફસનો એ અધો !	૧૫૨
૧૯	અંધ વિશે તો કાણો		૪૨	સૂર્ય વદ્ધ થતાં જુઓ	
	રાય... ..	૧૧૧		રાજ દીધું ચંદને !	૧૫૪
૨૦	ગર્હવદ્ધેયી દુનિયા ...	૧૧૩	૪૩	સર્વવ્યાપક પ્રેમ ...	૧૫૫
૨૧	સુખ દુઃખ... ..	૧૧૪	૪૪	સંતોષ	૧૫૬
૨૨	સર્વ શાસ્ત્રોનો મર્મ...	૧૧૭	૪૫	કેળવણી.	૧૫૭
૨૩	દેશાભિમાન. ...	૧૧૮	૪૬	માનવિના માથાપર ઉ-	
૨૪	દેશ દૂખતો તાર ! ...	૧૧૯		ગાજાં છે ગિંગડાં !	૧૫૮
૨૫	આશ્રય.	૧૨૦	૪૭	પ્રિયાને અરજ ...	૧૫૯
૨૬	વાવે તેણું પામે. ...	૧૨૧	૪૮	પ્રીતિની પ્રસન્નતા...	૧૬૦
૨૭	ભૂલ... ..	૧૨૩	૪૯	ધિક એ જનનો અવ-	
૨૮	એક શુભ લગ્નનો			તાર ખરે	૧૬૧
	સમારભ.	૧૨૪	૫૦	મુન્દરી કે વાંદરી ? ...	૧૬૩
૨૯	લોભ	૧૨૮	૫૧	બાંધને અરજ ...	૧૬૪
૩૦	વખત	૧૩૦	૫૨	પુત્રીવિરહ	૧૬૬
૩૧	દુઃખમાં કોણુ ડબ્બો.	૧૩૩	૫૩	મહારાણી વિજયાદેવી-	
૩૨	કાટ્યામાં પગ ઘાલે.	૧૩૪		નો વૈકુંઠવાસ. ...	૧૭૦
૩૩	જીભ	૧૩૬	૫૪	હરિભક્તિ	૧૭૬
૩૪	કવીશ્વર દવપતરામનું		૫૫	ભાઈ જીવણ ! અરને	
	સોફનનક મૃત્યુ ...	૧૩૭		ભજ !	૧૭૮
૩૫	મદા સુખી નહિ કાવ.	૧૪૦		ચિત્રકાવ્ય. ...	૧૮૧

શુદ્ધિપત્ર.

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અગુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧	૧૩	નમનાત્મક	નમનાત્મક.
૩	૧૬	સંદેહાલંકાર	સંદેહાલંકાર.
૬	૧૧	તારનાર	તાડનાર.
૯	૧૭	સોર	શેર.
૧૭	૨૩	અંગ દ્રવ્ય, સૈન્યબળ	અંગ-દ્રવ્ય-સૈન્યબળ.
૧૯	૪	દરસાવે	દરસાવે.
૨૨	૧૪	આબળાંમાં	આબલામાં
૨૨	૨૨	પાણીને	પાણી ને.
૭૪	૧૫	ધસતો	ધસંતો.
૮૨	૧૮	ગભરાઈ	ગભરાઈ.
૧૭૨	૧૭-૧૮-૧૯- ૨૦ ૨૧	કેકે	કેકે.
૧૭૩	૧૦-૧૨-૧૪		

પુસ્તક મળવાનાં ટેકાણાં:—

૧. મી. પીરોજશા દીનશા મુકાદમ,
ચચંગેટ જીંદ, કેટ, મુબઈ.
૨. પંડિત જ્યેષ્ઠારામ મુકુદજી પુસ્તકાલય,
કાલકાદેવી, મુબઈ.
- ૩ કર્તાપાસેથી, દમણ, ગૂજરાત.

કાવ્ય રસિકા.

કાવ્ય ગૌરવ.

મંગળાચરણ.*

કવિત—મનહર હંદ.

તણાતી હણાતી બધે જણાતી લૂટાતી ચાલી,
આવી અથકાતી નિશે^૧ કિનારે વિનાશને;
દીન^૨-મીન^૩-પતિ નામી, પ્રીતે તારી^૪ જેથી પામી,
ગુર્જર કવિતા દેવી પૂરણ પ્રકાશને;
વાહવા કરાવી સારી, ગણના ગણાવી ભારી,
મોહક કવીશ્વરે મુખે ભરી મિઠાશને;
રટે અદ્વૈતીર એવા ઈશ્વર કવીશ્વર એ,
મોટા શ્રી મહેશ્વર સદ્ગુણ કરે આશને!

૧

* મંગળાચરણ ત્રણ રીતના હોય છે નમાનત્મક, આશીર્વાદાત્મક તથા વસ્તુનિર્દેશાત્મક ઉપલુ મંગળાચરણ આશીર્વાદાત્મક છે, પરંતુ તેમાં વસ્તુનિર્દેશ શુદ્ધ રહ્યો છે, કારણ એમાં વિષય લખવાનો ઉદ્દેશ બતાવવા સાથે કાવ્ય-દેવીની આરા કૃષ્ણને ગણના ગણાઈ તે સમજાવ્યું છે.

૧. અધારાંમાં, રાતે ૨ દીન એટલે રૂક-ઝરીળનો પતિ તે ઈશ્વર, અથવા દીનપતિ કહેતા સૂર્ય (કારણ ઉપર અધાર (નિશે) આવી ગયું છે) ૩ મીન એટલે મીન રાશી તે દકાર નામવાળા પતિએ (=દલપતરામે)

૪ ઉગારી

કવિતા કેવી છે?

કવિતા અને પૃથ્વીની તુલના.

મનહર—શ્લેષાલંકાર.

વિનોદ દેનારી રચનાથી^૧ ભરપૂર દીમે,
 ભેને હીક ભાજતાં તો આનંદ અપાર છે;
 રત્નતણી^૨ ખાણુ તો અમૂલ્ય બેશુભાર માંહી,
 ખપતા ન ખૂટે એવો જોડનો ભંડાર છે;
 રાય તથા રંકતણો સર્વનો આધાર એજ,
 રસકર^૩ આપે અતિ એવી ખૂબીદાર છે;
 અદલ વિહારી વારી વારી એવી ગુણકારી,
 કાવ્યમાતા ! પૃથ્વીમાતા ! તને નમસ્કાર છે ! ૨

કવિતા અને તાજની તુલના.

મનહર—શ્લેષાર્થ.

મુદર મોભાયમાન, વિમળ^૪ દેખાય વાન,^૫
 ઉત્તમાં^૬ વિરે દીપે, કેવી એકની મતી !
 ભારે ઝળકાટ ભારે, ધારે દાકમાઠ ભારે,
 રત્ન^૭ માર્હી ચલથી રચેવા^૮ બાહુ કીમતી;

૧ પૃથ્વીની શોભા-રચના અથવા કવિતાની રચના ૨. કીમતી
 પદાર્થો અથવા મૂલ્ય-મૂલ્ય ૩. પૃથ્વી-પૃથ્વીનાનો રત્નકર તથા કવિ-
 તાનો રસમય-વિલાસ ૪ સાદું અથવા મુદ્દ. ૫ વર્ણ અથવા બાંધણી.
 ૬ સિર-માથાપર અથવા માથા-બેઠ-તડુંમા, માથુ સરીરનો ઉપર ભાગ
 છે, તેમાજ કવિતા કે તાજ વાગે કીને દીપે છે ૭ દીપ, માણિ,
 મેની વિરે રત્નો અથવા તેને તોડના યાદો ૮. નાકવેળા અથવા

જોડતાં

કોઈ ભાગ્યવાન ભગવાનના પ્રસાદવડે,
મેળવે એ જે કોઈને મળે ન શ્રમે અતી !
પૂરણ પ્રકાશી અરદેશર એ કોણ હશે ?
એ તો દીસે કવિતાજ ! તાજ જેવી દીપતી ! ૩

કવિતા અને વિજળીની તુલના.

શ્લેષાલંકાર.

રૂપ તો અવિક દીસે, ભેતાં તો પ્રકાશ નાખે,
આટલે પંથ જતાં એ ડરાવનારી કેવી છે;
આવતાં વાર કરે અંગમાં અસર ધણી,
અમકારો આપે ભારી, નારી તેજ તેવી છે;
ખાગ ખબોચિયાં બીજી આડ^૧ તો દેખાઈ આવે,
શત્રુ^૨ સૌ ડરીને ચાલે, બળમાં એ એવી છે;
અદલ અપાટે એને ભેતાંમાં અંબઈ બહ,
ભેઈ છું એ કવિતા તો વિજળીના જેવી છે ! ૪

કવિતા અને કેરીની તુલના.

શ્લેષાંતર સંદેહાલંકાર.

મૂખમાં^૩ મિઠાસ ભરી મિષ્ટ રસ^૪ આપે બહુ,
અમૃત સમાન આંદમાં ગળી દેખાય છે;
અલંકાર^૫ અગમાં તો સળે બહુ રંગ ચક્રી,^૬
જે ભેતાંમાં જનતાણું હેયું હારી નાથ છે;

૧. પૃથ્વીપરના ખાટા દિખા અથવા આ ભવસાગરની અનેક અડચણો.
૨. દાગોળો વિગેરે વિજળીથી દૂર ગમવામાં આવે છે, અથવા કવિતાપર અભાવ રાખનારા તેનાથી ડરીને દૂરથીજ ચાલે છે.
૩. કેરીના શીયાંમાં અથવા કવિતામાં.
૪. મધૂર રસ—મજ્જેનો.
૫. શોભિતો દેખાવ અથવા કવિતાના અલંકાર.
૬. બહા બહા રંગથી અથવા વૃદ્ધી વૃદ્ધી રીતનાં.

પૃથ્વ કે બાળાને ગમે, દુષ્પી કે મુખીને ગમે,
આનંદ ગમાન આપે, મૌને મુખદાય છે,
મનને શીતળ અરદેશર એ બાહુ કરે,
એ કેરી કે ઝવિકેરી કવિતા જણાય છે ?

૫

કવિતા અને રવિમંડળની તુલના.

શ્લેષાર્થ.

તેજવત સૂર^૧ આસપાસ તો અનેક ધ્રુમે,
બુધ^૨ શુક્ર^૩ જેવા જેની મેવામા હાજર છે,
કુ^૪ રાહુ^૫ મુધારે જેહ, મોમનુ^૬ ઉતારે તેજ,
સનિ^૭ જેવાને પણ રીઝાનનામા વર છે,
મંગળ^૮ કેતુ^૯ તો જેની મરતો ફરે છે નિત્ય,
શુક્ર^{૧૦} તો પ્રસન્ન પૂરો સદા જે ઉપર છે,
અદલ પ્રતાપી એનું મડળ ક્યુ છે વીર ?
કવિતા કે રવિમંડળની એ અસર છે !

૬

કવિતા અને સ્ત્રીનાં રૂપગુણની તુલના.

શ્લેષાલંકાર.

રૂપાળી સકળ જોય, મુંદર વદન હોય,
ઠાઠમાઠ^{૧૧} ઠીક રચી શોભા લે તમામની,

૧ સૂર્ય અથવા કવિતાનો સૂર-અવાજ ૨ બુધ ગ્રહ અથવા બુદ્ધિ
માન, વિદ્વાન ૩ શુક્ર ગ્રહ અથવા શિક્ષક, ગુરુ ૪ પૃથ્વી અથવા દુહ
૫ રાહુ ગ્રહ અથવા નદતા જનો ૬ ચંદ્ર અથવા સુખ કૃપણ ૭ સનિ
ગ્રહ અથવા મદ ધીમો ૮ મંગળ ગ્રહ અથવા શુભ ૯ કેતુ ગ્રહ
અથવા ધન વાવટો ૧૦ શુક્ર ગ્રહ અથવા કવિ (શુક્રનું બીજું નામ કવિ છે)

૧૧ વસાબૂપલ અથવા કાઝાલકારો

સુંદર શૃંગાર^૧ સને, કઠોરતા સર્વ તને,
માળા^૨ કુંડળિયો થગી^૩ દીપે છે દમ્ભામની;
ઝડ^૪ સાયે ઝમક^૫ તો રાખે લટકાથી બહુ,
નિરખતાં આંજી નાખે એ તો નારી નામની;^૬
અદલ સરસ સર્વ શૃંગાર છતાં એ હોય—
ગુણવાળી તોજ દીપે કવિતા કે કામની.

૭

કવિતાની પિછાન.

મનહુર—ઉપમાલંકાર.

મુકવિતા દીસે સવિતા^૭ તણી રવિતા^૮ જેવી,
મુકવિતા અમૃત જેવી ગળી પિછાણી છે;
મુકવિતા નીતિતણું રાજ્યની લગામ જેવી,
મુકવિતા શશિ^૯ જેવી શીતળ પ્રમાણી છે;
મુકવિતા દીસે તેજ અતિશે ચમક જેવી,
મુકવિતા મહા શાણી રાણી જેવી જાણી છે;
કહો એવી મુકવિતા વાણીએ વખાણું કેવી? !
દૈવત દેખીડનારી એ તો દેવવાણી છે! !

૮

કવિતા શુ છે ?

સંદેહાલંકાર.

મુકવિતા શોહન મનમોહન બાગ છે કે,
મુકવિતા હીરામોતીનો અમૃત્ય હાર છે ?

૧. સહુગાર અથવા શૃંગારરસ ૨ હાર અથવા એ નામનો છંદ.
૩. કાનમાં પહેરવાની કુંડળી-ધરેણ અથવા એ નામનો છંદ ૪ લેહ
અથવા છેકાનુપ્રાસ, એક સંખ્યાક્રમર ૫. નખરા અથવા એક સંખ્યા-
લંકાર. ૬ કવિતા અને કામની-સી, એ બન્ને નારીનતી છે. ૭ ગૂંચ
૮ પ્રકાશ; રોશની. ૯ નદ્ર

મુકવિતા અગને શોભાવે એનું નંગ છે કે,
 મુકવિતા જગ જર બોધનું બળર છે ?
 મુકવિતા કીર્તિનુ વિજયી મુદ્દા છે કે,
 મુકવિતા સદા હીક ઠરવાનો ઠાર છે ?
 અદલ પ્રતાપી કવિતાની શી પિછાન કરૂ,
 મુકવિતા કંદુ કેવી ? રૂપ તો અપાર છે ।

પુનઃ

મુકવિતા નાવિક^૧ છે ભવસાગરતણો કે,
 મુકવિતા દૃઢ્ય રીઝાવના ના છે ?
 મુકવિતા મુશોભિત જ્ઞાનદરપાપુ છે કે,
 મુકવિતા ત્રીઠ^૨ તારનાર તરવાર છે ?
 મુકવિતા જ્ઞાનીને જહીર ગિરિરાજ^૩ છે કે,
 મુકવિતા ભૂમિના સૌ રત્નનો ભડાર છે ?
 અદલ પ્રતાપી કવિતાની શી પિછાન કરૂ,
 મુકવિતા કળનાનુ ભાન ન લગાર છે ।

શુભ કવિતાનો સગ.

મનહર-અહિર્ભાષિકા.

કથીર વનકે કંઠે, કંઠપના કંઠલોવે^૪ ભરે,
 કર્તાના કમળ^૫ ધરે, કંઠપતર^૬ અંગ છે,
 વિદ્યતાને વિત્ત^૭ મળે, વિમળ વિનોદ મળે,
 વિરહ વિકાર ટળે, વિધ વિધ ભગ^૮ છે,

૧ મુકાની ૨ પીકા, દરકન, નરતર ૩ ખદાડ, ખવંત, ૪ લેહેર,
 તરગ ૫ હંથરના ચરણમળ મેળવે છે । ૬ હસ્થિત રંગ દેનાર રક્ષ
 ૭ પેમો, ધન ૮ ભુમિ

તાજગી તાકાત આપે, તાનમાંહી તાજ થાપે,
તારણથી તાપ કાપે, તાલમાં ઉતંગ^૧ છે;
અદલ વિચારો ગુણુકારી છે ત્રિવર્ણી^૨ કેવી ?
સદ્ધિમાં સરસ તો મુકવિતાનો સંગ છે !

૧૧

કાવ્યામૃત.

મનહર.

દુઃખને વિદ્યારનાર, અંતરને ઠારનાર,
કાવ્યામૃત પીતાં કેવો મોદ મન મળશે !
ખીલું કે ન માગે મન રસિક મુરાગે રહે,
તન મન તણા તાપ તતકાળ ટળશે;
રસ એનો લેતાં મસ વૃક્ષ યદ્ય ઊર હસે,
આહા ! આહા ! મૂખથી ઉચાર તો નિકળશે !
અદલ કહુંહું ભાઈ ! કાવ્યામૃત પ્યાલો પીઓ !
પીઓ પીઓ ! હોંશે હોંશે ! ઠંકક શી ઢળશે !

૧૨

કવિતાનો કોટ.

મનહર.

મોટા મોટા રાજ મિનારાઓ બહુ બાંધી ગયા,
એથી માફ નામ થશે એવું ચિત્તમાં ચહે;
સ્થભ મોટા ઊભા કરી નામ નિજ કોતરાવ્યું,
મોટા કોટ બાંધી કફ નામ મનમાં લહે;
સારા સારા કુવારા પાણીના સ્થળે સ્થળ કીધા,
અદલ વિચારો પણ સ્થભ, કોટ તો વહે;
મિનારાઓ પડી જશે, કુવારાઓ ઉડી જશે,
કવિતાનો કોટ જુગ જુગ જગમાં રહે !

૧૩

કવિતાનો મેહેલ.

મનહર.

કનકની ષભિમાં પરવાળાનો પાથો કીધો,
 માણેકના થાંબલા તે ઉપર કરેલ છે;
 બિલોરની ભીંત તો ચઢાવી બહુ લુક્તિ યકી,
 રૂપાંતણાં રૂઠાં બારી બારણાં જરેલ છે;
 પોખરાજનું તો કારીગરીથી છપ્પર કીધું,
 નવે રત્નતણા સણગારથી ભરેલ છે;
 અદલ વિચારે મહા ભૂપનો ન મળે એવો,
 અમૂલ્ય એતો કવિનો કવિતાનો મહેલ છે! ૧૪

કવિતાનો બાગ.

રહેપાલંકાર.

આહા! અહીં કેવાં કેવાં ફળપૂલ સોભી રહ્યાં,
 ફેલાવતાં મધૂર મુવાસ પૂર ફાગમાં;
 મનહર^૧ મલ્લિકાની^૨ માળા^૩ છે લલિત^૪ કેવી,
 હંસ^૫ને હરિણી^૬ કેવાં રમે રગ રાગમાં!
 કુંવારાની લહેકી આવે, સારંગીના^૭ સૂર ભાવે,
 ભારે એવી લીલા^૮ ખીલી રહી સર્વ ભાગમાં!
 અદલ કહુંછું ભાઈ, બિરાજ આ ખંડાર જુઓ!
 આવો આવો! રીઝાવો આ કવિતાના બાગમાં!! ૧૫

૧. વસુતમાં અગ્ર પૂરણદારમાં. ૨. મનોહર અથવા એ નામનો
 છંદ. ૩. એક ભતનાં ફૂલ અથવા છંદ. ૪. દાર અથવા છંદ. ૫. મુદર
 અથવા છંદ. ૬. પક્ષી અથવા છંદ ૭ મૃગલી અથવા છંદ. ૮. સારંગી-
 વાલું અથવા છંદ. ૯. સોભા અથવા એ નામનો છંદ.

સુકાવ્ય ખૂબી.

ધનાક્ષરી-મણિમાળ ચોસરપ્રબંધ.

રમ્ય મુકવિતા ખરી રાજદરન ખાણુ નણો,
હીરા મોતી લાલ મૂખ સુંદર ઝરે અપાર;
રસના હોતેચ્છુ અતિ ખરી ખલકે વિચારો,
રસ વ્યાપે રમેરગ એવી રડ^૧ ખૂબીદાર;
રચના રમુજ આપે, અથાગ મુછાપ છાપે,
જરૂર ખીલાવી મને અપાર ધરે ચિતાર;
રસિક જનોને દાખી, તર્ક ને રહસ્ય^૨ રાખી,
કવિતા રીઝાવી અરદેશર ભીંજવે સાર.

૧૬

કવિતાપર કવિનો પ્રેમ.

મનહુર-દષ્ટાંતાલંકાર.

ચંદ્રને જોતાંમાં એક ચિત્ત યકી તે ઉપર,
અકોરની ચક્ષુ^૩ ઠીક ઠસી તે ઠસીજ છે;
તરફડે મચ્છ અતિ કાઢતાં પાણી વિચેથી,
માછલી જે જળવિષે ફસી તે ફસીજ છે;
ધનધાર મુણી મોર આનંદથી સોર કરે,
તેવિના તો હુંદગી જે ધસી તે ધસીજ છે;
અર્દશીર તેમ કવિ પ્રસન્ન કવિતાપર,
કવિતા જે કવિ-મને વસી તે વસીજ છે.

૧૭

સ્વભાવોક્તિ અલંકાર.

મરાવો ધરાવો ખીવરાવો બહુ વિધ પાણુ,
કોટિ કાળે કવિતણું ચિત્ત ન ચળાય છે;
દુઃખથી ન ડરી જશે, પ્રદથી ન ફરી જશે,

ભારી લપકો દેખી ન ભ્રમમાં લભાય છે;
આંખ કાન બધ કરી, પૂર્ણ ધ્યાન તાન ધરી,
હરિ નામ સ્મરી મૂંગો કામ કર્યો જાય છે;
અદેશીર એવો કવિ પ્રસન્ન કવિતાપર,
કવિતા જોતાં કવિનો જીવ તો ધરાય છે!

૧૮

સંશય દુષ્ટાંતાલંકાર.

સુવાસના લોભિયા જો ભૂગ^૧ નહિ પાસ આવ્યા,
પક્ષ^૨ પ્રકુક્ષિત^૩ થયું તે તો શા કામનું?
ચક્રવાકના^૪ વિયોગ કેરૂં જો ન દુઃખ મદ્ય,
સૂર્યોદયનું તેજ કહ્યું તે તો શા કામનું?
ચાતકની પ્યાસ જો ન પૂરી તો ગાજી ગાજીને,
મેઘજળ વેગથી વહ્યું તે તો શા કામનું?
અદલ વિચારો જો ન દર્શને તૃષા જુઝાર્ધ,
ચિત્ત ગ્રેમે તે ગમ ગયું તે તો શા કામનું?

૧૯

ઉત્પ્રેક્ષાલંકાર.

કવિતા તો કવિની કોમળ આંખની કીકી છે,
કવિતા તો કવિ કેરો રૂઝો સજીયાર છે;
કવિતા તો કવિતણું જીવનું જીગર પ્યાડ,
કવિતા તો કવિકેસં હૈયાનો સુહાર છે,
કવિતા તો કવિનો મધૂર મુખવાગ માનું,
કવિતા તો કવિ-પુજી કરોડો હબાર છે;
અદલ પ્રતાપી કવિતાની થી કિંમત કરું,
કવિતાના કુબેરથી અધિક કોઠાર છે!
કવિતા તો કવિકેસં નારિકોનો વાળ દીરો,
કવિતા કવિ મને જોજન ભાત ભાત છે;

૨૦

૩

૭૬.

અથવા

૧. ર કમળ ૩. ખીલેલુ ૪ ચક્રો, એક પક્ષી,

કવિતા તો કવિકેરં પ્રિય બ્રાત ભગિની^૧ છે,
કવિતા તો કવિકેરં પ્રિય માત તાત છે;
કવિતા તો કવિતણું પૂત્ર પૂત્રી ને પત્ની છે,
કવિતા તો કવિતણો પ્રાણજ સાક્ષાત છે;
અદલ પ્રતાપી કવિતાની શી કિંમત કરે,
કવિતા કને તો જન અક્લ મહાત છે! ૨૧

કવિતારૂપી કમળ ને સુકવિરૂપી ભ્રમર.

મનહર-રૂપકાલંકાર.

સાહિત્યનાં સરોવર વિષે મોહ^૨ આપનાર,
સુંદર સુકવિતા સરોજ^૩ સહુને ગમે;
ગાનતાન ધું ધું કરી કવિ-ભમરો તેપરે,
નિત્ય નિત્ય આસપાસ ફરી ફરીને નમે;
એવિના ચાલે ન લેશ, એપર શીદા હમેશ,
પૂછ પૂરા પ્રેમથી એ પ્રીયની સાથે રમે;
કહે અર્દશીર એ સુકવિતા-કમળપર,
સુકવિ-ભ્રમર તન મન ધનથી ભમે. ૨૨
રોજ રોજ રસ એનો આખીને રીઝાય અતિ,
ધરાય^૪ એવો કે કદી પેટ ભરી ન જમે;
વિશેષ વિનોદ મળે, ઉરની તો આશ ફળે,
ખરે એને કાજ કષ્ટ ખૂબ ધૈર્યથી ખમે;
એ મારે જીવારે એજ, પ્રેમે પાર પાડે એજ,
પૂરણ પ્રતીત^૧ એમાં મૂકીને પ્રીતે ધુમે;

કહે અર્દશીર એ મુકવિતા જમળપર,
મુકવિ જમર તન મન ધનથી ભમે

૨૩

કવિતારૂપી આળો ને મુકવિરૂપી ઠાકિલ

મનહર-સ્નેહાતર રૂપમનમર

રક્ષક ગણીને પાસ જતા શુભ આશ્રય દે,
જેની ભત્રી છાયા થકી ટાઢક વળાય છે,
આમોહ^૧ ભલોજ આપે, દાપ મનમા મુછાપે,
ઉરની ઉચ્છ્વતા^૨ મપે, શુભીજ દેખાય છે,
એને જો સેવે તો મળે અધિઃ મધૂર જ,^૩
મીઠા જેના રમે મુખ અમૃતે ભરાય છે,
અર્દશીર એવા મુકવિતારૂપી આળાપર,
ઠાકિલ મુકવિરૂપી મુદર મુઢાય છે^૪

૨૪

કાવ્યમાત-સ્તુતિ.

મનહર.

અરે ઓ કવિતા તને માત ગણી સેડુ બહાને,
સભાળ રાખીને સારી, કૃમતિને કાઢને,
નીતિતણી રીતિ સર્વ પ્રીતિ થકી શીખવને,
અનીતિ આદરતા તો બાધા બરાડને,
લક્ષણ મુધારી માત રક્ષણ કરને માત,
લાયક દેમણે મારી બુદ્ધિને લગાડને,

૧ પતીજ વિશ્વાસ ૨ મુખ અથવા આનંદ ૩ ગરમી તાપ

૪ કેરી અથવા લાભ

કહે અર્દશીર કાવ્યમાત તારો હાથ ધર,
પ્રેમથકી પાળી મને પ્રિય પાર પાડને!

૨૫

કવિતા સ્ત્રીપ્રત્યે ઉક્તિ.

મનહર-પ્રતીપાલકાર.

ચકલી ચાંચમાં જેમ લધુ તરણાઓ લાવે,
તેમ પ્રિય માણો બાંધ્યો તે મુજ હૈયાંમહી;
પ્રેમથી, ધ્યાનથી, શુભ રીતથી ગોઠવ્યો સારો,
રંગેરંગમાં ધ્યારથી હુદ તે આપી સહી;
માળા તો ધણાએ દીસે, અને ધણા થશે પણ,
પવન, મેઘ ને પક્ષી તોડી પારશે કહી,
અદ્ભુત એ પ્રિયા! પણ તે જે માણો બાંધ્યો તે તો,
સેકડો ઋતુઓ જતાં કદાપી પડે નહીં! ૨૬

એ કવિતા બહાલી! તુજ સાથ મેં તો પ્રીત બાંધી,
પ્રેમ મારો પાછો વાળને વિવિધ રંગથી,
હેતે તુજ ધર્યો હાથે, કણ ના વિસાડ સાથ,
મુખતણી રાખ્યુ આશ સદા તુજ સગથી,
સકટ સમે તું મને સાદા તો સદૈવ થને,
શોકને સમાવી દૂર નસારને અગથી,
કહે અર્દશીર એ કવિતા તુજ આશ બાંધી,
પ્રેમથકી પાળ મને અજના ઉમગથી. ૨૭

તુજનો થયો છુ અને થઈને રહીશ તારો,
એવી દૃઢ પ્રીતિ તુજ સાથ મેં કરી કરી,
તનતણા તાપ ટાળી, બૂરા ગર્વ શ્રાપ બાળી,
નીતિતણા છાપ નિત્ય મારને ફરી ફરી,

મૂળને નિભાવ ભાવે, રક્ષા કર કાવ્ય-નાવે,^૧
 દીક લેથી રહું તુજ પ્રેમમાં કરી કરી;
 કહે અર્દશીર ઓ કવિતા તુંજ આરા બાંધી,
 ભવ આ તરાવ દિલે ભાવ તો ભરી ભરી. ૨૮

કવિ અને હીરાની તુલના.

મનહર-સ્નેહાલોકાર.

કુદરતી આખર સાથે કરતારે પેદા કીધો,
 સારા કરે^૨ બહાર આવે પ્રજનાં મતમાં;
 અમક^૩ રાખી સહુનું ચિત્ત ગોતાતરૂં ખેંચે,
 દીપે નિશદિન તો શૃંગાર^૪ તણી છતમાં;
 સર્વ નંગ^૫વિષે એતું પદ તો પ્રથમ ગણ્યું,
 પ્રતાપી ઝમક^૬ આપી રહે નિજ પતમાં;
 કહે અર્દશીર વાંટીપરનો હીરો શું દીપે?
 એ કવિ વિરાનું તેજ જોઈ લ્યો જગતમાં! ૨૯

૧. સાહિત્યસાગરમાં કવિતાનું નાવ (હોડી) વણું કરી તેમાં ભરી હંકારું છું, તેની સંભાળ રાખ! ૨. હીરાનું અથવા કવિનું કુદરતી પાણી, તેજ. ૩. કર એટલે કિરણો. હીરામાંથી બહાર કૂટતા કિરણો જેવાં પ્રકાશિત હોય તેનું તે મૂલ્ય પામે છે, અથવા કવિ કોઈ સુજ્ઞાનનાં કરે-દાથે બહાર પડે છે. ૪. ચળકાટ અથવા આકર્ષણ. ૫. સરીર સજ્જારમાં હીરો બહુ દીપે છે, અથવા સૃષ્ટિના સજ્જાર તરીકે કવિ બહુ દીપે-પ્રકાશે છે.

૬. માણિક, મોતી, નીલમ વિગેરે નવરત્નમાં હીરાને શ્રેષ્ઠ-પ્રથમ ગણ્યો છે, તેમજ સર્વ વિદ્વાન હત્તમ જનોમાં કવિ પ્રથમ છે, હત્તમ નંગ ગણાય છે! ૭. ઝમકમ કરતું તેજ અથવા એક સમ્પલકાર.

કવિ અને માળીની તુલના.

મનહર-રૂપકાલંકાર.

જનજાતિતણી ખડખચરી જમીનરૂપી—
 બુદ્ધિને સુધારી બોધ તરૂંથી ભરીજ છે;
 કવિતાના ક્યારા કરી બનાવે રસાળ^૧ બાગ,
 અંદર વાવેલાં ધણું વિદ્યાકેરાં બીજ છે;
 માલતી,^૨ ચંપક^૩ એવાં કુસુમ વિચિત્રા^૪ કરે,
 આસપાસ તો સુવાસ પ્રસરી રહીજ છે;
 અર્દશીર વાહ! સુકવિ માળીનું કામ કરે!
 પુષ્પમાળા દાવ્યમાળા બન્ને સરખીજ છે!

૩૦

કવિ અને ધ્રુવની તુલના.

મનહર—સદેહાલંકાર.

હાંચે સ્થળ હિમો રહી અખંડ પ્રકાશ નાખે,
 ટેક તણ તેજથી ન લેશ ઝગમગતો;
 નિજ રમ્ય રોશનીથી તુરત દેખાઈ આવે,
 ઝપઝપ તેજ ચક્રી સદા ધગધગતો;
 ભક્ષા ભક્ષા એની નોક^૫પાસે નહિ પૂછી શક્યા,
 એવો મહાવીર આખી જગતને ઢગતો;
 અર્દશીર એનું પદ પ્રભુએ હાંચું બનાવ્યું,
 કવિ કે એ ધ્રુવતણો તારો ઝગમગતો?!

૩૧

૧. ફળદ્રૂપ અથવા રસપૂરિત. ૨-૩. એ નામના ફૂલો અથવા છદો.
 ૪. વિચિત્ર કુસુમો-જાતભજના ફૂલો અથવા એ નામના છદ. ૫. ધ્રુવ આગળ
 જવાને બહુ બહુ જનો મર્યાદા દત્તા અને છે, પરંતુ આજુબુદી દોઈ પૂછી
 શક્યો નથી; તેમજ કવિની દષ્ટિમાની દોંને ગઈ જઈ શક્યું નથી!

કવિ અને ઝવેરીની તુલના.

મનહર—સ્વેપાલકાર.

તિક્ષણુ ધરેછે ચક્ષુ^૧ ધ્યાન તો વિશેષ રાખી,
સારો દિન ઉદ્યમમાં સ્નેહથી ધુંબ્યો રહે;
સાર ને અસાર તણી પારખ તુરત કરી,
સારું કે નઠારૂં તે તો સઘરું દાખવી કહે;
રત્ન^૨ તણું મૂલ્ય^૩ કરી મત તો સ્વતંત્ર આપે,
ખોદું વખોડી ખરાંની વખાણુ ઉરે લહે;
ધન્ય એનું કેવું કામ! ધન્ય એનું કેવું નામ!
કવિ કે ઝવેરી સર્વ ચિત્તમાં પ્રીતે ચહે.^૪

૩૨

કવિ અને શુભાષની તુલના.

મનહર—સ્વેપાલકાર

મનહર^૧ રગ^૨ નેતાં ચક્ષુઓ ઠરેછે અતિ,
લલિત^૩ નિહાળી લાલી^૪ દીલકુ લેભાય છે;
કળી^૫ જેની કળાયકી મુંદર રચાયલી^૬ છે,
પાસ રાખે તેહ મુલપટે લપટાય છે;
કાંતિ એની મોહક કદાપિ કરમાઈ નય,
પરતુ સહ એની મુગ્ધ પ્રસરાય છે;

૧ આખ અથવા જ્ઞાનચક્ષુ ૨. તુરત. ૩. હીરામાણિક વિગેરે ક્રીમતી પદાર્થો અથવા નરરત્ન ૪. દિગ્મત અથવા પારખ, પરીક્ષા. ૫. પૈસાવાળા બહારનાં આગ્રયણો જેવા કે હીરામોતી પરખાવવા સદા ઝવેરીપાસે જાયછે, તેમજ વિદ્યાજ્ઞાન ચાહનારા કવિપાસે જાયછે. ૬. મનહર અથવા મનહર હઈ ૭. રગ, વર્ણ અથવા અલંકાર. ૮. મુંદર અથવા હઈ ૯. લાલશુભાષી રત્ન અથવા સત્કીર્તિની લાલી ૧૦. કૂલની કળી અથવા કવિતાની વૃ—કડી ૧૧. મોડાવાયલી અથવા ભેડાયલી.

અદલ કહું છું ભાઈ, બી એ કોની બરાઈ?

કવિ કે સુલાળ એ તો મુદર મુલાય છે! ૩૩

કવિ અને કવિતા જોડે રાજ અને તાજની તુલના.

કરતારે કૃપા કરી કવિ રાયને ચોકલ્યા,

પ્રીતે રૂડી રીતે હીત કરવા પ્રજાતણું;

મુગટ^૧ બનેને દીધાં, મહરવ^૨ બનેને આપ્યું,

અનીતિથી ખાળવાને^૩ બજ^૪ તો દીધું ધણું;

ખોટું સૌ બતાવી આપે, મુમાર્ગની ચાવી આપે,

રક્ષક રૂડા એ બને રાય ભાવથી ભણું;

અદલ વિચારો તો શું ભૂપતુંજ તાજ શોભે?

કવિતા તે કવિ-તાજ! તાજથી વધુ ગણું! ૩૪

બહુરૂપી કવિ.

મનહરે હંદ.

કવિ જુઓ એક પાત્ર રૂપ તો અનેક ધારે,

અર્કતણે અર્ક એવા તર્ક પ્રગટાવે છે!

રક એજ રાય એજ, કમદુધા^૫ ગાય એજ,

બડો એ ચિતારો કેવા ચિતાર બતાવે છે!

વેદ એ વકીલ એજ, એજ સૂરવીર તેજ,

નભમડળતું પણ કામ એ^૧ બજાવે છે;

કહે અર્દશીર સૂદમદસૌંક ધરીને જોતાં,

બહુરૂપી કવિ જગે વેશ બહુ લાવે છે!! ૩૫

૧. રાજનું અથવા કવિતાનું મુગટ ૨ દ્રવ્યનું વથા જ્ઞાનનું મહરવ-
મેટાઈ ૩ અટકાવવાને ૪ અગ દ્રવ્ય, સૈન્યબળ અથવા સુદ્ધિબળ

૫. ઇન્દ્રિયત રૂબ દેનાર ગાય ૬. શુકના ઝંડને કવિ કહે છે

કાવ્યપ્રસાદી.

મનહર ઇંદ—પ્રતિરોધાનકાર

ગરીબોને ઠગવાને નહિ ચતુરાઈ દીધી,
 ચતુરાઈ દીધી ચિત્ત નવિન વિચારવા,
 જીવમ ગુજારવાને હાકમી દીધી ન જાણે,
 હાકમી દીધી છે પ્રજા સકલ સહારવા,
 રાજાએ ઉઠાવવા કાજે ન દોષત દીધી,
 દોષત દીધી છે દીન દુખને વિહારવા,
 કહે અદેશીર નહિ દુખારગ વાપરવા,
 કવિને પ્રસાદિ દીધી, સૃષ્ટિ સણુગારવા

૩૬

કવિપ્રત્યે ઉક્તિ

ધનાક્ષરી—નવકાકરી (હોળ) બધ.

રસકર મચી તર, રસ અતિ મૂખ ભર,
 રસ પ્રભા^૧ ખહાં ધર, રસ રણવા વિચર,
 કરી જમા વીર ઠર, અરે કહે નાર નર,
 પ્રજા ધન્યવાદ વગ,^૨ રસમય કાવ્યપર,
 જન રોષ દોષ હર, કલ^૩માપતો અદર,
 ધની વીર આલે ધર, મળે રેનદિન^૪ કર,
 કરો ન જરી કસર, કમાવ^૫ કહે અસર,
 કવિની ધન^૬ પ્રસર કરે જેમ સરસર

૩૭

૧ પ્રકાશ ૨ જેવવ ૩ વળણ ૪ સતદહાડો ૫ ઉત્કૃષ્ટ, પૂર્ણ

૬ પ્રખ્યાતિ

કવિ કેવો વખણાય?

મંનહર છંદ.

સરસ નરસતણો રસ થકી તોલ કરે,
સર^૧ સખરસ તો ઉમેરી દરસાવે છે;
રહેજ વસ્તુને તો તેજ આપીને સતેજ કરે,
પૂરણ પ્રકારા અંધારામાં પ્રગટાવે છે;
અમાપનું માપ કરી છાપ તો સખળ છાપે,
રંગે રંગમાંનું જેથી લોહી ઉછળાવે છે;
અદલ કહું છું એ કવિતણી નવાઈ જોઈ,
વાહ! વાહ! કહી લોક રોક તો ધુણાવે છે! ૩૮
નિર્જીવ વાતને રૂપ ક્યારેક આપે એવું કે,
ભીતરને બેઠી નાખી ભાવમાં ભળાવશે;
ઉરમાં ઉમંગ આપે, રસથકી રંગ આપે,
દિલ કરી દગ દશે દિશમાં દોડાવશે;
ચિતરે ચિતાર છુદ્ધિ પીછથી ચમક એવો,
લલિત કરી આંખે ઝળઝળિયાં લાવશે;^૨
કહે અર્દશીર હીર જોઈ એ કવિનું સર્વ,
ધન્ય! ધન્ય! મૂખથી ઉચારીને વધાવશે! ૩૯
ઈશ્વરની લીલા વરણુથી બહુ લીન થઈ,
તેની ગતિ દાખી^૩ આજખાવે કેવો હર છે;
કુધારો તબવીને મુધારો તો વધારે સદા,
સ્વદેશનાં હીત વિષે નિત્ય તતપર છે;^૪

૧. મૂખ્ય. ૨ પ્રેમાનંદ, સામળ, દયારામ. નર્મદાસંકર તથા દલ-
પતરામ જેવા કવિરાજોનાં કાવ્ય વાચી કાણુ ના પાડશે કે વર્ણુવેલી વસ્તુનું
પ્રત્યક્ષ ચિત્ર આંખ આગળ આવી બિબુ નથી રહેવું? ૩ દેખાડી
૪. કવિ નર્મદાસંકર તથા કવિ દલપતરામ મુરલુપર્વત એજ કામમાં મર્યા
રહી અમર થઈ ગયા છે.

નીતિ પથ પ્રીતિ થકી દોરવી અનીતિ કાપે,
સુધર્મનો મર્મ આપે, સખળી અસર છે;
અવનિમાં એ કવિની^૧ સુવાસના સદા રહે,
એ કવિનું નામ જગ અચળ અમર છે!! ૪૦

કવિની કલ્પના.

મનહર છંદ.

કુદરત વાડી સર્વ સ્વાધીન પોતાને કરી,
કલ્પના કવિની રાજ કરતી જણાય છે^૧!
સ્વર્ગથી પાતાળ જાય, પાતાળથી સ્વર્ગ ધાય,
વિજળીનો વેગ એથી ખરે હાર ખાય છે;
વિચિત્ર ખતાવે રંગ, તરંગ^૨ ગહન^૩ વ્યંગ^૪,
અહોનિશ એવા નવનવા ઉભરાય છે;
કહે અદ્દશીર કથી કથી કહું કેટલું હું,
કવિકેરી કલ્પનાનો કિનારોજ^૫ ક્યાંય છે?!! ૪૧

સુકવિ સામર્થ્ય.

મનહર-યમકાસકાર.

અસર સરસ રસના^૧ પીરસે રસથકી,
પ્રસર સરસર સરસ જાય સરતો!

૧ ભૂરી ભૂરી શાખાઓના ઉત્તમ કવિઓ કવિના લક્ષણ એવાજ વર્ણવે છે. ૨ કુદરતથી વાડી 'પોતાને દાય કરી લઈ કવિની કલ્પના ત્યાં મનમાનતા દુકમ ચલાવી રાજ કરે છે, અને તે વાડીમાંથી પોતાને મન-ગમતા ફળફૂલ ચૂરી લે છે, જેપર કોઈનો દાવો નથી.' ૩. અચાલ, વિચાર, તર્ક. ૪. છૂપા, અચાક. ૫. ચૂડ, બાડા. ૬. કવિની કલ્પના ક્યાં જઈને અ-ટકશે તે કોઈ કળે શકતું નથી, કારણ એને કિનારો-પારજ નથી. ૭. અમર.

જન મન રંજન કરે જનમ નજરથી,
કરેજ નમન રંજ, નકી લાગે ડર તો;
દૂર હોય તોય પૂર શૂર ચઢે નૂર ભેઈ,
ભરમ ભરત^૩ એવી સરભર^૪ ભરતો;
કવિ-કર^૫ જેકે અરદેશર તો કર^૬ એવાં,
શૂકર^૭ કરાવીને ફિકર દૂર કરતો. ૪૨

‘નવનવી નવાઈમાં નિપુણતા’ નાખી દિયે,^૮
રહતાંને રીઝાવીને રંગમાં રમાડશે;^૯
દિલમાં ઉદાસ કરી દયા તો કદાપિ ખેંચે,^{૧૦}
શાંત રાખી શિક્ષા હઈ શકને^{૧૧} શિખાડશે;^{૧૨}
ભયનાં આલે દરાવી ભીતરમાં ભીતિ આપે,^{૧૩}
કદી કરે ક્રોધી,^{૧૪} કદી કંટાળામાં કાડશે;^{૧૫}
ભોગીને તો ભોગી કરે,^{૧૬} કાયરને શૂર કરે,^{૧૭}
એ તે ખરો કવિ અરદેશર વગાડશે!^{૧૮} ૪૩

કવિ મૂખનો પોકાર, ખર બતાવે તોખાર,^{૧૯}
કવિ મૂખનો પોકાર, છાપ ખરો છાપશે;
કવિ મૂખનો પોકાર, છતને બતાવે હાર,

૧. પ્રથમ દષ્ટિ પડતાંજ ૨. જેથી રજ-દિલગીરી-યાક એ સૌ
દરીને નમી ચાલી ભય છે. ૩. ભેદ ભરમથી ભરપૂર કવિતાની શુંબણી
૪. પૂરેપૂરી; બરોબર. ૫. કવિનો હાથ. ૬. ફિકર (કવિતાગ્રંથ)
૭. ઉપકાર, પોતાને લાભ થવા માટે ઉપરનો ઉપકાર માનવો. જેમકે
“શૂકર કરતારનાં.” ૮. આ આખાં કવિત્તમાં કાવ્યના નવ રસ વર્ણવવામાં
આવેલા છે. ૯. પ્રવીણતા; ચતુરાઈ, કાબેલિયત. ૧૦. અદ્ભુત રસ
૧૧. હાસ્યરસ. ૧૨. ક્રશ્નુરસ ૧૩. દુઃખ; નાબો. ૧૪. સાંતરસ. ૧૫
ભયાનકરસ. ૧૬. રોદ્રરસ. ૧૭. ખીભત્સરસ. ૧૮. શૃંગારરસ. ૧૯. વીરરસ
૨૦. ગજવરો. ૨૧. ઘોડો; ગધેડાને ઘોડો બતાવે.

કવિ મૂખનો પોકાર, અધિધ^૧ મોટા માપશે;
 કવિ મૂખનો પોકાર, પંચુને^૨ દોડાવે પાર,
 કવિ મૂખનો પોકાર, દીન દુઃખ કાપશે;
 કવિ મૂખનો પોકાર, પ્રયાણ^૩ કરે અપાર,
 કવિ મૂખનો પોકાર, જ્ઞાન જ્ઞાન આપશે. ૪૪

સત્યને બતાવે જૂઠું, જૂઠુંને બતાવે સત્ય,
 રૂઝને ભૂંડો બતાવી, ભૂંડો રૂઝો દાખવે!
 કૃપણ કહાવે દાતા, દુઃખદને સુખસાતા,
 લંપટને સત્ય જોગી કે'વડાવશે ભવે!
 શત્રુને દેખાડે મિત્ર, મિત્રને શત્રુ ખચીત,
 પ્રેમને અભાવ દાખે એમ નિજ જોરવે!
 કવિ-કળા કહું અરદેશર તે કેવી રીતે?
 કોઈ નહિ કળે કવિ કવન કેવાં કવે!! ૪૫

આભળાંમાં પશુઓને પાંખ આપીને દોડાવે,
 સમુદ્રમાં પાણીપર ગાડીપોડા ચલાવે!
 મીન મચ્છને મૂકી જમીનપર ડરવિના,
 બહુ દીન સૂધી ચલાવશે વિણ મરવે!
 ડુંગર ઉપર સરસર બહાણુને ચલાવે,
 અગ્નિ વિષે આંચવિના મૂવારેલો જાણવે!
 કવિ-કળા કહું અરદેશર તે કેવી રીતે?
 કોઈ નહિ કળે કવિ કવન કેવાં કવે!! ૪૬

આકાશ ને પાતાળ કે પાણીને પવન વિષે,

૧. સમુદ્ર; સાગર ૨ પાંખજો. ૩ મુસાફરી ૪. આ કવિત્વનો પ્રત્યક્ષ ભાવ વિરોધાભાસાલકારની કવિતામાં પ્રત્યક્ષ માત્રમ પારો. ૫. એવા એવા કુદરતી કાપકાપી ઉલટા દાખલાઓ સમાવજી તથા મદાભારતમાંથી પુષ્કળ જોઈ આવે છે.

પ્રયાણ^૧ કરીને ઝટ આવે નિજ માપથી;
 ઝાડપાન અને ફળફૂલમાંથી રસ ચૂંસી,
 પુસ્તકમાં ભરે પડે પ્રૌઢ નિજ છાપથી^૨;
 જ્યાં ન પહોંચે રવિ ત્યાં તો કવિભાષ જઈ પહોંચે^૩,
 અજબ ગજબ એવો દાખે ખૂબી ખાપથી!
 કહે અર્દશીર જોતાં સૂણતાં હેરત કરે,
 ઇંદ્રજીવ^૪ એવી કવિ પાંચરે પ્રતાપથી^૫! ૪૭
 મહા વેધને હઠાવે એવું કવિ કામ કરે,
 ગુણીને જીવાડવા પ્રયત્ન આઠે પ્હોર છે;
 લુકમાન અને ધનવતરીકને ન હતી,
 એવી મહા ઔપધીથી એના દીપ્ત દોર છે;
 અવનિ આકાશ અને સર્વ સૃષ્ટિમાં શોભિતો,
 કવિનું પ્રાબલ્ય^૬ તો પ્રગટ ઠારેઠાર છે,
 કહે અર્દશીર કવિ સામર્થ્ય અપાર દીસે,
 મુઆને જીવાડે^૭ એવું કવિ કેર જોર છે!! ૪૮
 પલકમાં પવનની ગતિ બધ પાડી નાખે,^૮
 સાગરને શોપવાની^૯ હાડી જેની હામ છે!

૧ મુસાફરી, પ્રવાસ ૨. ઝાડપાન અને ફળફૂલમાંથી સઘળો રસ પોતાની ગૂઢ શક્તિવડે ચૂસી લઈ કવિ પોતાની કવિતામાં ભરપટ્ટે ભરે છે. ૩ કેહેવત છે ૪ ભદુ ૫ કવિ એવા પોતાના ભદુવડે (લોકોમાં વેદેમ જી તેમ) નજર બધ કરી હાલશે વિચિત્ર દેખાવો બતાવે-દરસાવે છે, જે જો કે માનવામાં નહિ આવે તોપણ ખરા છે. ૬ પ્રતાપ ૭ વિક્રમ, ભોજ, રખીદાસ આદિ નામીયા રાજા અને ગુણીજનોના રચૂળ સારીર જો કે મરણ પામ્યા છે, તોપણ તેઓના નામ કવિઓએ અમર રાખ્યા છે. ૮ ફવાજો મરી ગયો તેના શોકમાં પવન પણ બધ રહ્યો, એવું વર્ણવે છે. ૯ કવિ સામંજ બટની કવિતામાં એવું ઘણું મળે છે જેમકે, "સાત અરણ્ય-વતણા નીર સોબું અમો," મંદોદરી સવાદમાં તથા એવું બીજું અનેક રચેલું લખેલું છે

અતળ ઉપર કરે, ઉપરને આલે તળે,
 ઘડીકમાં શીતળ કરે જ્યાં ઘણો ધામ^૧ છે,
 હજાર હાથીનું જોર, કલમના ગોદા^૨ રાખે,
 કવિતર્કને વરા ત્રિભુવન તમામ છે,
 કહે અદ્દશીર ચિંતામણિ^૩ તો કવિજ પામ્યો !
 નકાર^૪ હકાર^૫ કરતુ કવિનું કામ છે !

૪૯

કવિનો ભંડાર.

ધનાક્ષરી—સ્વસ્તિકાકૃતિબધ

કવિકેરી રીધસીધ^૭ ધરા^૮ ગ્રીછે છે અખૂટ,
 ટળે નહિ હિર એનું નૂતનજ^૯ જ્યો ચાપ,
 કવન શુ શુહાવીને નેહ પામે મેદનીના,^{૧૦}
 નોકદાર^{૧૧} રહી નિજ જપનેજ^{૧૨} જમ્યો જાય,
 કલમને નેમ આપી, પીઠ સૌની નિત્ય કાપી,
 પીયુષથી^{૧૩} ધીર આપી, પીમળને^{૧૪} નેટ^{૧૫} ચાપ,
 કવિતામાં માળો કરી રીઝી ખરે રે' અદલ,
 લખેશ્રીની નિવિ^{૧૬}નેએ એતુ^{૧૭} નહિ હિર પાપ ! ૫૦

૧ તડકો, તાપ ૨ કલમના ગોદા શુ શુ કરી શકે છે તે આજકાલ
 કાઢથી અભવ્યુ નથી ૩ ઇન્દ્રિય વસ્તુ દેનાર મણિ, એ તથા ખીલ
 તેર રત્નો માત્ર સ્વર્ગમાન છે, એમ હિંદુશાસ્ત્રમાં કહેવું છે, પરંતુ ઉપર
 વર્ણવેલા સિદ્ધાંતોથી એ મણિ તો કવિજ મેળવી શક્યો છે ૪ ન, ના,
 નદિ ૫ હા ૬ “નદિ”નું “હા” કરતું, મતવળ કે જે નદિ બની
 શકે એમ જણાવ્યું હોય તેને બનાવી જતાવતુ એ કવિનું કામ ૭
 રિદ્ધિ સિદ્ધિ ૮ પૃથ્વી ૯ નૌનમ; નવીન તાલુ ૧૦ આસમનો
 ૧૧ ટકાવો ૧૨ કવિતાના જપ ૧૩ અમૃતથી ૧૪ સુગંધ (પી
 તિશ્પી) ૧૫ નહીં ૧૬ ભંડાર ૧૭ એ કાવ્યના માળાથી કવિ
 એવો રીઝે છે કે જેણે હીર બચાવવા અશકિય પદોના ભંડારમાં પશુ નથી રીસવું

સુકવિના હાથપ્રતિ ઉક્તિ.

મનહર છંદ.

અરે રૂડા હાથ તારી પ્રિયની^૧ સંગાથ રહી,
સ્વામીતણી સેવા રૂડી કરજે તું રનેહથી;
પંચ તારા પ્રધાનને^૨ પવિત્ર પ્રતિજ્ઞા દેજે,
લાયક લખાવે સ્વામી લખે તેવું લેહથી;
અધમ અનીતિમાન કુપય પળે તું રખે,
હરિગાન દેશકાજ ફાવજે ફતેહથી;
કહે અર્દશીર એવું ઉત્તમ ઉતાર વીર,
જગમાં જરૂર જોજેકાર થાય જોહથી.

૫૧

કવિ કુદરતી—સ્વાભાવિક છે.

મનહર છંદ.

કસ્તુરીમાં કોણ કહો મુવાસ ભરવા ગયો ?
હરણીને અજન કરવા કોણ જાય છે ?
ગુલાબકેરી કળીને ગોઠવવા કોણ ગયું ?
સેલડીમાં રસ મધુ કોણથી ભરાય છે ?
મારીફટી તેમ કદી પ્રયત્ન પ્રયૂત^૩ કરે,
તથાપિ કદાપિ કવિ કીધેલો ન થાય છે;
કહે અર્દશીર કૃપા પ્રભુની સપૂર્ણ પામે,
કુદરતી કવિ બની તોજ તે ગવાય છે.

૫૨

૧. દલમ. ૨. હાથના પાંચ પ્રધાન તે આગળા, જે દલમને ધરે છે.
૩. દસ લાખ.

કવિ અને કુદરત.

ધનાક્ષરી-કટારખંધ.

કવિનાં કવન રૂઝાં સૃષ્ટિકેરો છે સુંગાર,
કુદરત એનાવિના નિશ્ચય સૂની અપાર;
રસના^૧ છેલછળીલી, ગભીર કે યે રંગીલી,^૨
રક્ષણ નીધાથી કરે, બલાઇનો છે ભયાર;
લીલાદહેર કરી નાખે હોય જ્યાં વેરાન ઠાર,
રણધીર વીર એવા પ્રભળ કરે યુગાર;
લીન^૩ ભેઇને અચાક, રળી^૪થી વધાવે વાક^૫!
કવિ એવો જતાં, રહે કુદરત ઝારઝાર^૬

૫૩

ખરા કવિ કોઇકજ આવે છે !

મનહર-દૃષ્ટાંતાલંકાર.

મોતી નહિ મળે કદી મુલો સર્વ સાગરમાં,
દરેક ગિરિ^૧ ન હોરા ધરાએ ધરાવે છે,
ઠામઠામમાથી નહિ નીકળે મુવર્ણ^૨ કદી,
વનવનવિષે નહિ ચદન^૩ ખેડેકાવે છે,
ગગનમાં ગરૂને દેખતુ તો દુર્લભ^૪ છે,
સકળ જગલ જગે સિદ્ધ ન મળવે છે,
કહે અદૃશીર આજ નામના કવિ છે ધણુ,
અવનિમાં ખરા કવિ કોઇકજ આવે છે !

૫૪

૧ છબ ૨ ધડીકમા ગભીર-ચાત વર્ણન કરે છે, કે ધડીકમા મોટી થઈ જાય છે ૩ ગરૂ, એકાએક ૪ ખુશી, હાસ્ય. ૫ કુદરતના વિવિધ રંગમા લીન થયેલો ભેઇને સરસ્વતીદેવી કવિને ઉમગથી વધાવી લે છે, આશિષ આપે છે. ૬ પહાડ, પર્વત ૭ સોનુ ૮ સુખડ

૯ અપર; ઠલણ

સુકવિનો મુકામ.

“અ” અક્ષરાકૃતિ નાગબંધ, ચોડીબંધ, પવનચક્તિબંધ,
તથા અષ્ટ પાંખડી કમળબંધ.

ધનાક્ષરી છંદ.

મસ યાય ધૂમધામ, મહાજન આવે ઠામ,
મહીમાં^૧ છે એવો એક કવિરાજનો મુકામ;
મજાથી કરે વિરામ, મથી કાવ્યે આઠો યામ,
મતિના તરંગ^૨ જેના નાદથી ગળવે ગામ;
મનોરથ^૩ હાંકી નામ, મચે સત્ય હંકો ધામ,
મહિમા^૪ નિહાળે ધરા, રાજા કે પ્રજા તમામ;
મને^૫ અર્દશીર આમ, મમ હું દેખી દમામ;
મહા એ કવિમણિને નેહથી કરે પ્રણામ ! ૫૫

કવિતાપ્રત્યે અભાવ રાખનારવિષે.

મનહર—વર્ણુલોપાલંકાર.

સિંહચક્રી નાસી વડા વાધને સરણે જાય,
એ તો એને પ્રેમથી બચાવશે કે આવશે ?
અભિમાન રાખી કોનું કશું નહિ કાન ધરે,
એ તો એની ભૂલ કો બતાવશે કે તાવશે ?
દુર્જનને સારી સારી શીખ આપવાને ચહે,
એ તો એનાં હૈયાંથી વળાવશે કે લાવશે ?

૧. પૃથ્વીમાં. ૨. ખ્યાલ; તદ અથવા ઘોડા, હારણ કે કવિના મુકા-
મનો દમામ વર્ણવેલો છે. ૩. ઇચ્છા, મનકામના; એમાંજ “રથ” પણ
આવી ગયો છે. ૪. પ્રતાપ; મહાત્મ્ય. ૫. મનમા. ૬. તપાવશે; ચોડવશે.

દુષ્ટપાસે જઈ અરદેશર કવિતા કવે,
એ તો એનાં હિરમાં દુભાવશે^૧ કે ભાવશે? ૫૬

અફીણીપ્રત્યે અન્યોક્તિ.

અરે ઓ અફીણી નથી અફીણુતણી આ ગોડી,
એ તો કોટિ કિંમતની ઊંચી કસતરી^૨ છે !
ભૂંડો કહુ^૩ સ્વાદ તારું મૂખ તે પ્રસાદ^૪ લાણે,
મધુ મૂખવાસ આપનારી એ તો હૂરી^૫ છે;
બાયલો બનાવી ભાન ભુલાવી દેનારી નથી,
શાખાશી લેનારી સાનવાળી એ તો શરી છે !
કહે અર્દેશીર હજી ખોતાં ને અધૂરી દોષ,
તો તું જ પ્રસિદ્ધ જ્યાં અફીણીઆની પૂરી છે^૬ !! ૫૭

ચારપ્રત્યે અન્યોક્તિ.

ચંદ્ર તો કહે છે મુણ ચાર ઓ નહોર ભૂંડ,
દિલે તું દુખાય તેની મને પરવા નથી;
ભલે તું મુઝાઈ કે ખીબઈ મને ભૂંડો માને,
તેથી નહિ ડરી હું ચંદ્રનીનાં દાનથી;
હૂરાં તારાં કામમાં ન કદી મારો કર આપું,
પૃથ્વીને પ્રકાશ દેવા બુલું નહિ ભાનથી;
દાખે અર્દેશીર તને ચિહ્નાર અપાર પડે,
સજ્જન સંભારે મને માયા અને માનથી. ૫૮

૧. છવ બાળસે; સ્વાદસે. ૨. કસતરી. ૩. કહવો; અફીણુ કહવું છે.
૪. મિષ્ટ ભોજન. ૫. સ્વર્ગની પરી. ૬. આ કહી દ્વિઅર્થો છે:—દે
મેઘાળી! વારી અક્ષલ ખોતાં ને હજી અધૂરી દોષ તો જ્યાં અફીણી-
નિવિધે દી—નગરી છે, ત્યાં જ અથવા તો ને અફીણીએએ પોતાની
લે છે, એ સંપૂર્ણ સમાવી દોષ તેઓપાસે ના!
૭. અપાર; ક.

નિદર્શનાલંકાર.

લળી લળી લાખ વાર વાયો નહિ વળે કદી,
કહો કોણ મૂખ ફરી નેશે એવા લાંઠનું?
બકી બકી શિક્ષક કંટાળે પણ સૂણે નહિ,
પછી કોણ બાધે ને ન ભાન રાખે પાઠનું?
કથી કથી કવિરાય કીમતી કવિતા કરે,
ઠાઠ નહિ જાણે કાંઈ કવિતાના ઠાઠનું;
કહે અર્દશીર એવા બધિર^૧ કને કવનું,
એ તો જાણે ઘેલાસાયે જવું ખાઈ ગાંઠનું!! ૫૮

પ્રાચીન તથા અર્વાચીન રાજ અને દાતાવિધે.

મનહરછંદ.

ભૂમિનો ભંડાર હોય, મુંદર શૃંગાર હોય,
હિંમત હજાર હોય, જાણીતો સૌ ઠામનો;
સિંહ જેવો શૂર હોય, નેહવંતું નર હોય,
પ્રતાપનો પૂર હોય, શેઠ ગામગામનો;
મીઠી મીઠી વાણવાળો, સબ્યતા ને સાનવાળો,
હોય એજ દીપક^૨ કદી કૂળ તમામનો;
કહે અર્દશીર બહુ મોટામાં લેખાય પણ,
દાતા ને ન હોય તો છે દોડી ને નકામનો! ૬૦

વિનોદિતઅલંકાર.

શૂર નહિ શ્વાસ જાણે, દેહ નહિ દાસ જાણે,
સત્યવાદી શીર ન જરૂર કદી જાણુશે;
પતિવ્રતા પ્રાણુ નહિ, હરિભક્ત હાણુ નહિ,
ન્યાય નહિ રાયતણો પણ પાણુ તાણુશે;

જેનો જેવો ગુણ જેવો પ્રેમ તેવી નેમ ધારે,
 જીવ જાય તોય તેને પ્યારોજ પ્રમાણુશે;
 અદલ વિચારે તેમ પુણ્યપર રાખી પ્રેમ,
 અવનિમાં દ્રવ્ય નહિ દાતા ઉર આણુશે. ૬૧
 જેહ હાથે જગતમાં કૈંકકેરાં દુઃખ કાપ્યાં,
 જેહ હાથ નોધારાંનો આધાર થઈ રહ્યો;
 જેહ હાથે અતરથી પસવારી ધીર દીધી,
 જેહ હાથે કૈંક રત્ન^૧ પ્રકારા છતો^૨ થયો;
 જેહ હાથે પ્રીતે કવિ પંડિતોને સાલ કીધી,
 જેહ હાથ દાન કરી દીન^૩ દાઝથી દલો;^૪
 અદલ વિચારો ખીળ ખાલી કર્જદાર ગયા,^૫
 ધન્ય એજ હાથ નિજ સાથ ખૂણ લે ગયો ! ૬૨

દૃષ્ટાંતાસંકાર.

અંધ પાસ દર્પણ^૧ ધર્યાંથકી શું કામ આવે ?
 રાગ તાન ગાય પણ જહેરો ન કાને ધરે;
 હજારો રૂપૈયા લઈ બળદની પાસ મૂક્યા,
 બળદ બીચારો એને કેમ તે કરી ચરે ?
 કાયરને ભે કદાપિ રાત્ર દીધું તો શું કરે ?
 ગધર્વ ન સેલડીનો સ્વાદ મૂખમાં બરે;
 કહે અર્દશીર રાંક જાત નહિ રજ જાણે^૨,
 કૃપણ સદાનો તે તો કવિતાને શું કરે ? ૬૩

૧. નરરત્ન; કવિરત્ન. ૨. ખુલ્લો, બહેર. ૩. ગરીબ, રૂક. ૪. બચ્યો.
 ૫. ખીળ ખાલી હાથે તો ગયા પણ સાથું જગતમાં કરજ કરી દેવાદાર
 થઈને ગયા ! ૬. આરસી. ૭ કવિ સામળશરે લખ્યું છે કે:-“રાંક
 જાત તે રજ શું જાણે, આખર ચૈતન યાકરનો !”

સ્વભાવોક્તિઅલંકાર.

અરે દમડી હું તને માવડી સમાન પૂલું,
પૃથ્વીમાં પ્રગટ તુંજ મારો પરમેશ છે !
પ્રીતયકી છાતીએ દુખાવી રાખું પ્રાણુજેવી,
માર ખાઈ મરું પણ હર નહિ લેશ છે !
પંડિત કવિ કે અંધકાર કોઈ આવે ત્યારે,
આંખ દાન ઢાંકું એવું જ્ઞાણ તો વિશેષ છે !
ભરું રે ભરું ભંડાર, ઠરું નહિ કોઈ કાર !!-
કૃપણનાં ચિત્તવિષે વાત એ હમેશ છે !

૬૪

દષ્ટાંતાલંકાર.

સિંહતણો શોર મુણી મૃગનાસે ભેરયકી,
તોપનો ઘડાકો મુણી કાગ બૂમ પાડે છે;
મનીસ્વર મુણી કાળ ગણીને મૂપક^૧ નાસે,
અંદ્ર ભગી ચોર ઉદે ણીક તો પમાડે છે;
મગરનો હર બહુ જળવિષે મચ્છ રાખે,
અરણુ દેખી ઉલૂક^૨ આંખ ન ઉઠાડે છે;
કહે અર્દશીર તેમ કંપારી તો કોડ મૂટી,
કવિનામ મુણી મૂખ કૃપણ સંતાડે છે. ૬૫
ભલા ભલા રાજા અને દાતા આજ ક્યાં ગયા છે ?
જેની કૃપાવડે કાંઈ કવિ કૃત્ય તો થયાં;
કવિ અને બેશ^૩ અંધકારની કદર કેવી,
કરતા તે કથન તો જાય ન કદી કલાં;
કરીને સહાય બેશ, આદર^૪ દેતા વિશેષ,
જેની વાણીયકી કેક દુઃખ લોકનાં વલાં;

૧. હરણુ. ૨. ઉલ્ક. ૩. મૂપક. ૪. લાયક; યોગ્ય ૫. સન્માન.

૬. કપાયાં.

કહે અર્દશીર એવા ભલા ભલા ચાલી ગયા,
 આભલાં ને ઝભલાં ને ઠાભલાં હવે રહ્યાં!! ૬૬
 નામદાર ઉદાર ગયા ક્યાં સરદાર આજે?
 જેને ભેતાં દિદાર તો ખુશીમાં ચમકતાં;
 જ્ઞાનમાં નહીંજ કાચા, દાનમાં હુકે ન પાછા,
 ઠીક જેથી નામ ઠામઠામમાં ઠમકતાં;
 કવિઓની બહાર બહુ બહાલ ધરી કરતા'તા,
 ક્યાં છે તેઓ હવે?— મુડદાર નામ ટકતાં!
 કહે અર્દશીર કવિ-માનનો મકાર જતાં,
 નાદાર ને દાર જેવા રહ્યા રે ધુરકતાં!! ૬૭
 મહા ધનવાન ગુણવાન નર ઊઠી ગયા,
 પંડિત કવિનાં સ્નેહે સંકટ નસાડતા;
 શોધ કરી કવિરત્નના તેને ઉમંગ દેતા,
 કાવ્યરસ રસે પોતે આખીને ચખાડતા;
 કરી એહ મોટું કામ, અમર કીધાં છે નામ,
 ક્યાં છે હવે તેવા મુખ જગને પમાડતા?
 કહે અર્દશીર આજ દરવાન ગાડીવાન,
 ઇંધનવાન^૧ અને હુવાન બૂમ પાડતા!!! ૬૮

૧. એવા ભલા ભલા હતા તે તો ચાલી ગયા, હવે તો એ
 “ભલા” ના બે અક્ષરો “ભ” ને “લા” નીચલા શબ્દો “આભલાં”,
 “ઝભલાં” ને “ઠાભલાં” એ ત્રણમાંજ લગાવવા નજર પડે છે!
 જે માત્ર ઉપલા “ભલા” શબ્દના પ્રતિનિધિઓ રહેલા દેખાય છે!!
 ૨. નામદાર ઉદાર સરદારો તો હવે નથી રહ્યા, હવે તો “મુડદાર”
 કહેતાં અસજ્જ, લાચાર થઈ ગયા છે! ૩. હમણા કવિઓને માન નથી
 આપતા તેમણે તે “માન”નો “મકાર” કહેતા પ્રથમ અક્ષર “મ”
 નીકળી જતાં (નામદારમાંથી “મ” જતાં) હવે “નાદાર” કહેતાં દેવા-
 નિયા અને “દાર” કહેતાં સ્ત્રીજેવા ધુરકતા રહ્યા છે!! ૪. ઇંધનવાળા
 લાકડાં વેચનાર.

કવિતા કરી કો સુકવિ ગયો કો રાય પાસે,
 હરમાં વિચાર કરી રાયતણી સાલ્લનો;
 રાય તો સૂકી પરાય^૧, ધ્યાન ન દીધું જરાય,
 કવિરાય બકી યાકી ભોગ થયો દાલ્લનો;
 એજ સમે રંક કોઈ મ્હેલ બહાર નાસતો^૨ તો,
 ધરવા સિપાઈ દોડ્યો રાયની સભાયનો;
 ત્યાંથી કવિ ચાલી અરદેશર ચેતાવે તેને,
 નાશ, બાઈ નાશ સત્ય બાણુ એ તો રાયનો^૩! ૬૯

સ્મૃત્યાલંકાર.

બલા ભોજરાજ ગયા, પ્રાણુ પૃથીરાજ ગયા,
 શાણુ શિવરાજ ગયા, તાજ કવિરાજના;
 દાર્બસ કિન્લાક ગયા, રૂડા રખીદાસ ગયા,
 રાજ ગયા દાતા ગયા કાવ્ય સુખ સાજના;
 કવિ પાળનાર ગયા, કવિતા લેનાર ગયા,
 કહે અર્દેશીર ગયા સર્વ કવિકાજના,
 ભૂપ સહુ ચાલી ગયા, રૂપ^૪ દાતા ખાલી થયા,
 રૂપ ખોટું ધાલી રહ્યા, રાય દાતા આજના^૫!! ૭૦

૧. દાડો; દરતો ૨ એમા અન્યોક્તિ કીધી છે:-પેલા નાસનારને ચેતાવ્યો કે એ તો રાયનો સિપાઈ છે માટે નાસ-દોડ, પરંતુ એમાજ રાયને કવિએ શ્રાપ દીધો છે કે “એવા રાયનો નાશ, સત્યનાશ થાઓ!”
 ૩ કૃવા. ૪. દાલના રાજાઓ અને ધનવાનો એસઆરામમા ફરી, પોતાની પીપ જેવી ગોદી દુડ બહાર કાઢી, મોટું પણ ખોટું રૂપ ધાલી રહ્યા છે, અને પોતાની દોલત અવળે માર્ગે શુમાવે છે, પરંતુ કોઈ સારા કવિને આશ્રય આપી પોતાનું નામ અમર કરવાની શુદ્ધ અકીલ ગાંભના બહારમાં ઉપાડતા નથી! ૫ સર્વ રાજ એવા છે, એમ હું કહેતો નથી, ૬૯ પણ કેટલીક ઉદાર દરબારમા કવિરત્ન ચલકે છે

અન્યોક્તિ અલંકાર.

મહેલ જેવા મકાનમા ગોરીના મધુ ગાનમા,
 સભા ભરી બેઠા શેઠ, આસન કરી રહી,
 સુકવિ બિરાજ્યો કોઈ, શેઠ કેરો ઠાઠ ભેઈ,
 કાવ્ય કરી સા ય આશ શેઠની ધરી ચહી,
 કંકુ મૂખ કરી શેઠ, ફેરવિયુ દુ ખી પેટ,
 ઠેઠ ચઢી આળ કવિરાયને ખરી તહી,
 તણ બહાર જતા ખર ભેઈ યુક્તી કવિ બોલ્યો
 યૂ યૂ યૂ યૂ ! તોખા ! ! મૂખ ભેલુ એ ફરી નહીં ! ! ૭૧

સેવક સેવે હજાર, ઠાઠમાઠનો ન પાર,
 મનમાન્યુ હાજર કરે વળી પલકમા,
 ધરણી ધુળવે ભારી, બડાઈ સૌએ સ્વીકારી,
 છેલડો છાતી વઢીને છાજતો છલકમા,
 હાથી ઘોડા ગાડીવાડી, પોઈશ દોડે અમાડી,
 હીરામોતી તણા હાર લટકે ઉલકમા,
 કહે અદ્દશીર પણુ કવિના પ્રકારાવિના,^૧
 ધિક્ક એવા ધનીકેશ ધનને ખલકમા

૭૨

સમાપ્તિ

મનહર છંદ.

કવિતા છે કેવી તેની પિછાન કરાવી પ્રીતે,
 કવિતાનુ તત્ત્વ ને મહત્ત્વ તો અતાબ્યુ છે,
 સુકવિનુ તેજ ને સામર્થ્ય વરણ્યુ રૂઝ,
 સુકવિનુ નામ અને કામ સંમળ્યુ છે,

૧ એમા પેલા શેઠપર યુક્તી તેનુ મોટું ફરી નહિ બેવાની અન્યોક્તિ કરી

૨ કવિએ તેના શુષ્ક કવિતામા ગાઈ તેનુ નામ અમર ન રાખ્યુ તે.

પ્રશસા કરીને યોગ્ય, સુકવિ ને કવિતાની,
બૂજ તેની બૂજવવા બનતું બળવ્યુ છે,
પૂરણ પ્રકાશ પામે, જગતમાં જશ જામે,
નિર્મળ એ નેમ રાખી સ્નેહથી સમાવ્યું છે. ૭૩

કવિતા પ્રતિ અભાવ રાખનાર જન અને,
કૃપણ હજી પણ કવિતા ધારે ધ્યાનમાં;
કવિને સહાય કરી, કવિતાની બૂજ ધરી,
ભિત્તરના ભાવયત્રી દિલ દાખે દાનમાં,
કવિતા દેવીને પાછી ઉઠાડી ગળવે પૂરી,
પ્રેમદા પુરુષ રીઝે કાવ્યરસ પાનમાં,
કહે અદૃશીર આમ, આરાયથી કીધું કામ,
ચિત્તમાં ચત્તર એ તો સમજશે સાનમાં. ૭૪

અલ્પ બુદ્ધિ શક્તિ જેવી, કવિતા કરી છે તેવી,
કવિ કોવિદોને પૂરા વિનવુ હું પ્યારથી;
બાળ હું અજ્ઞાન, નહિ કવિતાની બુક્તિ બાણું,
કેવળ તણાવો તાને કાવ્યના દિદારથી,^૧
કવિમાં ગણાવા નહિ લેશ પણ ફાકો રાખુ,
ઉચ્ચ ન એક પણ વેણ અહકારથી,
કહે અદૃશીર આમ, કોડથી કીધું છે કામ,
સમજન તો સ્નેહે જોશે સૂપડાંના સારથી.^૨ ૭૫

૧ કાવ્યભાતાની સેવા કરવાનો મારી અગિયાર વર્ષની નાની વ
યથી મને રોખ છે ૨ કવિ શામળે કહ્યું છે કે “સૂપડુ સારજ સમઢે,
ધોડે માદિયિ ધાર ”

ગુર્જરગિરાની પડતી.

મનહરછંદ.

ફડી ગૂજરાતી ગિરા^૧ અમૃતયજ્ઞી ગળી ને,
તેહની મધૂરતા તો અધિક ઘટાડી છે;
પૂરણ અભ્યાસ નહિ, લેરા જેનો ક્યાસ નહિ,
જેમ જેને ફાવ્યું તેમ બહુધા બગાડી છે;
વિદેશની શીખ્યા વાણી, તેને તો રાખી છે તાણી,
પોતાની નહિ પિછાણી, એવી બુદ્ધિ આડી છે;

* મધૂર ગૂજરાતી ભાષાને આજકાલ કાચા લખનારાઓએ બહુ બગાડી નાખી છે, એ ઘણી દિલગીરીની વાત છે. ભાષાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન લીધા વિના, લેખકમાં અપવાના લોકો, એકદમ સાહિત્ય-સાગરમાં ઝોંકાવી મેલે છે, પછી પોતાની તથા ભાષાની શી ગતિ થાય છે તેનો લેશમાત્ર વિચાર રાખતા નથી. તેમાં માસ પારસી ભાષાઓએ ગૂજરાતીમાં ખૂબ ગડબડ ચલાવી છે. પ્રસિદ્ધ વર્તમાનપત્રો તથા ચોપનિયાઓની લગભગ પારસી ભાષાઓના ઢાયમાં છે, જેઓ ભેડે વિદ્વાન છે, તોપણ ભાષાજ્ઞાન અને તેની શુદ્ધતા તરફ (જનમનો અભાવ રાખી) લક્ષ નહિ આપતા હોવાથી ભાષાને બહુ બગાડી નાખે છે. પ્રસિદ્ધ વર્તમાનપત્રો અને ચોપનિયાંપર દેશની ભાષાશુદ્ધતાનો બહુ આધાર રહેલો છે, માટે તેના અધિપતિઓને ભાષાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોવું અવશ્યનું છે. જે પારસીઓ પારકી ભાષાઓ ચતુરાઈથી થોડા વખતમાં સંપૂર્ણ જેડી નાખે છે, તેઓ સ્વભાષાતરફ કેમ બેદરકારી બતાવતા હશે? ૧. વાણી, ભાષા. ૨. પરદેશની.

અદલ જીજ્ઞાને પારકીપર વધૂ લેભાયા,
સાન છતાં ભૂલ્યા જે પોતાની મીઠી માડી છે ! ૧

ડરને તો દર કહે, ગાળને તો ગાર કહે,
દાળને તો દાર કહેતાં વનિતાનાં બહાલમાં !!
ગમે તેમ વહે પછી અર્થનો અનર્થ યાય,
જાણે હજી તોતજું બોલે છે વય બાળમાં !
બાળ થઈ બોલે ત્યારે સૂણવા તો ઠીક લાગે,
હવે બાળભાષા એ તો ઉતરે ન ખ્યાલમાં !
ભલા મારા ભાઈ, એ તો ભણ્યા પણ ભૂલી ગયા,
એહને તો શીખવા મૂકે પાછા નિશાળમાં !! ૨

પેટકાજ હેત બહુ ધરી પરભાષા શીખ્યા,
પડતી મૂકી છે પડે સુવાણી સ્વદેશની;
શુદ્ધ જ્યાં સ્વદેશનો પોશાક ન પે'રાવી શક્યા,
વિરૂપ^૩ કરે બનાવી અગરેજી વેશની^૪ !
ગુણી ગિરાતણી ગરદન મારે ગાંડા બની,
લાજ સાન કે દયા ન દુષ્ટ ધરે લેશની;
પેટનું કરવા જતાં દેશનું તો બોલી બેઠા !!
એજીને માથે રહી કાળી ટીલી હમેશની ! ૩

દેશને બગાડનાર દેશદ્રોહી દુર્જનને,
ધિક ધિક કહી સહુ અધિક ધિકારે છે;
સ્વદેશને આહનાર અને હિતકારી સર્વ,
દેશથી અનેક રીતે તેહને વિદારે છે;

૧. સી. ૨. દારનો અર્થ સી થાય છે. ૩ બેટાળ. ૪. જ્યાં શુદ્ધ
ગુજરાતી ભાષા બોલી કે લખી નહિ શકવા, ત્યાં અર્ધો અંગ્રેજી અને અર્ધો
ગુજરાતી કરીને બેટાળ જેવી કરી નાખે છે.

હી ગુણી ગૂજરાતી ગિરાને બગાડનાર,
આજ તો અધિક ભાષાદ્રોહીઓ અત્યારે છે !
અરે ભાઈ ભુઓ ! એને બેઈ સર્વ બેસી રહ્યા,
એને સજ દેવા કોઈ ઉરમાં ઉતારે છે ! ! ૪

કાકા મામા બોલવાનું શીખ્યો બેઠ સહનમાં,
તેનેજ બાળી નાખેલું દેખી ચમ્પુ^૧ રડતી;
પરણીને નારી સારી અધિક લગાવ્યા લાડ,
હી પછી તણ તેને મૂકી છે રખડતી;
બેળનવિષે તો જશ અધિક મેળવ્યો પણ,
વૃદ્ધપણે ખોયો સૌ એવી કુબુદ્ધિ નડતી;
અદલ ભુઓને દેશી ભાષામાં ઉછર્યો પણ,
આજ તો તેનેજ છાંડી મૂકી છે રે ગડતી ! ૫

ગુણી ગૂજરાતી ગિરાવિષે બહુ રમ્યો ખેલ્યો,
મોટા થતાં તેને વિસારવું અઘટીત છે;
એપરવા એમ નિજ સંતાન થતાં બહુધા,
એ બિચારી આજ નિરાધાર નિરાશ્રીત છે;
સિંહ તો હણે છે સર્વ જીવને તથાપિ કદી,
આપનાંજ બચ્યાં ખાય એવો ન પતીત^૨ છે !
અરે ભાઈ ભુઓ ! હાલ એમ ઈનસાન કરે^૩ !
આજ કલિકાળમાં એ વાત વિપરીત છે ! ! ૬

૧. પરમાં. ૨. આંખ. ૩. પ્રથ; પાપી. ૪. ઉપર લખેલાં સિ-
હનાં દંડાંત પ્રમાણે તે પણ એટલો પાપી નથી, પણ ઇનસાન થઈને સ્વ-
દેશી ન્યાયે પોતાનીજ ભાષાનું ખૂન હમણાં એમ કરેછે, એ તો બહુ
વિપરીત દીસે છે ! !

અંગરેજ લાટીન ને બીજી પરભાષાઓનો
અધિક અભ્યાસ કરવાને હિર ભાવે છે;
જાંચી જાંચી પગથીઓ ફૂદવાને જોર કરે,
સોનેરી પગથી ખેલવી ચિત્તથી ચુકાવે છે !
મધૂરતા ચક્રી ભરપૂર નિજ જન્મભાષા,
ફૂર બની ભાવ તણ ભાનથી ભુલાવે છે;
કહે અર્દશીર માત-વાણીમાં અપટ રહી,
એક હાથ અને બીજું હસવું કરાવે છે !

૭

વર્ષાવર્ણન.*

ઊનાળાનો જુલમ.

દાહરા.

- તાપ ધરે છે તીવ્રતા, અંગ અતી અકળાય;
મેઘ મેઘ ઇચ્છે મહી, શીતળ લેવા રહાય. ૧.
- શરીર સૂકાયું સૂકૂ, ધરા ચહે જળધાર;
શોષી લે જળ રહેજમાં, એવી તૃષા અપાર. ૨.
- તરુ કરમાયાં તાપથી, રમ્ય ગયો નિજ રંગ;
નદી સરોવર તો નિક્યાં, ભૂ-લીલા થઈ ભગ. ૩.
- પડ્યા નમ્ર સૌ પર્વતો, ઢાંકણુનો નહિ ઢાળ;
તાપ થકી તન ખુબ તપી, વધૂ બને વિકરાળ. ૪.
- પશુ પક્ષી સૌ પ્રાણીનાં, અગ બળે અગાર;
પાણી પાણી પળ પળ પઢી, પૃથ્વી કરે પુકાર. ૫.

* આ “વર્ષાવર્ણન” માં વરસાદમાં ઘટા કુદરતના જૂદા નૂદા દે-
ખાતો તથા ફેરફારોનું કમે કમે અનેક કલ્પનાથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું
છે. એ વર્ણન ગયા મેન્દુત માસમાં મારા થયેલા યોવાના પ્રવાસમાં
લખાયેલ છે, જ્યાં વરસાદની ઋતુમાં કુદરતનો બદાર અજબ ખીલી
નીકળે છે. આ આખો વિષય શબ્દે શબ્દ ધ્યાનપૂર્વક વાંચતાં કુદરતનાં
કામની તથા કાવ્યની ખરી લેહેજલ મળશે, એમ ઇસારો કરવાની રત્ન
લેલ છે.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ઢોર કરે બહુ શોર ધરાપર,
આખર કાળ હવે પૂર આબ્યો;
ધાસ મળે નહિ આસથકી કદો,
ધાસ રહે ન શરીર સમાબ્યો;
નીર ખુટ્યાં સહુ, થીર ચલાય ન,
કાય વિષે ઉપવાસ કરાબ્યો;
મેઘપતી રતિ મ્હેર હવે કરો,
ભૂપર મેઘ છિપો મનભાબ્યો.

૬.

માલિની વૃત્ત.

પિયુ પિયુ પિયુ પાડે, ચાતકો બૂમ ચોંપે;
ભટકો ભટકો ભારી, ફેરેથી ખૂબ કોપે;
વધુ વધુ વનમાં તો, તાપથી પૂર વટી,
અધિક તરસ અંગે, છાંય છે નીર છૂટી.
સરવર નદોંઘાડે, જો પિવા હોય પાણી,
તન નહિ કદોં ત્યાં તો, બાય છે શૂભ બાણી;
તન બહુ તફરે છે, મેઘ ધારા ન મારે,
નિજ પ્રિય શુભ સ્વાતી, કોડ વારે પુકારે.

૭.

૮.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

સર્વે સ્થળે પવન ખૂબ હોતો સરે છે,
અંગારની ગરમ ગાર બધે અરે છે;
ભૂમિતળે સર્ગે શું સળગાવો ભારી ?
પૃથ્વી તપે અધિક જ્યોત્સ્ના લક્ષ્મી ધારી.

૯.

કે ખૂબ એમ જળ તાપયત્રી ઉકાળે,
 . આત્રી વરાળ કરવા પછે પૂર આળે;
 બેગી કરી નભવિષે પછે મોકલાવે,
 પાણીતણું નગર જ્યાં પ્રાંતથી વસાવે ! ૧૦.

ઇંદ્રવજ્ર વૃત્ત.

પૃથ્વીવિષે ધામ^૧ ધણો પરચો છે,
 એવે સમે મેઘ ચટ્ટી અરચો છે;
 દેખી ધણો જૂલમ લાગ્યો દાહ,
 તાપે કરે સૌ જન ત્રાહ ત્રાહ. ૧૧.

મેઘે ધણી મ્હેર કરી મહીમાં,
 સર્વે પિડાની વળો આપ્યો સીમા,
 રક્ષા કીધી સર્વે તણીજ રૂડી,
 ઇચ્છા ભોનાળાતણો સર્વે બૂડી. ૧૨.

મેઘની તૈયારી.

શૈલછંદ—મેત.

શૈરા મેઘરાયે ધરી નિજ સુંદ,
 ઉતારી સમુદ્રે પછી એમ ગૂદ,
 લોધું પાણી શોષી થઈ વાર લેશ,
 પછી વ્યોમમાં^૨ પૂર કીધો પ્રવેશ. ૧૩.

સહુ ચાર પાસે જગા લીધ સાર,
 ઠરીતે નહે ગોઠવ્યો ઠીક ઠાર;
 વસ્યો પૂર્વ પશ્ચિમ દક્ષીણ વામ,
 ક્યું કોઠથી સૂખનું સુખ કામ, ૧૪.

યયો તાપ ઓછો દોંધી શું ઉથાપ ?
 પ્રાંતે પેખિયે મેઘનો શું પ્રતાપ;
 અડચો શોર્ય ધારી આરિને^૧ અથાક,
 ધરી ધીર તેને દોંધી ખૂબ ધાક. ૧૫.
 ભર્યાં વાદળાં ઢાડતાં જોર ભેર;
 પળે થાય છે છાંયડો શૂભ પેર;
 પળે થાય પાછો શું તડકો પ્રકાશ,
 નવા રંગથી ત્રીજમનો^૨ આલ્ય નાશ. ૧૬.

દોહરા.

રંગ વળી નિજ રૂપ તો, અજબ કરે આકાશ;
 કદોં વ્યાપે કાળાશ કે, ઉડી ધરે ઉભરા. ૧૭.
 જાણે જૂની જાત ને, રાખે વિધવિધ રીત;
 દુશ્મન સૈન્ય ડરાવોને, વધૂ કરે વિસ્મીત. ૧૮.
 આશા વિધવિધ દે અતી, રણુમા બદલે રંગ;
 ગગન થકી ગભરાય છે, દુશ્મન દારિ દગ. ૧૯.
 પચરંગી વર્ણો પેખિયે, એનું સૈન્ય અપાર;
 મેઘરાય મહા માનથી, ભૂપર કરે ભણુકાર. ૨૦.

વાદળના વિવિધ રંગ.

રૌલજંદ—ખેત

બહુ વાદળાં ફેરવે રૂપ બહાર,
 વહે વેશ આકાર તો વારવાર,
 દિસે નાટકે જોમ દેખાવ ફર,
 નવુ એમ નાખે નલે પૂર તૂર. ૨૧.

ઘડીમાં ઘડાયે ઘણા ઘૂંટધાટ,
ઠગારો ઠસે ધ્યાનમાં ઠીક ઠાઠ;
ઠગી જાય ઠાલી હડી ઠઠણાટ,
હશે શું હવાનું નભે એવું હાટ^૧?! ૨૨.

હિસે છે ઘડીમાંય ઘોડો હમામ,
અહા! પૂછ કેવું હિસે શ્વેત^૨ આમ!
રૂડો શ્વેત કેવો નિહાળું છું રંગ,
હભો છે પવિત્રાઈ સાથે હતંગ^૩! ૨૩.

જીઓ ફેરવાયો હિસે એહ જોગ,
ભળીને બળીને દિધો નિજ જોગ;
હવે જોઈ જવાળામુખી પહાડ હેઠ,
વધે આળ કેવી મુખેથી વચેટ! ૨૪.

ધ્રુવો નીકળી જાય છે ફૂર ધૂમ,
ગતી કોઇ વેળા થતી તેનો ગૂમ;
સરે છે શરીરે જીઓ બદ્ધ શ્વેત,
સદા તો બળે માંસ જવાળા સમેત! ૨૫.

બતાવે ભલું ડોળ તે જોમ બહાર,
અને મૂખ બોલે મુવાણી અપાર,
તથાપી રહે ભીતરે ફેદ તર્ક,
નકી બાહ્ય છે સ્વર્ગ ને માંસ નર્ક! ૨૬.

ફ્યો છે જીઓ એ! પડી એક ફાટ;
ઘડાયો હવે તો જીરો કાંઈ ધાટ;

૧. ખતર ૨. સફેદ. ૩. જીઓ; સફેદ એ પવિત્રાઈનો રંગ છે.

૪. બહાર, દેખાવમાં.

અન્યો વાવટો તે બડો સૈન્ય બીચ,
અહીં ટેક બિભો ગજસાથ ગીચ. ૨૭.

હરોલે ધન^૧ જેમ રાખે હમેશ,
દશે દીશ દાખે કયો નિજ દેશ;
લડાઈ થકી તે ઉભો જેમ લોહ,
મધુ રૂપથી^૨ આપતો તોય મોહ. ૨૮.

પડયું આહ! ભંગાણુ એમાંય પૂર,
સળ્યો છે હવે તો દિસે એક શર;
ધર્યો નય દેખાય દેતો શું ધાક,
હવામાં દિસે પાડતો ખૂબ હાક! ૨૯.

નિહાળું કરે^૩ હું અસી^૪ નોકદાર,
ઉઠાવી શું કાંધે ગળાવે અપાર;
ડરાવે બહુ શ્રીખમને એ ડમાક,
ઉરે તે ધુળે મેઘરાયે અથાક. ૩૦.

વહો નાથ આકાર, દે અન્ય વાસ,
ભલો તે દિયે સિંહનો કાંઈ ભાસ;
ખુબીદાર તેની બુઝો શ્વેત ખાલ,^૫
અહા! શ્વેત કેવી અદાયોગ્ય ચાલ^૬! ૪૧.

ગયો સિંહ ને આવિયો હસ્ત ગાઢ,^૭
રહ્યો સ્થંભ આગે વધે જેમ રાઢ;
ન ભેદી શકે દુરખનો આરપાર,
ઉભો એમ કિલ્લાસમો ઉસ્તવાર. ૩૨.

૧. વાવટો. ૨. સુંદર રૂપથી, કારણ તે બહુ સફેદ છે. ૩. હાથે.
૪. તરવાર. ૫. ચામડી. ૬. સફેદ ખાલ તે માનને પાત્ર છે. ૭. મળખૂત
હાથી. ૮. લડાઈ.

ધુવામાંય ઘેરાયતો જોઈ ધીર,
પરવ દિસે છે મહા ઝોઈ પીક;
પડે તોપ મારો કદી જેમ પૂર,
ગી તે છતાં ના હોઈ ગૂર ફર. ૩૩.

જાણાયે જુદાં રાજનો ત્યાં જમાવ,
અતીશે યયો આભમાં તો ઉઠાવ;
આરિ મારવામાં થવા ઉપયોગ,
ભયાં શું હશે એ નભે ગતુભોગ! ૩૪.

આરે જોઈ દેખાવ એવા અનેક,
ધુપા દીલમાં છાપતા છાપ છેક;
ધરે આંખ મારી ધરાએ શું ધ્યાન,
તરંગોવિષે તેહને લાગો તાન. ૩૫.

ઠરી એક દેખાવ રે'તો ન ઠામ,
દિસે તેટલે તો ખોળનો દમામ;
અહા! ઇશ્વરે શું કીધી ભુક્તિ એમ,
રિઝે માનવી તેમ રાખી રહેમ. ૩૬.

રહે ના કદાપી જુઓ એક રગ,
ઢળીને ફરી જાય છે સર્વ ઢગ,
સદા રે ફરે કુહરતી ખેલ સર્વ,
ગતીમાં ન કોનો રહે લેશ ગર્વ. ૩૭.

ઉડે વાદળે, ના રહે રૂપ એક,
ટકે ના કદી તેહનો એક ટેક;
હવાતું સદા તે હવાતું જ હોય,
કદી રે ન કાચો ટકે માલ કોય! ૩૮.

ઉપજાતિ વૃત્ત.
ભર્યા બહુ રગ નલે ભલા તો,
ઉથાપ દેશે અરિને શું આ તો;
નેસ્સા થકી તે પછાં નાચ જંગે,
ઓઢી રૂંડું બખ્તર શ્વેત અંગે.

૩૯.

મેઘની ચઢાઈ.

સવૈયો.

જગથકી બાહુ ધંગ^૧થકી જળ—
રગ ભર્યા વર્ણો વાદળમાં,
મેઘપતી રતિ^૨ સાથ અતી
ગબડે રૂતણાં શુરુ ગાદળમાં,^૩
શૂર છુટે જહિં, હૂર ઉઠે તહિં,
પૂર દિસે બળ પ્યાદળમાં,
શા દળમાં^૪ મણુકા સસણે,
અતિ આબ^૫ દિસે વીર આ દળમાં!

૪૦.

ઢાહુરા.

આબ દિસે બાહુ એહમાં, કરશે પૂરણ કામ,
આબ બતાવી આપનું, નકી જાનવે નામ.
સાબળ દિસે છે સાજ ને, ચપળ દિસે છે ચિત્ત;
અનન્ન^૬ બુજવવા આબ તો, નવલ ઉરાડે નિત્ય.

૪૧.

૪૨.

૧. વાદળાનું સફેદ બખ્તર પેદેરીને

૨. રીત ૩. મગ્રા ૪ વરસાદ આને છે તે નલે મેઘરાજ મોઢાં

૩ (વાદળ)માં ખીલાનામા ગબડતો હોયતી ૫ લરકરમા ૬ તેજ; ખર
નેતા તો આ લરકરમા પાણીજ દીસે છે ૭ અગ્નિ-તાપ.

ચઢાઇ લઇને ચાલિયો, મેઘરાય મહાવીર;
જળરૂં જોરજ લેઇને, ધરણી રાખે ધીર. ૪૩.

સાત્યયકી આગ્યો સખળ, દુર્ખોની લેશે દાદ;
પડખે લઈ પોતાતણે, પાસે પ્રિતે પ્રસાદ. ૪૪.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

ભૂઓ સહુ નભવિયે જલધી જમાગ્યો,
આકાશમાં સકળ શું દરિયો ઉઠાગ્યો !
ફૂળાડવા ત્રિપમને જળમાંય દેવે,
પાણી શું સાગરનું મેળવિયું વિશેવે? ૪૫.

શું અંધકાર નભમાંય થયો અતીશે,
દેખાવ ગંભિર અતી થયલોજ દીસે;
ઘેરી લીધો ત્રિપમને સહુ વાટ ઘાટે,
સાથે ન કો જઈ શકે કહીં ગ્રીષ્મ સાટે! ૪૬.

મેઘ—ધનુષ્ય.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

મૈત્ર્યું ધનુષ્ય ચળકાટયકી ખિન્નઈ,
શોભીત હા! સરસ કેવો ખુબી સમાઈ!
પૃથ્વી ખુશી બહુ થતી મુજ મિત્ર ધાયો,
ગ્રીષ્મે દોંડું મુજપરે અરિ ગોઠવાયો! ૪૭.

કે મેઘરાય મલિહાર પહેરો કોટે,
માડે લગાઈ અરિ સાથ દમામ મોટે;
રાતા પિળા બહુ લિલા ભરો સાત રંગે,
સાતે કોંધી નવિન રોરાનો ભેગો સંગે! ૪૮.

કે એમ પૂલ વર્ણો બાંધી પૂરી કળાથી,
આકાશથી સકળ સૈન્ય લવાય આથી,
ભિતારીને અવનિભિપર સર્વ એમ,
તીરોથકી ત્રિપમને ત્રિધવોજ તેમ !

૪૯.

પવન સરદાર.

માલિની વૃત્ત.

અધિક પવન આવે, સૂસવાદાર્યો શોરે,
સર સર સરતો તો, ધુંધવાયે ધણો રે;
અતિશ ધૂળ ઉરાટે, શું સપાટા સમારી,
સકળ જન સજે છે, ધામ પોતાનું ધારી.
પવન બહુ પછાડે, પાંદડાં ઝાડ ખીખી,
ચરચર ચિરકાયે, ખળ તો સૂણો ખીખી;^૧
દુશમન મુજ દેખી, થીર ખૂશી શું થાયે,
અગન ત્રિપમનાં તો ભરમાં ભભરાયે !

૫૦.

૫૧.

આકાશમાં ગગડાટા.

ચોપાયા.

ગગડ ગગડ ગગડ ગગડાટા,
થાય અતી આકાશે,
ઢમ ઢમ ઢમ ઢમ વાળે ઢોલો,
ભારે ભભકો ભાસે.

૫૨.

૧. પવન બહુ આવ્યાથી ઝાંડના પાંદડાં ખરખર હાલે છે તે જણે
વિનાળાની ખીખી-મશ્કરી કરતાં હોયની !

, દોહરા.

ઝરમર ઝરમર તો ઝરી, વરસે છે વરસાદ;
 શ્રીખ્મ ભુલમની ગગનમાં, કાવી છે કૃતિયાદ. ૬૦.
 દીધી બહાલે દીનને^૧, જગતપતીએ દાદ;
 આપ્યો દુઃખ ઝાળાવિને, મુંદર મુખનો સ્વાદ. ૬૧.

ચંદ્રાવળા.

ઇન્ધરની અદ્ભુત છે શક્તિ,
 પામે નહિ કો પાર,
 તાપતણે જે હતો તકકો,
 તેનો તોડ્યો ભાર;
 તેનો તોડ્યો ભાર તતક્ષણ,
 રૂઝુ કાંધું માનવિનું રક્ષણ;
 ભેગવો છે કેવી શુભ ભુક્તિ. ૬૨.
 ઇન્ધરની અદ્ભુત છે શક્તિ.
 પલકવારમાં ક્યાં પૂગાડ્યો,
 વળી તાપને તીર,^૨
 શીતળતા કરવા ઓ સ્થળમાં,
 મોકલિયો મુઅમીર;
 મોકલિયો મુઅમીર મલકતો,
 છટકાવવા છલક છલકતો;
 હિનાળાનો ગર્વ ઉઘડ્યો,
 પલકવારમાં ક્યાં પૂગાડ્યો. ૬૩.
 શોષી લઇને જળ આગરનું,
 મેળવિયુ નભમાં;

અક્ષર કેવું ધરે આકાશે,

જ્યાં છોડે ત્યાં જાય;

જ્યાં છોડે ત્યાં જાય કુકાવી,

વૃદ્ધિ કરેછે સૃષ્ટિ વધાવી;

કામ કરેછે કિમિયાગરનું,

શોષી લઇને જળ સાગરનું.

૬૪.

ઈશ્વરના કરમાં છે એવી,

રૂડી ચાળણી એક,

જેમાંથી ચાળી નાખે છે,

જળ છમકાવી છેક !

જળ છમકાવી છેક જર્મોનપર,

છાંટા પાડે સરસર હરહર;

તીવ્ર તાપથી તારે તેવી,

ઈશ્વરના કરમાં છે એવી.

૬૫.

છમછમ છમછમ ઝીણા છાંટા,

પ્રથમ પડે છે પૂર,

જાળે ઝીણા ફૂટા જલદી,

દે છે નાખી ફર;

દે છે નાખી ફર જ છોટા,

મધરે છે ચાળણાંમાં મોટા;

ઝપટાવે નહિ પ્રથમ ઝપટા,

છમછમ છમછમ ઝીણા છાંટા.

૬૬.

મધરેલા મોટાને સર્ગર,

ચાળે પછી ચિકાર,

લુચ્ચો સપાટા કેવા આવે,

પાણીનો નહિ પાર;

પાણીનો નહિ પાર પછી તો,
ભર ભીન્નઈ તણાઈ ભુમી તો,
જગા દોંધી પોતાની ઝર્મર,
સંધરેલા મોઢાને સર્સર.

૬૭.

તોટકવૃત્ત.

પૃથિવીપર શું વરસાદ પડે!
જગને શુભ આ વરસાદ^૧ જડે!
ગઈ ધૂળ દબાઈ સહુ ગમથી,
હરિ મેઘતણા જ્યમ દૂકમથી.

૬૮.

પડતા રસતાપર શું ધસતા,
ઠીક બુંદ તહાં વસતા ઠસતા;
ફરતાં સહુ શુભચક્રી ફસતા,
હરિને અરિને પછીં તો હસતા!

૬૯.

બહુ શ્રીધમ ભીપર તીર બડાં,
ખરતાં પડતાં દિનરાત ખડાં;
જખરૂ બળ મેઘ જળે જણુવે,
ન ગણાય અસખ્ય તોરે ગણુવે.

૭૦.

ગભરાટ છુટે બહુ શ્રીધમને,
કરમાં તોર છે બહુ શત્રુકને;
ન ટકાય જ વાર વધુ વટમાં,
સહુ પાસ દિઠો નિજ સકટમાં.

૭૧.

ચોપાયા.

આહા! કેવો^૧ સરસર આવે,
મેઘ હવે માનીતો!

- ઠંઠક થઈ કેવી સહુ ઠામે,
ગાય સહુ શુભ ગીતો. ૭૨.
- છરછર કેવો પડે છાપરે,
જાણે કંઈ વેરાયે;
કે ટપટપ ખર્ચોનો સ્વર કાઢે,
જનને એમ જણાયે. ૭૩.
- અસંખ્ય પગવાળો જાપરથી,
નટ આવી કો નાચે;
થપથપ નિજ સુંદર ઠણુકાથી,
રસ પૂરીને રાચે! ૭૪.
- ખરખર ખરતા, ફરફર કરતા,
સરસર સરતા સરતા;
ધરધર ધરતા, ભરભર ભરતા,
હરહર હરતા હરતા! ૭૫.
- નળિયાંમાં પેસીને નાંકળે,
હહેરે ખળખળ લડતા;
જેરથકી ઉભરાઈ જમ્બોનપર,
ધપધપ તૂટી પડતા! ૭૬.
- તડતડ ભીંત અને બારીપર,
અતિ તતડે આવેશે;
જળ બહુ રેડ્યો રેડ્યો જાયે,
વેગ વિશેષ વિશેષે. ૭૭.
- ગદગ્ધ જળ થઈ જાય ધણે દુર,
ધ્વાન ધુમાળી ધાતું;
નીકવિષે થઈને નદાં જેવું,
ધણું ધણું ધુધવાતું.

હજે તે ફરે ભેરથી એમ હાલ,
 ચિતે ચોપથી ચાલતા ધીમો ચાલ;
 વધૂ થાકતાં તે વિચે છે વિરામ,
 કબા ત્યાં રહે સીકાયેલ આમ. ૬૦
 કુલ્યાં નાસિકા^૧ ચાસ લેતાં શું દેર,
 ભૂમીની વરાળે^૨ રહે મોજભેર;
 ખડે ધામ^૩ ને મેઘનાં બુંદ પાસ,
 ભલો દે વિસામાતળો તેહ ભાસ! ૬૧
 થયો આ જગાએ જ આરામ દીક,
 બહુ તેજ આંખો તણ સૂર્ય બીક;
 વહે માનવી બોલ તેથી વિશેષ,
 મુંગી માનતી પાઠ કીધો મહેસ^૪! ૬૨

મોર, કોયલ, યોપટ વિગેરે પક્ષી- ઓનો હર્ષ.

ચોપાયા.

વિધવિધ ચિતે, વિધવિધ રીતે,
 વિધવિધ રૂડી વાચે,^૧
 ધનક ધનક કર્કે મોર રૂપાળો,
 નટ^૨ નેવો યદ્ય નાચે. ૬૩.
 વધે જેમ ધનધોર વિશેષે,
 ગાઠ^૩ શોરથી ગાળે;

૧. નાક ૨. જમીનપર પાણી પડે ને ખેડયા પછી અંદરથી
 નીકળતી બાફનો પટ. ૩. પરસેવો. ૪. મહા હર્ષર. ૫. વાણીએ.
 ૬. ન ચ કરનાર, ખેલાડી. ૭. શારી.

‘ટહુ ટહુ’ કરતો ટેકારા,
બહુ મુંઢર બિરાજે. ૯૪.

વિધવિધ રંગિન પૂછ પસારી,
પંખા સમ શોણીતું,
કરે ખુશી બહુ બહુ કળાથી,
નિજ વૃન્દ^૧ માનીતું. ૯૫.

આ તેના બહાલા દિન આવ્યા,
મોજ કરે મનમાની;
નાચે ફેટે હરખે નિરાદિન,
એવી કરે ઉજાણી ! ૯૬.

શાલિની વૃત્ત.

નૂઓ નૂઓ રૂર કેવો જગાવે,
ફૂંજી ફૂંજી કોકિલા ગાય ભાવે;
ઝાટે ઝાટે ફેફતી તે ઝુકાવી,
બિરે એને તો ખુશી પૂર આવી. ૯૭.

તીણા ભારી નાદથી એ તરસે,
હેતે તો ભિમંગ દે હાડ હાડે;
જાણે આશા દે કરો કામ ભેરે,
સાથે આવે મેઘ તો પૂર શોરે. ૯૮.

નૂઓ કેવા પોપટો ગાય ને ને,^૨
દીપે પૃથ્વી લાલ લીલાં મુતેજે;
આવો આવો મેઘગુળ ઉલાસે,
હિભાં પક્ષી પ્રાણીઓ આપ આસે. ૯૯.

રૂંડાં ગીતો ગાય છે ધૈર્ય રાખી,
ભારી હવે આ વધાવે શું ભાખી !

જાજી લીલા કે યશે આપ નેધી,
તો પોતાની કીર્તિ તો યાય તેધી ! ૧૦૦.

પીયૂ પીયૂ બૂમ પાડે બપૈયા,
હાહા કેવાં હર્ષ પૂરીત^૧ હૈયાં!
પ્રેમી આબ્યો ને રહ્યો હું પુકારી,
મેહૂલા જ્યો ! તે લોંધી દાદ મારી. ૧૦૧.

પીયૂ પીયૂ હું કરી પૂર પ્રેમે,
ઠામે ઠામે દોડતો તું નેમે;
પીઠાં પીઠાં હું હવે પ્રેમ પાણી,
છીપાણું હું તો લૂપા રાગ તાણી ! ૧૦૨.

વૈધદેવી છંદ.

ફાજી ફાજી તો દેહકાં બોલ બોલે,
દેખી વર્ષાની ગર્જના શીષ ડોલે;
બાણે પૂરો હું ગ્રીષ્મને તો ડરાવું !
કોડે સૌ ઠામે મેઘની ને^૨ કરાવું. ૧૦૩.

શિખરિણી વૃત્ત.

કરે ધૂં ધૂં ધૂં ધૂં,
અધિક ભમત હહાર ભટકી,
ભમે ફૂલો પાસે,
પ્રિતચ્છો નિજનું અંગ પટકી;
નવાં ફૂલો સારાં,
રસિક ઉગશે રે રસરસે,
બલો ચાલો લોગી,
ખચિત મન માંડું નહિ ખસે. ૧૦૪.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

ઝાઝાં જીઓઝા ઝણુઝણી તમરાં ઝબૂકે,
ચિતે ખુશી જણવતાં પણ એ ન ચૂકે;
જાણે ખમી અધિક તાપતણી જવાળા,
પાણી પડે ઝમઝમી કરતાં શું ચાળા! ૧૦૫.

ઝાડે ચઢી અધિક પક્ષો કરેજ ચાં ચાં,
શોભીત મેઘપતિએ સહુ પૃથ્વી સીંચી;
જાણે જીઓઝા ત્રિપમને ચિહ્ને જરૂર,
નાખ્યું ઉતારાં અરિએ તુજ સર્વ નૂર! ૧૦૬.

ઓં ઓં કરે સરવ લેંસ જીઓઝા ઉમંગે,
આનંદ તો અતિ થયો વરસાદ સંગે;
શું હાલ ટાઢક થઈ બહુ પામું શાંતિ,
કેવી સુકાઈ હતી તાપથી મૂજ કાંતિ! ૧૦૭.

આળોટતી અધિક કાદવમાં ઉલાસે,
પ્રીતે પડી ગબડતી બહુ ચાર પાસે;
ઝાઝી થતી મધુર ટાઢક જેમ જેમ,
તે બહાલથી છબકતી તહિં તેમ તેમ. ૧૦૮.

આનંદથી સરવ દીન તળાવમાં તે,
ભાળો હુએ વર્ણો તરે સહુ ભાતભાતે;
જાણે જણાય તરતા ખડકો તળાવે,
ભાસે ઘડી અહિંતહીં સહુને ભભાવે. ૧૦૯.

આ ઇંદ્રગોપ બહુ ઊભરે નીકળ્યા છે,
જે ત્રીખરતાપચોં ઘણા રાજે જેજા છે;
તે આજ ટાઢક થતાં સહુ બહાર આવ્યા,
જંતુ જોળ પણ ઘણા નિજ સાથ લાવ્યા. ૧૧૦.

સર્પો જુઓ અધિક બૂપર ચાલો સ્નેહે,
લીલી રૂડી જર્મોન સાથ રમે મુલેહે;
તાપે કરી અતિશ અંગ ગળ્યું તપીને,
ભારી ધરે શરોર હોંસ જવા ભૂં ભીને.

૧૧૧.

હોંડા દરો તણું હવે સહુ ખંડાર આવે,
ભીનાસમાં જઈ મુઠા બહુ વાર ભાવે;
રસ્તાવિષે પહોં રહે થઈ શાંત રાતે,
બાણે પડ્યા રસોતણા કટક જગ્યા તે.

૧૧૨.

ઉપગતિ વૃત્ત.

સંયોગો ને દપતિ છે રસાળાં,
વિહાર રૂઢ કરતાં વહાલાં;
જામે રૂંડો રમ ભૂં મેઘ જેમ,
તદા રમે હર્ષ અમેત તેમ.

૧૧૩.

થયાં હતાં તાપથકી તપેલાં,
ધારા ધણા પ્રેમથકી મુઠેલાં;
હવે થતાં કંડક હાસ્ય હોંસે,
જંગી રસીલાં ખુશોં યાય જોરો.

૧૧૪.

દોહરો.

એમ પુકારે અધિક સૌ, મેઘ બરાઈ ખુલંદ;
પશુ પક્ષી સૌ પ્રાણીનાં, હર પાખ્યાં આનંદ.

૧૧૫.

ઈંદ્રવિજય હંદ.

પક્ષો વળી પશુ પ્રાણો મળી સાદ,
મેઘપતીતણું નામ મચાવ્યું;

હંડ થયો બહુ ગ્રીવમ ગંડક,
 હંડક હંડક ઠામ ઠરાવ્યું;
 પેટ દોધું, જળ ભેટ કોધું વળો,
 ભારો કોધું સહુને મન ભાવ્યું;
 રે જય! રે જય! રે જય! મેઘનો,
 આજ મુજવતદાન અપાવ્યું!

૧૧૬.

હાહુરા.

જવત દાન દોધું જુઓ, આશિષ આપી આજ;
 મ્હેર કરીને મહોંવિષે, સર્વે દોષો સુખ સાજ.
 મેળા ઠીક અધિક મચે, ખાન પાન ને ગાન;
 એમ જણાવે ઉત્તરે, અવનિ આબાદાન.
 આર્વો અમાસ અપાઢની, સર્વે સજે રાણુગાર;
 દીવાસાની દોડમાં, નહીં મચે નરનાર.

૧૧૭.

૧૧૮.

૧૧૯.

મનહર હંડ (શીઘ્ર.)

દીવાસો કહું કે એ તેહેવારોનો માસો કહું!
 ખાસો રૂડો ખેલ આજ ખલકમાં ગાજતો;
 દોડધામ દેરો આ દેખાવ દેખી દીલ લોભે,
 છેક રેલછેલતણી છલકમાં છાજતો;
 મેઘજાએ મ્હેર કીધી, દુનિયાની દાદ લીધી,
 ખલલ છતાં દીસે છે આનંદ સમાજ તો!
 અદલ કહું છું સહુ પ્રેમથી સાહેબો તમે,
 દીવાસા માસાતણા તમાસા જુઓ આજ તો!

૧૨૦.

શાર્દૂલવિકીરિત વૃત્ત.

મેળામાં અતિ મોજથી બહુ જનો, લેળા થયા ભાવથી,
 છત્રીમાં બહુ છાજતા રસિકડા, વર્ષાદના લહાવથી;

જાણે હાજી રૂડી ધરી કરવિષે, શું મેઘના મારથી,
ભીડાભીડ્યો ભાગતા ભય ધરી, ભારી ચતાં ભારથી ! ૧૨૧.

દોહરા.

રગ રમત આરામના, વધ્યા નવીન વિશેષ;
પહાડ તળાવ નદીતણા, શોભે સુંદર વેશ. ૧૨૨.

હીલા ઝૂંબ લલચાવતી, જનને ઠામેઠામ;
સૌને શુભ સમજાવતી, કુદરત કેફે કામ. ૧૨૩.

પહાડનો દેખાવ.

ભુજંગીછંદ.

નિહાળી ભુજો પહાડ આ નૈકવાળો,
ભરેલો^૧ ભલો અંગથી આજ ભાળો;
તપહાં તોરથી તે હોલો છે તુમાખી,
રહો આપનું શીય આમ્રશ રાખી. ૧૨૪.

બદ્ધ ઠાઠમાઠે દોસે છે બનેલો,
ભુવાનીવિષે જેમ જેમે ભરેલો;
લિલો પ્હેરો ઝરેલો જતો શું લશર્ધ,
મદી બદ્ધ ભાયા તરના^૨ કુલાર્ધ ! ૧૨૫.

દિશે વાહળાં એમ ચીરી દમામે,
ઠરી રોક તાણી હોલો તેહ કામે;
બરો ઠાડ પોશાક સૌને બતાવે,
લપટાં રંગ ઠમંગ પૂરો જમાવે. ૧૨૬.

લઈ ભાર પીઠે તર ને લતાનો,
પછી જેર રાખી ઉઠ્ઠો એ શું દાનો?

૧. પાસ ચારો તથા નવાં તારી દિશે ભરેલો. ૨. જાડના ભાલા

કિવા છાતીએ આ પડ્યો ભાર કહી,
મુતો તેયો આટો, પડે એમ દર્દિ? ૧૨૭.
વળી કે હતો નમ્ર જે છાં વિશેષે,
વસ્યો તે લિલી ઝોઢલીના મુવેશે?
અરે કે બહુ ચીજ મોંધી ગું એમાં,
તપાસી રૂડી રાખો સતાર્ય તેમાં?! ૧૨૮.

ઇદ્રવજ્ઞ વૃત્ત.

ભૂદા ભૂદા રગ અહીં જાણાયે,
પામે તથા ફર પડ્યા પુજાયે,
દયાંત સ્વામીબળ કેરૂં દેવા,
આકાર દેખાય અનેક એવા. ૧૨૯.

ચોપાયા છંદ.

આહા! કેવા મુંઢર આંખે,
દેખાવો આ દીસે,
નજર ઠરે છે, દિલડું હરે છે,
અરે પલક નવ ખીસે. ૧૩૦.
ખીણો, ટકરોઓ, ખેતર સૌ,
લીલામા લોભાયા,^૧
રમત કરે ને ગમત રસિકડા,
આપે લાડકવાયા. ૧૩૧.
સપ સજ્યો સહુએ બહુ રનેદે,
રાચે છે રગીલા,
જ્યાં ત્યાં જ્યાં ત્યાં સધળે સરખા,
લીલાં, લીલાં, લીલા! ૧૩૨.

ઊંચે સ્થળે ઊભો રહ્યોને સ્થાંર,
પર્વત સાક્ષી પૂરે;
બલિહારી વર્ષાનો બતાવે,
ઊરે પૂરે નૂરે!

૧૩૩.

પહાડપરથી ઝરતાં ઝરાણો.

માલિની વૃત્ત.

ઝરાણુ બહુ ઝરે છે, પહાડની આસપાસે,
ખળખળ કરતાં તે, સૌ ધસે પૂર આસે;^૧
ધસો ધસો ધસો દોડે, હહેર બુદ્ધી લઈને,
પરવત ઉતરે છે, એક બીજો ચઈને. ૧૩૪.
સરપ સમ શરીરે, વક્તાથી વળેલાં,
સરસર સરતાં તે, વાટ લેતાં જ બહેલાં;
નમો નમો નમો નીચાં, ડાક નાખે ઢળીને,
કદલુપર ફૂટી તે, ઝીતરે ઊછળીને. ૧૩૫.
ચગક ચગક ચાતાં, વારિ બિરુ^૨ વહે છે,
છતક મતક છૂટી, સદ લેતાં રહે છે;
અધિક ઉર ઉમંગે, રેકરા ફૂલતાં તે,
ધરતી જનુર્નાને^૩ તો, બેરતાં બાળભાતે! ૧૩૬.
દુરધર્મ ગુણ દીને, પહાડનું લેહ આંદી,
પૃથક પૃથક^૪ જિદી, જેમ રૂપેક પાટી;

૧. પાંચ સોડી લીધા છે, મારે તે બપોલે રેખાવ તેમ વરસાપો
ચમેલી લીલા લેટેર મારે પાતે માણી પૂરે છે, અને પાગનું પગ નૂર (૧૧
રૂપડીની સખડ લીલા) રૂંડ વણું છે તે રેખાડે છે

૨. બજે રમ આવી વરો દોલતી ૩ પાણીનાં ટીપાં ૪ પાણી
માગાને ૫. નોખી બૂલી બૂલી

અગર કદર એ તો, લીલો સાડીનો લીધી,
કિમતો કસળ કેરી, કોર રૂપેસ કાધી!! ૧૩૭.

ચરતાં ઢોર.

શિખરિણી વૃત્ત.

બહુ ચાર ચારે, સરવ સ્થળ જાગ્યો પરવતે;
અહા શું એ આપે, મનહર ઉભલી મુજ મતે!
સહુ ઢોરો સ્નેહે, ખુશો ખુશો ચતાં ભાં ખુબ ચરે,
દિસે કે એ વાધ્યો, પરવત પરીવાર જ ખરે! ૧૩૮.
ધરાતાં ખાતાં તો, ઝરણુ જળમાં મૂખ કુકે,
જણાતાં માતાં તે, હરખચકાં પી નિર્મળ હવે;
ધરાતાં રાતાં ચૈ, હળુ હળુ નોંચી ડોક ધરતાં,
ભિંજતાં ભતાં તે, નમન હરિને એમ કરતાં! ૧૩૯.

સરોવર.

મંદાકાંતા વૃત્ત.

ને ને પેલું, સરવર દિસે, શોભિતું કેવું સામે,
પહાડો વચ્ચે, જળ ભરિત તે, સાગરાસ^૧ વિરામે;
જાણે એ શુ, વિમળ^૨ જળની, પહાડમાં ટાંકો બાંધી,
સાધૂ સંતો, ખપમાહિ લિયે, એષ્ટ એ નેમ સાધી! ૧૪૦.
પાણી છાંટા, ઉપર પડતા, મોતી જેવા જણાયે,
વેગે વાધી, વધુ વધુ વધ, વર્તુલાકાર^૩ થાયે;

૧. સમુદ્ર જેવું ૨ સ્વચ્છ. ૩. ગોળાકાર પાણીમાં ટીપું પડ્યાથી

તે જગ્યાપર ગોળાકાર વધતો નવધે

કેવું સારું, દુરથકો દિસે, થેત ઓછાડ^૧ જેવું,
 ખહાડી ખાટે,^૨ સરસ મસ આ, તો બિછાવ્યુંજ તેવું! ૧૪૧.
 કિંવા એ શું, સદ અહિં પડયો, ખહાડી નૌકા^૩ તણો છે?
 તોફાની આ, વખતમહિં તો, શું ઉતારી મૂક્યો છે?
 એવી એવી, સરવર તણી, કોડથી ભેઈ કાંતિ,
 ખહાડી લીલા, અધિક નિરખી, શુદ્ધ પાતું હું સાંતિ. ૧૪૨.

ટેકરીઓ.

દોહરા.

ટાર ભભી ટેકરી, છાચી નીચી એમ;
 સ્નેહે કરતી સનાન ત્યાં, જળ હમકાતું ભેમ. ૧૪૩.
 બિંદુ ઢળતાં બાળુએ, લેતાં નીચે રાહ;
 પછી જમ્બોનપર પૂગતાં, બહેતો ચાપ પ્રવાહ. ૧૪૪.
 અપતું લઇને ખાંતથી, રેતી ફેંલને દાન;^{*}
 શિખને કેવું સર્વને, જટ પછુ પરહિત જ્ઞાન! ૧૪૫.

નદી ને તેનો ખળકો.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

નદી અહીં આ ધસતી નિહાળો,
 કેવોક જાણે કર્ણ કહેર કાળો;
 સકાર્યો ગ્રીષ્મે મુજ કાંતિ સારી,
 હવે પડી હું રહું ના જ હારી. ૧૪૬.

૧. સફેદ ચાદર. ૨. ત્યાં પહાડથી બનેલા ખાટલાપર. ૩. વદાણ.

* નીચેની આસપાસની જમ્બોન જે ટેકરીથી નીચી-મરીબ છે.

પડ્યા હતા પેટવિષે જ ખાણ,^૧
 દયાર્થો મેઘે શુભ દીધ હહાડ;
 કેવું કંઈ અમૃતપાન આને,
 ગળું સૂકાતું શુકગૂડ ગાળે^૨ ! ૧૪૭.
 ખીણો નગો^૩ અન્ય^૪ ઝરાવિષેથી,
 યતું જ ભેગું જળ તો બધેથી;
 પછી નદીમાં જતું જોશ પૂરે,
 આંખે પડે ત્યાર ધુળય ઊરે. ૧૪૮.

તોટક છંદ.

ખખડાટ કરી ખળકો ધસતો,
 રસથી નિજ તે કરતો રસતો,
 ખસતો ખસતો ઠસતો ઠસતો,
 ઘસતો વધતો મસ વીક્ષસતો^૫ ! ૧૪૯.
 કુંકું પૂં કુંકું કુંકું કરતો,
 અતિ મસ્તજ સાંઠસુ આચરતો;
 બહુ જોરથી નહિ રે બહતો,
 મન છે શું જીવાનોંતણો મદ તો ! ૧૫૦.
 ગગડાટ ધ્રુમે સહુપાસ ધણો,
 જ્યમ ધમ્ ધમ આગનોં ગાઝતણો;
 દિસતો વર્ણો કે ગજસું^૬ દુરથી,
 હરિ મ્હેરથી^૭ હસતો હુરથી. ૧૫૧

૧. નદીનું પાણી સૂકાવાથી માત્ર ખાડાજ હતા ૨. પાણી પીતીવેળા
 ગળાંમાં જેમ અવાજ યાયછે તેમ નદીના સૂકાયલા માર્ગમાં પહેલું પાણી
 પસાર થતાં અવાજ કરેછે. ૩. પહાડો. ૪. ખીલ. ૫. ચળકતો ૬. હાથી
 જેવો. ૭. મેઘની દયાથી

નિજ માર્ગવિષે કદ્યે કે મળતું,
 પછો હોય પશુ મનુષ્યાદિ જતું,
 અબડાવો વિષે લપટાવો ગતે,
 નિજ સાથ પ્રવાસ^૧ જતો લઈ તે ! ૧૫૨.
 અથવા કદ્યે કોઈક દૂત^૨ હશે,
 ધમકે ઝડપે લઈ કહેણુ ધસે;
 મળતાં મન માનતો પંથમતા,^૩
 ઝટ ભેટ લઈ નિજ કામ જતા ! ૧૫૩.
 ધસો એમ અનેક રૂપે ધુનમાં,
 વધતો ખળકો વળતો વનમાં,
 ઢળતો ઢળતો જળમાં ભળતો,
 નદીનાં વધુ વારિ^૪વિષે મળતો ! ૧૫૪.

પાણીનો ધોધ.*

ઉર્ધ્વેદ્રવજ્જ વૃત્ત.

વહી ખોલો ને વમડાવિરેથી,
 પસાર થાતાં ખડકોપરેથી,
 મડા પડે ધોધ નોંચી જમીને,
 હિછાળતો પાણી ઉડી ઉડીને. ૧૫૫.
 કહોં ઝિકાતાં જળ ત્યાં કુટાતાં,
 કહોં પિંખાતાં ઉતરે છુટાતાં;

૧. પ્રસારીએ ૨ કાસર, બસસ. ૩. રસ્વામા ને દોવ તે

૪ પાણી

ગ્રેવાળી સરદરપર આવેલા “કેરલ રોક” આગળ “કુધ-
 ૧. સે, શોખપરથી આ આખાં કામમાં થતા ધોધના અનુક્રમ
 * નીચેની જાણ દરેક કુરંગ વાચના આવેદન મળશે

કહીં ભરાતાં ચમકે ચિખાતાં,

નોંચે ભરાતાં પડતાં સમાતાં !

૧૫૬

ચોપાયા.

ચમક ચમકતાં, ઠમક ઠમકતાં, ઉતરે નીચે નમતાં;

ચલક ચલકતાં, છલક છલકતાં, રસમાં રંગે રમતાં. ૧૫૭.

કહિં ચમચમતાં, કહિં તમતમતાં, ખડતાં^૧ સંકટ ખમતાં;

ભીડી બૂસહ ભાવે ભમતાં, ગેલ કરે મનગમતાં. ૧૫૮.

અહિં અથડતાં, તહિં પછડતાં, કચડતાં ભચડતાં;

કહિં મથડતાં, કહિં લથડતાં, રગડતાં સપડતાં. ૧૫૯.

ખરડતાં મરડતાં તાતાં, તીવ્રપણે તતડતાં;

થસડતાં ફસડતાં જતાં, અકડતાં પકડતાં ! ૧૬૦.

અહિંતહિં ખુદતાં, અહિંતહિં ચુદતાં, કોરે કુદતાં કુદતાં;

ઉપરાઉપરી હેઠે ઉડતાં, છઞ્ઞક મારી હુંદતાં. ૧૬૧.

અગ હંચકતાં, થડક થડકતાં, હહેરે હેઠ લટકતાં;

વારિ પટકતાં, ભારિ ભટકતાં, જતાં ન લેશ અટકતાં. ૧૬૨.

ઝમકે જોતાં, મહિપર મ્હોતાં,^૨ ધરણીનો તટ ધોતાં;

ગોથાં ખાતાં પકવી ખોતાં,^૩ રગડોળાઈ રોતાં. ૧૬૩.

કહિં કુકરાતાં, કહિં વકરાતાં, ધાતાં ધૂમ મરાતાં;

વિખરાતાં ફાટાં ઉભરાતાં, ધમધમતાં ન ધરાતાં. ૧૬૪.

તુટી તફડતાં, બહુ બડબડતાં, ધાટ ધણેરો ધડતાં;

પૂર પરસ્પર નડતાં લડતાં, પૂઠ પકડતાં પડતાં ! ૧૬૫.

ફરતાં સરતાં ખૂળ ચથરતાં, ખરતાં ઝરઝર ઝરતાં;

દિલ નહિ ડરતાં, બહાલે વરતાં, ભરતાં ઠામે ઠરતાં. ૧૬૬.

૧. આગળ વધતા.

૨. નીચેની જમીનપર મોહીને વડી પડતા

૩. જમી ખડકની પકવી ખોતાં.

અડ અનુભવતાં, ફર ડગવતા, ફેરવતાં ભિજવતાં,
 વળ ભેરવતાં, ગાઠ ગળવતાં, કાન ઘણા ઝઝણવતાં. ૧૬૭.
 વધુ વધુ પીતાં, વર્ગો નહિ બહીતાં, કસતાં જાય લપસતાં;
 દિનુ દિલુ કરતાં, પય પાંચરતાં, મસ તસતમતાં વસતાં. ૧૬૮.
 છટકી છૂંટતાં, ફટકી ફૂંટતાં, ઘુટતાં ઘટ ધુધુવાતાં;
 ચટકી ચુટતાં, ટપકી તૂટતાં, હૂંટતાં ફટ ફેલાતાં. ૧૬૯.
 ધડોમાં દેતાં, ધડેમાં લેતાં, કોડે કે કે કહેતાં;
 મુખદુખ રહેતાં, રમણે રહેતાં, દોડે નિશહિન બહેતાં ! ૧૭૦.
 ધમધમધમ ધોધોધો કરતાં, એમ ઉઢક ઉતરતા;
 શોર મચાવી જમ જમાવી, સરિતામાં સચરતાં !! ૧૭૧.

નદી ગમન.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

પાણી પછી નદીવિષે ભળોને વહાલે,
 આર^૧ ધણું ચળકતાં ઝૂમભેર ચાલે;
 સ્પર્શી ધામે રવ^૨ ઝાંઝો કરતાં મુહાતાં,^૩
 કે ગુપ્ત વાત કરવા મહિ શું ગુપ્તાતાં ? ૧૭૨.
 આ રેલ જાય ઝડપે ધરૂં વેગ એવો,
 જાણે યથો પવન પીક સવાર જેવો,
 તે બેટવા ભડ^૪ સરિત્પતિને^૫ મુભાવે,
 આ બેટ રેલતણી લે સરિતા^૬ શુ લાવે ? ! ૧૭૩.

૧. મુદર. ૨. અવાજ ૩. બેસથી વહેતા પાણીપર પવન

થી ઝીંજાઝીંજા ફગસ આવે છે, તે બેઠનેક સાથ અથગ પીમે અવાજ

કરે ૪. મેટિ. ૫. નદીને પતિ તે સમુદ્ર ૬. નદી

ખારો સદા મુજ પતિ ઉદ્ધિ^૧ રહેછે,
ગ્રીષ્મે મધૂર જળકાજ મને કહેછે,
પ્રેમે તૃષા પતિતણી હુ હવે છિપાવું,
વર્ષાતણું મધૂર વારિ મુખે વસાવું^૧ ૧૭૪.

આપે મને જળ જુઓ ભરતીનિપે એ,
હમેશાં એ ઉદ્ધિ પાડ સમડ હું હેયે,
મેં લણુ એતું બહુ ખાઇ ભર્યું જ માડ,^૧
આ વેળ કેમ અપકારો થઈ વિસાડ ? ૧૭૫.

એ રીત આ સગુણ નાર નદી ઉચારી,
ધાતી જુઓ અધિક પ્રેમ પતિસુ ધારી,
શું આકળી અતિ થતી પડતી અધીરી,
દોડી તબણું પતિની અતિ દીલગીરી. ૧૭૬.

જ્યારે નદીપર પડે કિરણો સર્વિતા,^૨
ઉપેશો સારો સમ શોભતો આ સરિતા,
માંહેથકી અળકતા પ્રતિબિંબ ધાતા,
સોનેરો દીલો સમ સુદર શું મુહાતાં ! ૧૭૭.

આ દૂરથી નદા પડે વળી એમ આંખે,
તે શેષતાગ અહિં આવો પડેલ દાખે,
વર્ષાતણી શુભ લોવા જ નિહાળવાને,
મોટી મઝા ગમત એ મનમા શું માને ? ૧૭૮.

કે ચોટલો ધરણો માતનણો અહીં શું,^૪
છૂટી જઈ વળો પડ્યો દિસતો નહીં શું ?

૧. સમુદ્ર, દરિયો. ૨ દરિયામા મીઠું છે તે લણુ નદીએ ભરતીમા ખાધું, માટે એ ખરી દરિયાના લણુની ઉપકારી જી ૩ સૂરજના ૪ પહાડ તે ધરતીનુ માથુ ને ત્યાથી નીકળતી નદી તે ચોટલો

તે વૃદ્ધ હાલ થઈ છે બહુ જાણુ તેથી,
 આ શ્વેત વાળ^૧ નહોં તુલ્ય જણાય એથી ! ૧૭૯.
 એવાં અનેક ધર્સને શુભ રૂપ અંગે,
 ઉદિષ્ટ^૨ કામ ધસતી સરિતા ઉમંગે;
 કાઢી બહાર કચરો સહુ તે કિનારે,
 સિંધુ^૩ વિષે જઈ ભળી નિજ અર્થ સારે.^૪ ૧૮૦.

સમુદ્રનો હર્ષ.

ઇદ્રવશ્ચ વૃત્ત.

જૂઓ ભરાયો અકુપાર^૧ ભેમે,
 વિસ્તીર્ણુ અંગે જ્યમ જાય વ્યોમે;^૨
 શું રાજ્ય આકાશતર્ણુ ચહે છે ?
 કે ભભરો એમ ઉરે કહે છે. ૧૮૧.
 કે ભૂમિ સત્તાપર ત્રાપ મારી,
 આ યુક્તિ જુ છીનવવા વિચારી ?
 ઢોલી ધસતો બળ ને કમામે,
 સંશ્રામ^૩ માંડે વસુધાની સામે. ૧૮૨.
 કે પ્રાણુ ખ્યારી સરિતા પધારી,
 સાથે લઈને વર્ણો ભેટ સારી;
 મારે ઉછાળા મળવા ગોંઠીને,
 સંયોગ વારિ કરો વૃક્ષ શીલે ! ૧૮૩.
 મોટા ખડકોપર છોળ મારે,
 કે આવો મોળા અથડે કિનારે;

૧. સફેદ જાલ. ૨. પોતાનાં ધારેલાં. ૩. દરિયો. ૪. પોતે ખાધેલાં
 લજનો ઉપકાર વાળવાનો અર્થ સારે છે. ૫. સમુદ્ર. ૬. આકાશ. ૭.
 લડાઈ, યુદ્ધ.

જાંચે જુઓ વારિ ધણું ઉરાડે,
 શું મેઘનો થૈ નકલી શિખારે? ૧૮૪.
 જાંચે ઉડીને જળ હેઠ આવે,
 જુઓ કુંવારા સમ તે જણાવે;
 શું રેલખાનાં મનરંજનાથે,
 ક્રીધો કુંવારો જલધી સમયે? ૧૮૫.
 ખાંડે બહુ શોર મચાવો જાલે,
 દોડે તરંગો^૧ કમવાર^૨ ડાલે,
 ધૂમાવતા ત્યાં ધ્વનિ^૩ ધૂધવાટે,
 અજિધ^૪ ખુશી છે સુત મેઘ માટે! ૧૮૬.

મેઘની સગાઈ.

ઇંદ્રવજ્ર વૃત્ત.

આદિત્યનો^૧ કીર્ણું જળે પડે છે,
 ન એમ તેમાંથી વરાળ લે છે,
 તે પૂત્ર આ મેઘ બન્યો તથા તો,
 એ અજિધમાને^૨ બહુ હર્ષ થાતો! ૧૮૭.

શાર્ફલવિકીડિત વૃત્ત.

પૂછે છે શશિ^૩ મેઘને નિરખિને,^૪ “ક્યાંથી અહીં આવિયો?
 “છેયો કોણુ પિતા અને જનનોનો, ભૂમિવિષે ભાવિયો?”^૫

૧. પાણી ઉરાડીને વરસાદની નકલ કરેછે ૨ મોનઓ ૩ એક-
 એકની પછવાટે. ૪. અવાજ. ૫ દરિયો અહીં નારી જતિ લીધી છે
 ૬ સમુદ્રમાતા પોતાના દીકરા વરસાદને માટે ખુશી ૭ સૂરજનાં
 ૮. સમુદ્ર માતાને ૯. ચંદ્ર ૧૦ ચંદ્ર આકાશમા ઉપર પ્રકાશતો હતો
 તે વેળા ત્યાં વરસાદનું વાદળું ચઢ્યું. ત્યારે તેને જોઈને ચંદ્ર પૂછે છે.
 ૧૧. આ ધરતીપર જ્યાંને જ્યાંને એવો હ કોણુ માખાપનો પૂત્ર છે?

“રે ચંદા! મુણ છે પિતા મુજ સૈવ, જે છે પ્રકાશી પૂરો,
“અધિ છે મુજ માત, મેધમુત હું, એવો હું આંવો શૂરો!” ૧૮૮

દાહરા.

“સખજો એવો સૂત હું, પરાક્રમી હું પૂર;
તો મુજ માતપિતા સમું, નવિન જતાહું નૂર.” ૧૮૯.
સગ્ગન એવા સપુતથી, કેમ ન હરખે માત ?
આનંદી છે અધિ તે, સત્ય ગણો સાક્ષાત. ૧૯૦
તણપી હાથ તરંગના,^૧ ઉછાળી અતિ એમ;
અધિ લે ઓવારણા, મેધપૂત્રને ક્ષેમ! ૧૯૧.

ખેતરોનો બહાર.

શૈલછંદ—ખેત.

અરે દષ્ટિ દેહા અહીં આસપાસ,
ખિલ્યાં ખેતરોનો જુઓ બહાર ખાસ;
અહા! શાં શો લીલા દિશે છે અપાર,
બહુ આંખ મોહી જુએ ના બહાર. ૧૯૨.
નવાં ધાન્ય કેરો દિશે શું નિધાન,
સુખી છે કોંધું એમ આ ભેડ^૧ રથાન;
રૂડા મેધરાયે ધરી ખૂબ રેમ,
અરે આ કોંધું શું મહાદાન એમ? ૧૯૩.
લોંધું રાજ મેધે કરીને લડાઈ,
વળી ઝીખને કાઢાં મૂક્યો વઢાઈ;
પ્રભ હર્ષ આ ઓચરે પામી પૂર,
પ્રસાદી ધરે મેધજી સૌ હનૂર! ૧૯૪.

૧. ૧
લજનો ઉપર
લડાઈ, યુદ્ધ.

૧. મેલના.

સહ કામકામે નહું ધાસ રહોય,
લિલાસે મૃગો ને પશુ સર્વ મ્હોય;
ધિમો વાયુ વાતાં ધિમો તે અવાજ—
કરીને વળી ભેટતાં સૂખકાજ !

૧૯૫.

વૃક્ષવર્ણન.

દુતવિસંખિત વૃત્ત.

વિવિધ વૃક્ષ ખિલ્યાં બહુ બહાલથી,
હરખતાં મુખર્યાં નિજ હાલથી;
સરસ આ સજવ્યો શણુગાર તો,
અતિ વિરૂપ^૧ હતો અવતાર તો.

૧૯૬.

બહુ હતાં દિસતાં સહુ બોડકાં,
દિલ ત્વચા^૨ વળી હાડચોં ભેડકાં;^૩
જરૂર માન સુ પાન ગયાં હતાં,^૪
અધિક માન સુ પાન થયાં છતાં !

૧૯૭.

સરસ આ અદિવલ્લો મુહાવ છે,
લલિત પાન ધણું લટકાય છે;
ચળકતાં લસતાં તન ચિત્ર તે,
ચમકથી ધરતાં મુચરિત્ર તે.

૧૯૮.

નવિન પાનચક્રી ખિલોં આમલી,
નવિન ભેટ જુઓ લિલોં આ મળી;
બહુ જુઓ વળી બાવળ બોરડી,
દુર દિપે વડ તો સહ દોરડી.

૧૯૯.

૧. બેડાળ ૨. ચામડી ૩. માત્ર દિલપર હાડ ને ચામ એ બેજ હતાં. ૪. માનપાન બધાં જતાં રહ્યાં હતાં, ૨ ભે અર્થે, જરૂર માન કે બધાં પાંદડાં ગયાં—ખરી પડયાં હતાં.

જમરૂખી શુભ લંબુર્ધને લુઓ,
 નજર તેમજ દ્રાક્ષનાં ના ખુઓ;
 નિરખ શ્રીફળ^૧ શ્રેફળ^૨ નેહનાં,^૩
 લટકતા હુમખા બહુ જોડના. ૨૦૦.
 અધિક લિખર્ધે લિખુર્ધઓ ગમે,
 નવિન પત્ર ફળે વળતાં નમે;
 બહુ બિન્નેરો બિંધી ખજુરી બિંધી,
 કમરખો નિરખો ફણસો લિધી. ૨૦૧.
 શુભ પિલ્લા સહુ પીંપળ સેમટા,
 અરિહિ આગ્રતણી વળો સી ધટા;
 કંદળોનાં નવખાન નિહાળતાં,
 નવન તાપ તતક્ષણ ટાળતાં. ૨૦૨.
 વળો અગોક ખાંતે શુભ વૃક્ષ તો,
 અકિત ખૂબ કરે જન ચક્ષુ^૪ લેધ;
 સહુ રથળે નવખલ્લવ^૫ શોભતાં,
 લલિત ચિત્રચક્રી મન લોભતાં. ૨૦૩.

ફૂલ ખાગ વર્ણન.

કુમુભવિચિત્રા વૃત્ત.
 સરવ ખગીઆ રમણિક દેવા,
 ગુણોજન શોભે જનમાર્ગે જોવા;
 કુમુભવિચિત્રા^૧ રમણિ^૨ બિંધી છે,
 હૃદયવિષે સૌ જન અતિ ઇચ્છે ! ૨૦૪.

૧. નાળિયેર. ૨. શોપારી. ૩. નાળિયેર ને શોપારી સગનમાં
 વપરાય. ૪. ચાંદ નેહનાં. ૫. અંબ. ૬. નવાં પાંદડાં. ૭. નવખલ્લવનાં
 ફૂલવાળાં. ૮. મનોહર સ્ત્રી.

દંડવંશા વૃત્ત.

- ને કેતકીની અહિં હાર જૂજવી,
પીળારાની કાંઈ ન વાત પૂછવી;
આહા ! સુગંધી સહુ કામ આવતી,
ભૃંગોતણે હિર આધિક ભાવતી. ૨૦૫.
- કેવાં જીઓ સહોય કરેણુ કેસુકાં,
શોભે વળી સૂરજકૂલ શા રૂંધ;
આ લાલ પીળા ગલગોટ ભાળિયે,
ને હારશિંગા નજરે નિહાળિયે. ૨૦૬.
- જનસ્વંદ ને ગલછડી દિપે ધણી,
સૂગધ કેવી ગુલદાવદીતણી;
કેવો ખિલ્યો છે વનકેસરો અહીં,
ને તેમ ધતૂર અગસ્તિયો તહીં. ૨૦૭.
- ચેખો વળી આ સ્થળ પારિજાતને,
ભાળો જ ગુલ્યાસની ભાતભાતને;
મોહે ધણુ આ બટમોગરાયકી,
મોટા શું મોતી નિકળ્યાં ધરાયકી. ૨૦૮.
- અપેલો આ તો ખસતી ન ચિત્તાથી,
અપા બહુ બહેકો રક્ષા સુરીતથી,
આ પાર્વતી પૂર ખિલી પુંજવવા,
સોના રૂપાનાં ટુલથી સુહાવવા. ૨૦૯.
- કેવાં જીઓ પુષ્પ બફૂલનાં કર્યો,
ને તેમ શોભીત કદબનાં ધર્યો;
ગૂલાબની પીમળ' સર્વને ગમે,
રાતાં પિળાં ચેત સુરગોં છે કમે. ૨૧૦.

અનુપ્રપ વૃત્ત.

પુષ્પ એવાં જુઓ પ્રેમે, બાગમાં બહુ બહેકતાં;
સૃષ્ટિ શોભા વધી ક્ષેમે, દૃષ્ટિઠારણુ દેખતાં. ૨૧૧.

શ્રીમના તાપથી છોડી, મેઘે શીતળતા કરી,
પાડ તે જીવને જોડી, સુગંધી ભાવથી ભરી. ૨૧૨.

શણુભાયોં જુઓ સ્નેહે, મેઘને મહિરીતથી,^૧
પહેરાવી આવતાં ગેહે,^૨ પુષ્પમાળ જ પ્રીતથી! ૨૧૩.

પૃથ્વી વૃત્ત.

જુઓ સહુ યજે જતાં ખુબ લાંલા જણાતી નકી,
પ્રતાપ બહુ પૃથ્વિનો વધોં ગયો નવી શ્રીચક્રી;^૩
મહોદ્ધપર મેઘની યદ કૃપા તદા દી ર્યો,^૪
લિલો અતિથિ કાજ^૫ આ મુગલિચો જુઓ પાંથર્યો! ૨૧૪.

વરસાદમાં દુઃખી જીવો.

આણે તારા ન્યાર છુપાયા ધન ઓથે,
 ઝીણા જંતુ તો ચળકીને પથ ગોતે;
 ન્યારે ભાનું ચંદ્ર નથી આ સ્થળ ભેતાં,
 આગ્રિવાળા આ હૃવ ખાતા ખુબ ગોથાં! ૨૨૭.
 જાણે તારા એ ઉડતા છે આહિ જાણે,
 એ તો ઠઠ્ઠા ચંદ્ર ઉડૂની ઉર આણે;
 વારે વારે ખૂબ કરે છે ચમકારા;
 પૂરી આહા! છે ગતિ તારી પ્રભુ પ્યારા! ૨૨૮.

સમાપ્તિ.

શિખરિણી વૃત્ત.

થઈ વર્ષા પૂરી, શરદઋતુ આવી સરકતી,
 મથે મેળા ભારી, ગમત કરતા જ્યાં જન અતી;
 પધારી પૂર્ણિમા, મુખદ સજની આવણુતણી,
 બળેવે બોલાવી, જિવન વરખાની જય ધણી! ૨૨૯.
 સમુદ્રે ખાડીએ, બહુ બહુ નવાં શ્રીફળ પડ્યાં,
 કરો સિંધુ શાંતિ, વિવિધ રોત સૌને મુખ જડ્યાં!
 પુરાણી પૃથ્વીને, મનહર જીવાની નર્તી મળી!
 મુકાળે શોભાવી, સકળ ઉર આશા નિજ ફળી. ૨૩૦.

દોહરો.

પૃથ્વીની લીલા પૂરી, વર્ષામાં વર્ષા વીર;
 જય જય શ્રીહરિની જગે, ઉચરો અરદેશીર! ૨૩૧.

“ભજ ભાવે ભગવાન.”

પદ.

“કબ સમરોને સમ, સાંઈછ”—

ભજ ભાવે ભગવાન, મનવા, ભજ ભાવે ભગવાન. (૮ક.)
 ખટપટના સાદુ ખેલ તણને, ધર તું તેમાં ધ્યાન.—મનવા. ૧
 જગની બાછ જૂઠી જાણી, રમરને^૧ અવિચળ સ્થાન.—મનવા. ૨
 મુખ દીસે ઊપર સસારે, વૃષ્ણાનું તોફાન.—મનવા. ૩
 આલે છે ને કાલ જશે તો, શું તારું સ્થાન?—મનવા. ૪
 દુઃખ દરિયાના ડૂકાણમાં, કોણ ઉગારે જન?—મનવા. ૫
 ખોટ તને દેખાય પ્રથમ પલ, નજર લાભ નિદાન.—મનવા. ૬
 મોહો તું માયાનાં મધમાં, શું સાંધ્યું અવસાન?—મનવા. ૭
 કેમ સાંત રહેશે તું, પાશે કાળ-સખડ જવ^૨ કાન?—મનવા. ૮

૧. યાદ કર! ૨. એમ, છેડા ૩. બ્યારે.

તેની કાયા, તેની માયા, તેનું સહુ ધનધાન.—મનવા. ૯
 યાજ્ઞપાન લઈને પસ્તાશે, થર તું માગ અજ્ઞાન.—મનવા. ૧૦
 ઈશ સમરતાં દીશ^૧ સૂઝે સૌ, નહિ તો નીશ^૨ સમાન.મનવા.૧૧
 તુમ સદા રાખે તનમનને, ત્રિભુવનપતિની તાન.—મનવા. ૧૨
 શીતળતા દૃઢ સાંત કરે જીવ, પૂરણ હરિરસ પાન.—મનવા.૧૩
 પ્રભુ ભજન વિણુ ધિક્ક પડે બહુ, વ્યર્થ વડો વિક્ષાન.—મનવા.૧૪
 ભવનગ^૩ અદ્દલ પસાર કરાવે, ગંભિર હરિગુણ ગાન.—મનવા.૧૫

કોણ ગમાયા ને કોણ કમાયા ?

મનહર હંદ.

કાયા જગરાયા પાસ લઈ માનવી લેખાયાઃ
 ફસાયા તણાયા સહુ માયામાં હણાયા છે;
 માયા માયા કરી ધાયા, ધાયા પણ ન ધરાયા,
 માયામાં લોભાયા વળી સવાયા ફૂલાયા છે;
 ફૂલાયા ફૂલાયા પણ ખૂબ ફસાયા ભૂટાયા,
 લોભવાયા માયામાંય ખંડાયા ઠગાયા છે;
 અદલ મપાયા મને, માયામાં ભમાયા બૂલી,
 ઈશ ન જપાયા તે જગે ખરા ગમાયા છે! ૧

કાયા જગરાયા પાસ લઈ માનવી લેખાયાઃ
 કાયાથી અંકાયા બહુ જગતે પંકાયા છે;
 લોભે લપટાયા ખરડાયા ન મુખાત જાયા,
 માયામાં ગમાયા ન, પ્રભુ ઉદે સમાયા છે;
 ફૂલાયા ભૂલાયા અચરાયા ઠોકરાયા નહિ,
 ધાયા ને જોડાયા ઈશ પ્રીતે હરખાયા છે;
 અદલ અંજાયા શૂરા, હૈયામાં છપાયા પૂરા,
 ઈશ્વર જપાયા તે જગે ખરા કમાયા છે! ૨

દાહરા.

મરતી વસ્તુ મહી'વિપે, જે જાણું તે જાણ; ૧
 જે દૂષ્યું તે ખર્શ જશે, લીલું તે સુકાય.
 અમર નથી કો અવનિમાં, શું દાતા ભડભૂપ; ૨
 સતવાદી શૂરા વળી, વૌર વિદ્વાન અનૂપ.
 મરણું તો છે સર્વને, ચિરંજીવી નહિ કોય; ૩
 જે આળ્યું તે તો જશે, જે ખાણું તે ખાય.
 નામ રૂપનો નાશ છે, કાળ ન મૂકે કોઈ; ૪
 કોણ વસ્તું કોણજ વસે, ધરા' હસે રહ્યું જોઈ!
 સંતાડ્યો સતાય નહિ, નાઠે મૂકે ન નેટ; ૫
 પેસે કદી પાતાળ પણ, ખળ જમનો આખેટ!

ઔપધ જડે ન એહનું, જમરો ખરો અછત;
જીવ અને કાયા તણી, પલકે તોડે પ્રીત. ૬

છપય છંદ.

પલકે તોડે પ્રીત, જીત જમરો તો ભેરે;
પ્રાણી હારી જાય, ખરે ખલકે સૌ ખેરે;
કાળ કરે નવ વાર, આવિયો જાય ન પાછે;
હિકમત કરે હજાર, અજિત તોવે એ સાચે;
વળી કોઈ ચતુર ચુકવે નહીં, ફૂર કાળની જાળને;
આ જગમાં જન્મ અદલ લઈ, કોઈ ન જીતે કાળને. ૭

દોહરા.

શરણ મરણને સર્વ છે, કોઈ આજ કો કાલ;
માસ છ માસ વિતે પડે, કાળ મૂખ વિકરાળ. ૮
કઈ રૌંચીરોને દોંધી, ભાન બુલાવી બૂલ;
જમણ આગળ ભેર તો, આહ્યું નહિ બિલકૂલ. ૯

છપય છંદ.

ભોજ સમો ભરણ્ય, રામકૃષ્ણ જ ક્યાં રોળ્યા ?
વિક્રમ સમ ધર્મિષ્ઠ, હાર્યો હાતમ ક્યાં રોળ્યા ?
હરિચંદ્ર સતવાદિ, ભીમ સમ બળિયા ભાગ્યા;
રાવણુ ને ઇંદ્રજિત, લપટ આઈ પાયે લાગ્યા;
શ્રમ લાખ ઉઠાવે તોય પાણુ, જીવ બેસશે ખોળને;
આ જગમાં જાણુ અદલ કદી, કાળ ન મૂકે કોળને. ૧૦

દોહરા.

કાળ ન મૂકે કોળને, ભવે ન રાખે ભેદ,
જગહિતકર જશંતનો, ખલક ધરે છે ખેદ. ૧૧

- કાળતણે દિલ નહિ દયા, કાળ ખરોજ કઠોર;
કાળ હરે નહિ કોઇથી, કીધે શોર બકોર. ૧૨
- વૃદ્ધ તરુણી ગમ નહીં, રંક હોય કાં રાય;
મૂરખ કે મતિમાન પણ, એક સમાન ફસાય. ૧૩
- કાગળ આગળ નહિ લખે, નહિ કે'વાડે કહેણુ;
ઓચિંત્તો આવી ધરે, યુકાવ માંડે દેણુ ! ૧૪
- કાળતાણા સેવક ધણા, આત્મા આપે ત્યાર,
તેડી લાવે તુરત જઈ, લાગે વાર લગાર. ૧૫
- દર્શન નિજ દેતો નથી, દેખાડે છે દાવ;
ખાતું કંઈ દઈ મારશે, રોગ મૂક કે તાવ ! ૧૬
- આરંભ્યું અધુરું રહે, કંઈક કર્યાતું કામ;
સધા^૧ થવું પડશે શરણુ, તજવું પડે તમામ. ૧૭
- કરવા કાંઈ હઠે નહીં, પરવા નહિ કો પેર;
ગરવા ગરવા^૨ ગજપતી^૩, મરવા સૂતા મેર ! ૧૮
- ગાજી ગગન ગજવતા, રાજી રહે દિન રાત;
બાજી બધી ભુલી ગયા, પાજી જમને પાત ! ૧૯

ઈંદ્રવિજય છંદ.

જાત કળત ભુએ નહિ પાતકિં,
ધાતકે ધાત કરે બનીં તાતો;
વીર ભુએ નહિ, મીર ભુએ નહિ,
પીર ભુએ નહિ ત્રાણુ પિલાતો;
વાદવિવાદનીં દાદ ધરે નહિ,
નાદથકી ન હરી નમોં જાતો;

અર્થ સરે નહિ બર્થ ફૂટે શિર,
કાળ સમર્થ ખરો જમ ખાતો!

૨૦

ટાહરા.

પ્રાણ પટે છે પલકમાં, તો શિદ થવું હિદાસ;
બહાનુ મૂંકનું દરિયાવિષે, તરંગનો શો ત્રાસ ? ૨૧
એક વખત મરવું જગે, હબાર વાર ન હોય;
કાપર થઇને કાંચળી, શીદ પહેરો તોય ? ૨૨
નાઠે કાળ ન છોડશે, કદી ભૂમિમાં ભરાય;
ભર્યા મૂંઠો ભંડાર પણ, લગાર નવ લલચાય. ૨૩

ચોપાયા હંદ.

વાણી મુખથી વદશે ગમતી, વિધવિધ વાત વખાણી;
કાળતણે દરકાર નહીં દિલ, પથ્થર ઊપર પાણી. ૨૪
કરો પ્રયત્ન હબાર કદી પણ, તરંગ લેશે તાણી;
જમ આગળ ચતુરાઇ ન ચાલે, પથ્થર ઊપર પાણી. ૨૫
રાખ રખાવટ કો'ની ન રાખે, ઉરમાં શરમ ન આણી;
કરમરિયાથી કાળ ન પિગળે, પથ્થર ઊપર પાણી. ૨૬
ત્રાસ, શરમ કે દયા દીલમાં, જમડાએ નહિ ભણી;
રડયા ફૂટયાથી રતી ડગે નહિ, પથ્થર ઊપર પાણી ! ૨૭

ટાહરા.

કરતાં કોડ ઉપાય પણ, કાળ નહીં હઠનાર;
શરણે થઇ રાખો સદા, ઈશ્વરપર આધાર. ૨૮
દુઃખ સહી ધીરજ ધરે, એજ વડો છે વીર;
સાલ કરીને ઈશ મુખ-આપે અરદેશીર. ૨૯

આળસ.

અયાસિ જન! આળસથી, નહી કિટારો કાય;
લોહું નહિ વપરાસથી, પડયું રહેલ કિટાય. ૧

આળસથી કુગ અંગપર, આવી જાય કિટારી;
તે કરતાં તો ઠોંક અધિક, જો તે જાય ધસારી. ૨

આળસમાં મુખ એક પળ, મિથ્યા મળ્યું તમામ;
રાજ્ય મળ્યું સ્વપ્નાવિષે, તે આવે શા કામ? ૩

આળસથી આ અવનિમાં, ફાવે છે જન તુચ્છ;^૧
જુઓ હાથની આળસે, મુખમાં પેસે મૂછ! ૪

ઉડાઉ ને વળી આળસ, ક્યાર થાય ધર્મો^૨ આમ;
શ્વાન ખાય, અંધી દુજો, ક્યારે આવે કામ? ૫

દરિદ્રતાની દુષ્ટ એ, માતા આળસ માન;
માતા પાછળ દીકરી, કહેવત ધરજો કાન.^૩ ૬

ભૂડાના સંજોગથી, આળસ રૂડી એમ;
જુઓ મુઆની આળસે, જીવે ગ્રાણી જેમ^૧! ૭

૧. આળસ રાખ્યાથી આપણા ઉપર તુચ્છ માણસ પણ આ દુનિયામાં ફાવી જાય છે ૨. ધનવાન. ૩. મતલબ કે આળસની પાછળ દરિદ્રતા છે.

ઈર્ષા.

સાફ કદી ન હોય તો, કો ન અદેખા હોય;
 વગર ફળતણાં વૃક્ષપર, સંત્ર^૧ ન મારે કોય. ૧
 અદેખાઈ બીજી રીતે, જોતાં દિસે વખાણ;
 આપ ભળે ભૂડાઈમાં, બ્યર્થ ઉઘારી વાણ. ૨
 ઈર્ષા^૩ કીધે અવરતું,^૪ સિદ્ધ થાય છે સત્ત્વ;^૫
 પડછાયો વસ્ત્રોતણું, સિદ્ધ કરે અસ્તિત્વ.^૬ ૩
 ઈર્ષા કરતાં અવરની, હાણુ ભુએ જન આપ;
 એંધ ચિપાં, ધુટ, વાગળાં રે' દિન કર્યો સંતાપ. ૪
 રાખે ઈર્ષા દુષ્ટ પણ, નાખે ગુણોજન તૂર;
 હઝાર આંખો આંધળી-થાય ભલે, રહે સૂર.^૭ ૫
 ભૂડું મિથ્યા ભાખતાં, ઘટે ન મુજબ પ્રતાપ;
 અપશુકન શા અન્યને, નાક કાપતાં આપ? ૬
 પરનર કીર્તિ પેખિને, થાય બળી શિદ ખાખ?
 અધાઈ છે અહરનિશ,^૮ તો મીચે તુજ આંખ! ૭

૧. મેલ એ ભૂંડાનો સબેજ છે, માટે મરવાની આગરો પ્રાણી જવે છે, અહીં મરવાનો જો ઉદ્ધોગ કરે તો યમરાજની ભેટ લેવી પડે!

૨. પરચર ૩ અદેખાઈ ૪. બીજનું, જેની અદેખાઈ કીધી હોય તેવું.

૫. બળ; ગુણ. ૬ દોષાપણું ૭ સૂર્ય. ૮. રાત્રિહરો; ઉંમેલાં.

બોલ્યો બોલ પાળ- વાવિષે.

મનહર છંદ.

ભેદ કદી બોલિયે ન, બોલિયે તો બોલિયે ન,
બોલી હૈયું ચાળિયે ન, ભેદ મન રાખિયે;
બોલ ખહાર કાઢિયે ન, કાઢિયે તો તાડિયે ન,
કાઢી પાછો પાડિયે ન, વચન સુ દાખિયે;
બોલ શીર ધરિયે ન, ધરિયે તો ડરિયે ન,
ધરી કદી ફરિયે ન, સત્ય વેણુ ચાખિયે;
અદલ વિચારીને ઉચારિયે સદાય એવું,
બોલ મુખે ભાખિયે તે પાછો નહિ નાખિયે.

૧

દીપવિજય છંદ.

હામયો શૂર કરેજ ચઢાઈ,
લડાઈ કરી હઠશે નહિ પાછો;

શૂર લડાઈ કરી નિજ નામ
 વડાઈ કરાવી ગણાય ન કાચો;-
 બોલ બડાઈતણા ઉચરી
 મરડાઈ પછી હઠતાં નહિ ખાંચ્યો,
 જંગ બહાદુર તે શૂરવીરતણે
 ઘટશે મુખ તીવ્ર તમાચો!

૨

હાથ વળી નિજ પાપ પછાડે
 વદે વચનો નિજ અંગ ઉછાળી,
 રાક્ષ સજી ધરણી હું ધુળવું
 ગળવું કરું રિપુશેજ દુખાળી!
 જંગ ચઢી ખુબ હિંમતમાં પછે,
 નાસે ઉભે પુછ શત્રુ નિહાળી!
 તે શૂરવીરતણે દિપશે મુખ,
 મૂછ નહીં પણ શોભિત વાળી!!

૩

શૂર દિસે ભરપૂરજ હામથી,
 નામ નહીં લજવે ડર ખાળે,
 જંગ ધસી પછે બેઠ બસે,
 ભદ્રું તે કરતાં નિજ અંગ પ્રભળે;
 હિંમતથી નિજ કિંમત શૂર
 કરાવી હઠે રણ કોઈ ન કાળે;
 સત્ય મુલું જગમાંય સદા
 નિજ બોલ ખરો શૂરવીર જ પાળે।

૪

દિલ દર્પણ.

મનહર-કવિત.

ભારી હું ભવાઇ કરું, પેલાની ચવાઇ કરું,
નિશઠિન વાત એવી નચાવતી નાઇને !
દહેરમાં લડાઇ કરું, સ્હેરમાં બડાઇ કરું,
ધાઈ ધાઈ શૂર છૂટે છે શૂરા સિપાઇને !
છેલડી છખીલી વરૂં, રસીલી રગીલી વરૂં,
હળદોની રીત સાથે જોઇએ જમાઇને !
અદલ વિચારે ચતુરાઈ પંડિતાઇવાળી,
બાઇ કવિતાઇ બહુ ભાવે કવિભાઇને !

મૂર્ખ.

ડાહ્યા તો યોડા દિસે, હોય મૂર્ખ બહુ વાટ;
ચોમાસાના ચાર છે, બીજા સૂકા આઠ. ૧

મૂર્ખવિયે છુદ્ડ નથી, વદશે આડી વાલુ;
સારાં નરસાંની નહીં, કરશે શ્વાન પિછાલુ. ૨

છુદ્ડની જ્યાં ન્યૂનતા^૧, વાત વિચિત્ર વદાય;
બાધને આકાશમાં, શશિ^૨ તો બે દેખાય! ૩

મૂર્ખમાંય મગ્યાં રહે, ઇર્ષા ગર્વ કઠોર;
સદા વધુ અધાર્શ્યો, જુઓ ચોરતું જોર. ૪

ભણ્યો ઘણો પાલુ ના ગણ્યો, મૂર્ખ સૌ જન જોય;
ગોપટ પટે મધૂર પાલુ, કન્યા દે નદિ કોય! ૫

મૂર્ખ વચન કહ્યું ખરું પડે, પણ ઉર નહિ અંકોર;
મેઘે નાચે કોણુ તે? “તે હું” બોલ્યો મોર! ૬

રૂપ પંડિત ને મૂર્ખનું, સરખુ કદી જણાય;
પિત્તળ હેમ સમું દિસે, પણ આંચે પરખાય. ૭

એક પિતાના પૂત્ર પણ, કો બુધ,^૨ મૂરખ કોય;
પાંચ આંગળી પણ જુઓ, કદી ન સરખી હોય. ૮

કાગઠ દાખે^૩ ફાંફ પણ, કાંઈ કરે નહિ કામ;
જન્મથકી તો આંધળો, ને સૂરજમલ નામ! ૯

મૂર્ખ ગણે વીર આપને, સર્વ ધોળને ફાંફ;
ગાંડો જાણે ગામનાં, ગાંડાં છે સહુ લોક. ૧૦

મૂરખ શિખ દે અન્યને, આપ ન વરતે તેમ;
નિજ ઘર બળતું મૂકીને, બીજુ બુજવે એમ. ૧૧

મૂરખ માને મુજબિના, જગ ચાલે ન જરાય;
હોય દૂધડો ત્યાંજ શું, વીર વહાણું વાય? ૧૨

૧. મૂર્ખનું બોવણ કદાપિ ખરું પડે પણ તેને પોતાને તેની કાંઈ સમજ નથી. મોર “ટહુ” “ટહુ” કરી બૂમ મારે છે, એ કાંઈ તે સમજીને બોવતો નથી; હવે આપણે જાણે તેને પૂછીએ કે “વરસાદમાં નાચે છે તે કોણ?” તો તેવાજ તે બોલશે કે “તે હું”! આ ઉત્તર તો બરાબર છે, પણ એ કાંઈ સમજીને બોલ્યો દરો? ૨ પંડિત

૩ દેખાડે.

મળે લાલ જશ્ન મૂર્ખ તો, સર્વ ખોય નિજ સાન,
'ગિરા સાડે શ્રાવક થતું,' અધમ ન એહ સમાન. ૧૩

મૂરખ માને મનત્રિયે, હરિ નહિ ભેતો હોય,
અજવાળામાં નાચતો, જન અધારે ભેય^૧ ૧૪

માને અરિની^૨ મિત્રતા, મૂર્ખ તણ અન્નિત્ર;
અમૃત તણને વિષ પિયે, મૂર્ખ વિચાર વિચિત્ર. ૧૫

ચતુર મમળે શબ્દમાં, મૂરખ બાહુ અથડાય;
સમજે તેજ સાનમાં, હકણું ગર્ધવ ખાય. ૧૬

મમજાઓ સમજે નહીં, તે આખર પસ્તાય;
શાક જેવા જાણતા, પથરા ચાવી ખાય. ૧૭

મૂરખ મિથ્યા માનશે, માગ મજ્જરી સાર,
ઢીકા પાદૂ મારતુ, ગર્ધવનો વ્યવહાર ૧૮

મસ ધન દેખી મૂર્ખતુ, ચતુર ન જણતા ચા'ય;
શુભિકાના શત્રુગારથી, સતી ન જાહે જાય. ૧૯

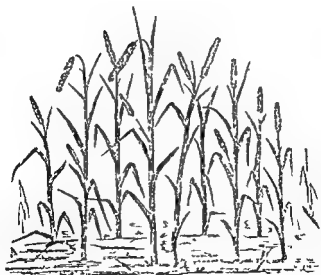
નિજ શરણે જડ મૂર્ખને, લે તો કદો તુકસાન,
ભૂલ્યો યા એરણુ ખમે, વાણી સત્ય નિદાન. ૨૦

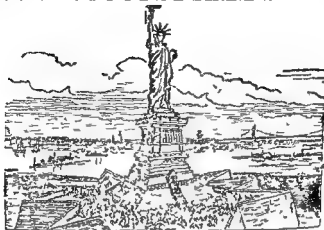
તે સ્થળ તજતું જ્યાં ગણે, જાની મૂર્ખ સમાન,
કાર્યો શુભાવ અમેજાને, પાય ધતુરને પાન. ૨૧

૧ જે માણસ અજવાળામાં નાચતો હોય તે સામે અધારાના
માઈ ખેડેડુ દોષ તેને ભેતો નથી, પણ થેડો જે અધારે ખેડેડો તે તે
તેને બરાબર નિદાને છે ૨ ચતુર, દુરમન.

પળનાં મુખ માટે પડી, મૂરખ રહતો માસ;
મિદ્ર દ્રાક્ષ ખાવા થકી, કરે વેલનો નાશ! ૨૨

કરે ન ઉધમ મૂર્ખજન, વદે કર્મનો વાંક;
ટાંક ટાંક નવ સંચહે, કેમ થશે નવટાંક? ૨૩

પંડિત પ્રસંગ*.

મનહરે હંદ.

મનમોહનનો મત્ર શીખ્યા ન તો શીકર શી,
ચતુરાઈ રાખી તો મનમોહન સર છે;
ધન ભેજું કરી ધનવાન નહિ થયા તો શું,
વિદ્યા સદગુણો ધર્યે ધન માલ જર છે;
આરામથકી ભે ઠકુ પાન ન કીધું તો શું છે,
પ્રભુભક્તિથકી મન સાંત શીત તર છે;
અદલ કહોને નહિ દેસાટપુ^૨ યથું તો શું,
પંડિત પ્રસંગના પ્રસાદે^૩ સૌ નજર છે !

* એક પંડિત મિત્રની પધરામણી વેળા એક જાહેર સભામાં તેઓના મેલાપનો લાભ લેવા નીચેનું કવિત શીખ કહ્યું હતું. ૧ પારકાનું મન છતી લેવું. ૨ મુસાફરી. ૩ ભોજન; કૃપા; આશીર્વાદ.

“નાચે તેને ધુમટો શાનો?”

ચરણાકુળ હંદ.

ગાન તાન પૂરો ગાનારો, સૌ જન કહે ગાનારો સારો ;
ગાછને ગાશે બહુ ગાનો, નાચે તેને ધુમટો શાનો ? ૧

ભલાં ભલાં ભાષણુ જે ભાષે, રતિ ઉર નહિ કોનો ડર રાષે ;
દેખાડે ભયવિણુ ભૂલ દાનો, નાચે તેને ધુમટો શાનો ? ૨

ઉરમાં સાચુ હરનિશ આણે, ભૂઠતાણુ ફનામ ન જાણે ;
બહુધા પક્ષ ન ધરે બિબ્બનો, નાચે તેને ધુમટો શાનો ? ૩

મલ જહિર બળવતો મોટો, જ્યાં તેડે ત્યાં રમશે જોટો ;
મસ્ત બની ખેલે મસ્તાનો, નાચે તેને ધુમટો શાનો ? ૪

સબજો જે હૈયે છે શૂરો, પડે કામ ત્યાં હામે પૂરો ;
છલંગ મારી ન રહે છાનો, નાચે તેને ધુમટો શાનો ? ૫

નિર્લજ વેશ્યા જે છે નારી, ધરે કુકર્મજ ધંધો ધારી ;
મુખે લાજ તેને નહિ માનો, નાચે તેને ધુમટો શાનો ? ૬

ભૂંટો જે જરનો છે ભૂખો, લાખ મળે તો પણ રહે ભૂખો;
નમિ નમિ માગે બનિ નિય નાનો, નાચે તેને ધુમટો શાનો? ૭

ભીખે પેઠ ભરે ભીખારી, પેઠ થકી માગે પોકારી;
મળે ન જો ગજવે ન મકાનો, નાચે તેને ધુમટો શાનો? ૮

મોજ કરે કરજો મનમાની, ધાનત નહિ રાખે દેવાની;
કુકી દિવાળુ ફટ ફરવાનો, નાચે તેને ધુમટો શાનો? ૯

માન માણુ મોઢેથી મીઠો, દુષ્ટ ખુશામત કરતો ઘીઠો;
તુણુ ન આંચકો ટેક તજવાનો, નાચે તેને ધુમટો શાનો? ૧૦

સ્થાન શકટ^૧ નીચે રહિ ચાલે, ખેંચુ ધુંજ બધું લે ખ્યાલે;
નફકટ હાખે ગર્વ નિશાનો, નાચે તેને ધુમટો શાનો? ૧૧

ધંધો જે પોતાનો ધારે, જેમાં લાભ ગણે નિજ જ્યારે;
શિદ્ધ કરતાં લાજે શોભાનો? નાચે તેને ધુમટો શાનો? ૧૨

સત્ય બોધ કનિ દે આંધ્રમાં, દેખાડે ભૂલ જે દૃષ્ટિમાં;
આરદેશર એ પતિ સાચાનો, નાચે તેને ધુમટો શાનો? ૧૩

ક્ષમા.

દોહરા.

ક્ષમા^૧વિષે સચાઈ છે, માનવિની મોટાઈ,
જેમ જુઓ સાકરવિષે, શુદ્ધ મિઠાશ સમાઈ ૧

ક્રોધ કરી વર્જે ક્ષમા, ખોય નહી તે તૂર,
આખ ઉપર જો પડ ચઢે, બચ પ્રકાશ જરૂર. ૨

અધિકારી બનવા પ્રથમ, ધારો ક્ષમા અથાક,
'પરણ્યા પહેલુ ખોંખતા, સાસુ તાણે નાક.'^૩ ૩

ક્ષમા શત્રુ જો હસ્તમા, દુર્જનથી શું થાય ?
જો જળ પાસે હોય તો, અગ્નિથકી શું કરાય ? ૪

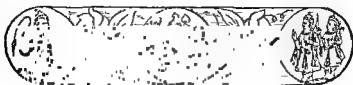
સબજોઃ થઈ રાખે ક્ષમા, માનો મોટો તેજ,
સાગરને દુભતો^૫ જુઓ, રીસ કરે નહિ રેજ. ૫

૧ માફી, સાતિ ૨ વળે, છાટે ૩ હિંદુઓની કેટલીક ન્યાતમા આ આપ નાણે છે પરણતુ એ તસાર અધિકારપર આવતુ છે, અને અધિકારીમા ક્ષમાનો મુખ્ય ગુણ અવશ્યનો છે, માટે જમાઈ એ જ ધિયારપર આવે તે પહેલા તેનો એ ગુણ વપાસવા, અને ન દોય તો તે રાખતા સિખવવા, સાસુ તેનુ નાક નાગે છે' ૪ સતાવતા

ગરજ.

દોહરા.

- જગત ગરજની જાણુવી, માતા ગરજ મધૂર;
આવે માત-ઉછંગમાં,^૧ ગરજે બાળ જરૂર. ૧
- એક બોલની ગરજથી, મોટા નહાના જાય;
રાત્રીથી રૈયત અને, રૈયતથી છે રાય. ૨
- ગરજયકી છાંધી માર્તે, છાપે અવળા છાપ;
ગરજ ગળી સાકરયકી, ગરજે ગદ્ગો બાપ ! ૩
- ગરજ જન અરજ કરે, ગરજ સરે રહે દૂર;
ગરજ સરી, વૈદજ આરિ,^૨ જાળે જગત જરૂર. ૪
- જેને જેનું કામ નહિ, તેથી રિત્તે ન લેશ;
સૂર્યોદય પેખી સદા, ધૂણ કરે બાલુ કલેશ. ૫
- જરૂર જેની જ્યાં પડે, તેવિણ વ્યર્થ નિધાન;^૩
વનમાં બૂખ્યા જન કને, હીરા પથર સમાન. ૬
- ગરજે કુલિન જનો ધણા, હલકાને ઘર ભાય;
દોંધી રહી નાંચ ચાકરી, હરિશ્ચંદ્ર મહારાય. ૭
- એક સરે કદાં કામ નહિ, વિના બોલની સાથ;
કદો વિના બે હાથ તો, તાળી દેમ પડાય ? ૮
- કોઈ વસ્તુ નકામની, બેતાં નહીં જગાય;
ચિપડાંનાં પળ કામજો, લુચ્ચો ભુકિતી માય. ૯

પૈસા.

મનહર છંદ.

પૈસાથકી ઠાકરને ચાકર મળે છે ધણા,
પૈસાથકી ધનવાન માનપાન પામે છે;
પૈસાથકી વાડી ગાડી ઘોડે સુખપાલે કરે,
પૈસાથકી નામી જન તો હજમ જામે છે;
દોર ને દમામ છે તમામ આમ દામવિપે,
અકર ડકર થઈ ધારે સુખધામે છે;
અદલ કહું છું એવો પૈસાનો પ્રતાપ જાણો,
જરે રામની સમાન નામ ઠામકામે છે !

૧

દીપવિજય છંદ.

રામ સમાન સુમાન મળે વર્ણ
નામ કરે જન તો પછસાથી;
ગાઈ મળે ફરવા હરવા શુભ,
નામો જનો ફરશે થઈ સાથી;
રોજ નવીન મળે ભર ભોજન,
ભોજ કરે ફરશે ચઢિ હાથી;
આ જગમાં જન જન્મ લઈ
નિજ પેટ કહો ભરશે નિત સાથી?

૨

દોલત રક્ષક પ્રાણુતણી વળો
 ભક્ષક પ્રાણુતણી પણ ભાળો;
 એજ મુધારક, એજ કુધારક,
 એજ કરે ઉપકાર મુખાળો;
 એજ મહેર ધરે જન ભિપર,
 એજ કહેર કરે કદો કાળો;
 સતજન! ધ્યાન ધરો જગમાં
 પદસો ગુણુસાથ કુલક્ષણુવાળો!

દોલત છત્ર મલંગપરે વળો,
 કો'દિ તુરગ વિષે મુવડાવે;
 એ શુભ શોધક, એજ પ્રબોધક,
 એજ વિરોધ કરોધ^૧ કરાવે;
 એ જન પાળક, એ દુઃખ ટાળક,
 એ જન કાળ કરાળ^૨ કહાવે;
 ગોળ^૩ ફરી ગળડી ખલકે
 પદસો નિજ ખેલ વિચિત્ર ખિલાવે!

૧ ક્રોધ. ૨ ભયકર, વિકરાળ. ૩ પદસો ગોળ છે તે આખી કુનિ-
 ચાર્માં ગળડે છે; બીજો અર્થ; “ગોળ ફરી” કહેતાં, આખી ભૂગોળ-પૃ-
 થ્વીના ગોળાપર ફરી વળે.

ખરી ખુબસૂરતી.

ચોપાયા છંદ.

ગાલ ગુલાબી લાગે વહાલા, હોઠ નરાં પરવાળાં,
તારા જેવી આંખો ચળકે, ભવાં કમાને કાળાં;
ચાર દિવસનાં જોળનકેરી, એ ખુબસૂરતી જાણો,
વૃદ્ધ વખતનાં ચક્રવચે એ, જાય પિલાઈ પ્રમાણો. ૧

પણ દોમળ ને દૃઢ મન સાથે, શોભે સરસ વિચારો,
અખડ પ્રેમ ઝરો વહેતો ઉર, મધુર વચનની હારો;
એજ ખરી ખુબસૂરતી માનું, ગાલ ગુલાબી ખોટા;
મુખ શોભા ખોટી લલચાવે, ખુબસૂરતીના ટોટા ! ૨

આશા.

કોહરો.

આશા જાણો અમર છે, અખંડ ને અવિનાશ;
શખે મરતો માનવી, પણ હવ્યાની આશા. ૧

આશા દાગી તરલુની, દુખિનું^૧ ઔષધ જાણુ;
તજુને પોષે પ્રાંતે, દુખિને ધીર પ્રમાણુ^૨. ૨

કોઈ ન નિશ્ચય કહ્યું શકે, આશા કોણે અનુકૂળ;
ખેતર અમથી ખેરશે, મળે ધાન્ય કે ધૂળ. ૩

કોણે આશા કે નહિ કોણે, કોમટ હવ કમાય;
આશા જાગતા જનતણું, રવસું માત્ર મનાય. ૪

૧. દુઃખી. ૨. આશામાં ને આશામાં જ જુવાન માણસ પોષાઈને
પરશે ધાવડે, અને એ દુઃખી જ તે હવિધમાં જુવની આશા રાખી
ધીરજ પકડે.

આશ-કિરણુ આપત્તિમાં, કેકે વધુ વધુ તેજ;
જેમ ઝોટ વધુ મારશે, ભરતી પાસે છેજ. ૫

સુખ મળતાં વધશે સદા, જનમાં આશ જરૂર;
સિમા ક્ષિતિજ^૧ આકાશની, પાસ છતાં બહુ દૂર. ૬

અધિક મળે અધિકાર ત્યમ, રહે અધિકપર રાગ,^૨
ધૃત^૩ નાખો જ્યમ જ્યમ ધણું, ત્યમ ત્યમ વધશે આગ. ૭

આશામાં ભટકે અર્તિ, કરતો પ્રીતનું પાન;
સ્વાર્તિ જળ^૪ કાળે જીઓ, રખડે ચાતકે રાન. ૮

જશે વ્યર્થ ઇચ્છ્યુ જ્યહાં, ભોગવવું નહિ હોય;
વાધ મરાશે બહુકે, ગાડર^૫ ખાતાં સોય.^૬ ૯

આશા કરમાઈ જતાં, દયા મૂકે નિઃશ્વાસ;^૭
ફૂલ ખરી પડતાં ટૂંટી, વિરસ થયોજ વિલાસ. ૧૦

કો જન નવ પર આશથી, થયો સુખી આ ઠાર;
રૂપમુંદરી હરણે થયો, કરણુ તણો સહાર. ૧૧

૧ જમીન અગ્નિમાનનો સયોગ ન્યા દષ્ટિ કલ્પે છે તે રેખા ૨ અનુરાગ; પ્રીતિ ૩ ધી ૪. સ્વાતિ નક્ષત્રમાં જે વરસાદ પડે તેનું પાણી. ૫ ઘેટું; મેંદુ ૬ તે વાધનો સિમાર કરવા માટે તેને સ્થાપવા જાડ હેઠે બંધ બાધવામાં આવેછે, તેનો ભક્ષ કરવા વાધ ત્યા દોરવાઈ જાય છે, પરંતુ તે ખાતા મહેલા તો તે બહુકથી માર્યો જાય ■

૭ નીસારો.

ફળતી આશા રાખવી, ધરો કદી ન દુરાસ;^૧
જાકળ ટીપાં ચાટતાં, કદી ન મટશે પ્યાસ.^૨ ૧૨

મનભાવ્યાં વેણો વટે, જવ^૩ આશા સૌ ભંગ;
શ્વાનચક્રી લાચાર થઈ, મારે મની છલંગ. ૧૩

પરની મોટી આરાપર, નહાતું નહીં નખાય;
અમૃતની આશે નહીં, જળ ઢોળી દેવાય. ૧૪

આ શાના છે ખેલ જગ^૪?—આશાના છે ખેલ;^૫
આશા નાચે જેલમાં,^૬ આશા નાચે ધેલ^૭! ૧૫

૧. મોટી આશા, એવી કે જેને કદી પણ ફળવાનો સંભવ નથી. ૨. તરસ. ૩. જ્યારે. ૪. આ બધા દુનિયામાં શાના ખેલો છે? ૫. આગલાં તેજ ચરણમાંથી ઉતાર મળે છે કે “આશાના ખેલ છે!” ૬. આશાને મનુષ્યનાં મનની જેલ-કેદખાનામાં પૂરેલી છે, જ્યાં તે નિરંતર નાખ્યા કરે છે! ૭. ધેલાપણું. આશા નાસી મઈ-સંજ થઈ કે તે મનુષ્ય ગાંઠો માથે છે—હિમત-ધીરજરહિત થાય છે.

“અંધવિષે તો કાણો રાય.”

ચોપાઈ.

મૂરખ ટાળી બેઠી હોય, કષ્ટો કષ્ટ લખનારો કોય,
માન મળે બહુ ને ત્યાં નય, અંધવિષે તો કાણો રાય ! ૧

કુગાળો ન્યાં બેઠા સાથ, હોય ન કૂટો પૈસો હાથ;
બે પૈસાવાળો ખૂંભય, અંધવિષે તો કાણો રાય ! ૨

ન્યાં સઘળાના દુખળા દેહ, આવે કો માતેલો ગેહ,
અચરત પામી ઉર અકળાય, અંધવિષે તો કાણો રાય ! ૩

વિશેષ કાયર સાથે વસે, ધીર ધરી નહિ કોઈએ ધસે,
હામ રામ કો આગળ થાય, અંધવિષે તો કાણો રાય ! ૪

જર્થ આપ્યો કોળી પરદેશ, વિશેષ વાતો કરે હમેશ;
નાત ભત તે મુલુવા ધાય, અંધવિષે તો કાણો રાય! ૫

ગામે વસતા સૌ અજાન, વિત્ર^૧ ગયો જે નહિ વિદ્વાન;
વાહ વાહ કહે મુલુ કથાય, અંધવિષે તો કાણો રાય! ૬

આકર ગામતણા સો મળ્યા, રમવા જમવા પ્રીતે પળ્યા,
મેટો ધરનો મુખી મનાય, અંધવિષે તો કાણો રાય! ૭

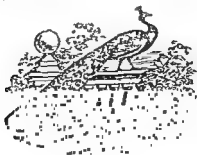
ધાર્ધ અભણ મુરખાને ધામ, કરે વૈદલું કામ હજામ!
ધનવંતરિ સમ તે લેખાય, અંધવિષે તો કાણો રાય! ૮

કોળી દુબળા શિખવા આપ્ય, માછી તો મેહેતાળ યાય!
શિક્ષક સારો તેહ મુહાય! અંધવિષે તો કાણો રાય! ૯

અમલદાર બહુ આવે હિંક, પામે માન થલું સમર્થક;
લાખો ભમતા યુરપમાંય, અંધવિષે તો કાણો રાય! ૧૦

વણ સમ કવિતા જ્યાં બહુ કવિ, પણ જ્યાં સૂણે કવિતા નવી;
અદ્ય નિહાળી તે અભય, અંધવિષે તો કાણો રાય! ૧૧

૧ આશણ

ગર્ધવરૂપી દુનિયા.

મનહર છંદ.

કવિ સાધુ સત તથા ઇશના અનત ભક્ત,
અપાર વિચાર જગતવિષે જણાવિયા,
દુનિયા છે ખોટી માયા ખોટી ને કે દીસે મોટી,
ઈશ ધામ આપણે સ્વદેશ સમજાવિયા;
સર્વના વિચાર તો જણાય કે જગત જૂઠી,
અદલ ધારીને એમ સમાન બતાવિયા;
એજ કારણે જનમતી વેળા સૌ રડીએ કે,
ગર્ધવના* દેશવિષે આપણ તો આવિયા!!

મુખ દુઃખ.

દોહરા.

મુખ દુઃખ બેઠ્યાં સર્વને, જુદીથી જગત્તાત;
અર્ધ પૃથ્વીપર દિવસ તો, અર્ધ પૃથ્વીપર રાત. ૧.

મુખ દુઃખ રહે ન સર્વદા, વહી વખતસહ બાપ;
અસ્ત થયો રવિ જિગશે, જિઓ અસ્ત જ ગાય. ૨.

સારાં નરસાં કૃત્ય સૌ, મુખદુઃખતું છે મુળ;
મુખ આપે કોમળ કમળ, ખીઝવે ખાડુ ચૂળ. ૩.

જગતવિષે જન સર્વદા, મુખી કદી નવ કોપ;
દિન પાછળ તો રાત્ર છે, મરણ જનમ પછી હોય. ૪.

મુખજ મળે સદેવ^૨ તો, જરૂર મુખ ન જણાય;
દિન પાછળ નહિ રાત્ર તો, દિન નહિ મળે જસાય. ૫.

જેણું મુખ નહિ જન્મથી, જુઓ ન તે દુઃખજાળ;
કુંવારી રહી જન્મથી, તે રાત્રે કો કાળ? ૬.

માણસ માથે છે મૂંઝી, દુઃખની વહેતી નીક;
ગણો નિમાળા શીરના, એથી દુઃખ આધિક. ૭.

દુઃખ પડે દુનિયાવિષે, તો મન મેલ કપાય;
હેમ અગ્નિમાં બાળતાં, નિશ્ચય નિર્મળ થાય. ૮.

દુઃખ અનુભવો દુનિયાવિષે, માનવ ઠીક ઘડાય;
જુઓ અધિક ભારી યશે, જવ કામળ બીજાય. ૯.

વિપત્તિમાંજ મનુષ્યનું, ખડ મૂલ્ય તો થાય;
કસોટીપર ધસતાં સદા, સત્ય હેમ પરખાય. ૧૦

અનુભવ મળશે અવનિનો, દેતાં દુઃખનો દડ;
ફરી જોઈને ડગ મૂકે, પડતાં ખાડે પડ. ૧૧.

દુઃખ ન જુએ નિજ દેહ તો, પરદુઃખ જોય ન મોય,
તરણુ ન જાણે વૃદ્ધ જે, દાંતવિના દુઃખ જોય. ૧૨.

ખાય ખતા ચિત ન ધરવે, હરકત જોહ જણાય;
પથરો જોઈ ન ચાલશે, તે જન ઠોકર ખાય. ૧૩.

જાણી જોઈ આપનું, બૂંદે કોઈ ન રહાય;
તીતી માખ ગળાય નહિ, અણુજાણે જ ગળાય. ૧૪.

શુભ સ્થિતિ પૂંજતાં વાર જાહુ, પડતાં વાર લગાર,
હુગર ચઢશે મેદેનતે, ઉતરતા નહિ વાર. ૧૫.

મુખમાં રાખ્યું ન બાણુશે, દુઃખ જરૂં બાણુ ખર્ચ;
બાણુ દો ન રમાયિયું, રધાવિયું જન સર્વ.* ૧૬.

દુઃખમાં જ્ઞાની દૃઢ રહે, ઉલટી કર્મ ન અકળામ;
અધારે કંઈ ખાય પણ, આસ ન નાકે બાપ. ૧૭.

પટે હબરો દુઃખ પણ જ્ઞાની તલે ન ધીર;
દુઃખ હરિશંકરે સધું, રાખી શાંત શરીર. ૧૮.

દુઃખ કદી દેખે નહીં, ઉર સતોષી આપ;
સર્મોર^૩ વાય નિત જ્યાં શિતળ, ત્યાં શો લાગે તાપ? ૧૯.

* જાણને જ્યાં સુધી રમાયીએ ત્યાં સુધી કાઈ બાણુવું નથી, પણ
તે જસ પણ રહે તેા તુરત સર્વ બાણુ દે ફાલ્ગુએ રડાવ્યું એવો
મુખ ને દુખનો મદિમા છે. ૧ ઉલટા; ચિપરીત ૨. જાક; દાનિયો
૩ વા; પવન

સર્વ સાસ્ત્રોનો મર્મ.

મનહર-શીખ.

આચાર સુશુદ્ધ કરો, વિચાર સુશુદ્ધ કરો,
ઉચાર સુશુદ્ધ કરો, એજ સર્વ ધર્મ છે;
તનને મુધારો ભાઈ, મનને મુધારો ભાઈ,
આત્માનો ઉધારો^૧ કરવાનું એજ કર્મ છે;
પ્રીત થઈ એક ચિત્તે પ્રભુતણી ભક્તિ કરો,
એજ ખરૂં માનવીની યોગ્યતાનું ચર્મ છે;
અદલ કરું છું સહુ સાંભળો સાહેબ તમે,
સર્વ સાસ્ત્રતણો માત્ર એજ એક મર્મ^૨ છે !

—*—

* તા. ૧૭-૮-૧૮૯૬. એક જાહેર મલામાં “ સાસ્ત્રનાં ફરમાનો ”
પર યવકાં બાપજી પછી ત્યાં એક વિદ્વાન મિત્રની ફરમાસથી નીચળું ક-
વિત તુરત કંચું હતું. ૧. ઉધાર ૨ ભેદ

દેશાભિમાન.

હાહરા.

આણો સૌ જન હિરમાં, સ્વદેશલુ અભિમાન;
 પશુ પાનુ નિજ વનનું ભુઓ, સભાળે સંમ્માન! ૧.
 સપે રહ્યોને સૌ કરો, દેશતણું દુઃખ દુર;
 હરે તાપની તીવ્રતા, જળ ખિંદુઓ જરૂર. ૨.
 દિવ દાઝે ત્યાં દેશહિત, ભરૂણતણો નહિ ભેદ;
 અભણ છતાં નિજ છાડ્યો, દેશ શિવાલું સખેદ. ૩.

૧. અદિયા અભિમાન એટલે દેહ, પ્રીતિ. ૨. જળનાં દીપાં ને કે
 ઝીણાં ઝીણાં છે, તથાપિ તે વર્ષામાં સાથે પડ્યાથી તાપ માપી શીવ
 જવા પાવરે છે. ૩. દેશાભિમાન બદુ ઉચ્ચ વૃત્તિનું છે, શિવાલું પો
 તાના નામની સદી કરવા પાનુ આવડતી નહોતી, પશુ પેલાના દેશનાં
 દુઃખો દેખીને દિવમાં દાઝી ઝેડ્યો તુરમ્મડાઓના દાવખાથી સ્વદેશ
 છાડતી અમર પ્રીતિ ખૂણી ગયો છે.

દેશ ડૂબતો તાર!

૫૬.

શૂરપણું સંભાર, કાચરા, શૂરપણું સંભાર. (ટક)

- ધર તરવાર ઉમંગલણી ને, પડ હિંમતથી બહાર.—કાચરા. ૧.
- મુખ સંતાડી બેસો રહો શું, કર પહાડી પોકાર.—કાચરા. ૨.
- કેવાં શૂર હતા ક્ષત્રીઓ, સ્મરતું તે પળવાર.—કાચરા. ૩.
- સ્વદેશની દિયારી શી આજે, થઇ છે તેજ વિચાર.—કાચરા. ૪.
- દેશ દિવાળે જ્યાં ત્યાં દેખું, કાટકૂટ આકાર.—કાચરા. ૫.
- સળો ખૂબ પેઠા સંસારે, શોધ ખરો જટ સાર.—કાચરા. ૬.
- કાપ કૂડી રૂઢી કૂદીને, એ શાકણીને માર.—કાચરા. ૭.
- એ ભૂંડીએ ધાણુ વાળિયો, એના તોડજ ભાર.—કાચરા. ૮.
- પરદેશીઓ હસી કરીને, ખૂબ નાખે દિલકાર.—કાચરા. ૯.
- શૂરાતન સૌ નાર્યો ગયું ને, બન્યા બાયલા ચાર.—કાચરા. ૧૦.
- કુસપ ને ઈર્ષાએ સધળો, દેશ પડ્યો દુઃખગાર.—કાચરા. ૧૧.
- મોજ શોખનાલાલા બનીને, બળહિણુ બન્યા અપાર.—કાચરા. ૧૨.
- આજમુના રાજા અરણ્યતા, કર તેને હુશિયાર.—કાચરા. ૧૩.
- હિંમતથી સૌ કાઢ કુધારા, એનોજ અંતે હાર.—કાચરા. ૧૪.
- સ્થીર ડગે આગળ વધ, બન ના કાંચળિયો સરદાર!—કાચરા. ૧૫.
- સાથ થશે ઈશ્વર સૌ રીતે, તુજને કારોહાર.—કાચરા. ૧૬.
- અદલ ઉમંગ ધરીને પ્રેમે, દેશ ડૂબતો તાર!—કાચરા. ૧૭.

આશ્રય.

દોહરા.

- સદાયતાથી સર્વદા, સધાય કામો સાર;
લઇને કરમાં^૧ લાકડી, પામે લૂલો પાર. ૧.
- જેવો જગ આશ્રય જડે, પામે તેવી પેર;
મ્હેલ શિખર નળિયાં ચઢે, તેજ રકને ઘેર. ૨.
- સખળો આશ્રય સાંપડે, તો જગ સૌ છતાય;
પાંડવ છત્યા ભુદ્રમાં, કૃષ્ણતણી લઈ રહાય. ૩.
- મોટાને પડખે પડી, દીન પામે અધિકાર;
પેશ્વાની ભુતી ધરો યથો, સિંધ્યા ભાગ્યોરદાર. ૪.
- જેના આશ્રયમાં રહો, તેની ખેંચો મ્હેર;
મગર સાથ જળમાં વસી, વસાવવું નહિ વેર. ૫.
- મોટાને છોટા જિતે, આશ્રય સખળો ઝેજ;
રવિ પક્ષે રહી ચંદ્ર તો, દાખે ગુન્નું તેજ.^૨ ૬.
- વિપત સમે પણ જન વશ, શોધે રંકની રહાય;
રાય રકને ઝપડે, શત્રુ ચક્રી સંતાય. ૭.
- પરસ્થાનકમાં વિચરતાં, પર આશ્રયથી કાવ;
જળમાં આડુ નાવપર, યજમાં આડે નાવ. ૮.
- અટકે નહીં આશ્રયવિના, વિશ્વતણો વ્યવહાર,
સહો મેધ ને તાપ ક્યમ, વિણ છાયા આગાર?^૩ ૯.

૧ હાથમાં ૨ ચંદ્ર કરતા ગુરુ-ગૃહસ્થતીનો ગદ જડુ મોટો છે;
તથાપિ સૂર્યના પક્ષમાં રહી (કાશ્યુ સૂર્ય ચંદ્રને તેજ આપે જ માટે) ચંદ્ર
પ્રકાશિત હોઈ ગુરુનું તેજ દાખી નાખે છે-વળુ કમકાટ આપે છે. ૩ પર

“વાવે તેવું પામે.”

ચોપાયા છંદ.

- જગમાં જન્મ ધરી જન જાશે, સારાં નરસાં કામે;
તેને તો ફળ મળશે તેવું, વાવે તેવું પામે. ૧
- ઉઘાસે^૧ ધનનો લિપાડ્યો, ખેટો ભારે ગામે^૨;
એક પાછ પુણ્યે ન અપાર્થ, વાવે તેવું પામે. ૨
- મોટા શેઠવિષે બહુ મહાલી, ગવાય ગામે ગામે;
કીધાં શાં પરહિતકર કામો? વાવે તેવું પામે. ૩
- ભૂંડા પાપતણા ભરો ભારા, પસ્તાશે પરિણામે;
અફલ કેમ ન સૂઝી આગળ? વાવે તેવું પામે. ૪
- ફેદ કપટ છળભેદ ફાવવા, ઘણા કયાં ખૂળ પામે^૩;
સારાંની રાખે આશા શી? વાવે તેવું પામે. ૫
- જૂઠું વદાંને નેહ્યા નેગો, તોડ્યા કામે કામે;
જશ તેને તો કયાંથી જડશે? વાવે તેવું પામે. ૬

દયા તજી કંઠકોને દીધાં, દુઃખ ધણેરાં દામે;
હાય ન મિથ્યા જાય હજારો, વાવે તેવું પામે. ૭

હરામનું ખાવાને હરનિશ^૧, જળદું ભેરજ જામે;
ખજ ઘટતાં તો ટળવળશે ખહુ, વાવે તેવું પામે. ૮

સ્વાસ્થ્ય કારણુ આ સસારે, માર્યા કંઈ કંઈ મામે;
અંતસમે સભારે ઈશને, વાવે તેવું પામે. ૯

ચોરી લખાડી મચે ચિત્તમાં, સદા ભમે મુખ-સ્થામે^૨;
ધન તન જશ સૌ જાય ધરાતાં, વાવે તેવું પામે. ૧૦

દેખી પરમુખ દિલમાં દાઝે, વપુ^૩ ન રહે વિશ્રામે;
હરનિશ તેને અમે હોળી, વાવે તેવું પામે. ૧૧

જીલમ કરી જગમાં સૌ જનપદ, હરખાયો નિજ હામે;
પળમાં લાગ મળ્યે પછડાશે, વાવે તેવું પામે. ૧૨

સાર કહેતાં સરમું મૂળે, નરમું નરસાં નામે;
નરસાથી સરમું મળશે નહિ, વાવે તેવું પામે. ૧૩

મુઠી માથે મુઠી મળશે, સલામ તો મુસલામે;
પુકાર જેવો તેવો પડ્યો, વાવે તેવું પામે. ૧૪

જેવાં કર્મ કરે તેવી જન, ધન મળે ઈશધામે;
અદલ જાતમાં જાણો જેવું, વાવે તેવું પામે. ૧૫

ભૂલ.

દાહરા.

ભૂલવિનાનું વિશ્વમાં, કદી જુઓ નહિ કોય;
સેલઈને સાંઠે કદી, આખો ગળ્યો ન હોય. ૧

ભૂલયકી તો ભવ્ય છે, મનુષ્યનું કર્તવ્ય;
દેખી દેખી હગ મૂકી, દક્ષિણ ચાલે સવ્ય ૨

પોતે મુધરીને પછી, ભાખ બોલની ભૂલ;
“શુદ્ધ” બોલતાં બોખડો, “મુસુસ” કરે સમૂળ!! ૩

૧. બોખડો બોલની ભૂલ મુધરીને કહે છે કે “હ શુદ્ધ બોલ,” પણ એ
“શુદ્ધ” સબ્દ તો તેનાથીજ બોલાતો નથી અને તેજ “મુસુસ” કરે છે।

એક શુભ લગ્નનો સમારંભ.

મૂલશ્લોક.

ધન્ય રે ધન્ય આ દિવસ છે આજનો,
 ધન્ય રે ધન્ય ઘડી શુભ ધનની;
 સુખનો સાજ મુસમાજમાં ચોભતો,
 લોભતો લખવસા^૧ મનમાની;
 ઓપથી ચાલતા, ખૂશમાં મહાલતા,
 હાલતા કૈંક આનંદ લેરે;
 અશ્વની ગાઈઓ ખમખમી ફોરતી,
 નવનવા નાદ રંગે ઉમેરે.

હરખથી હોશમાં, પ્રેમના નેશમાં,
 મૂખ મલકાવતા કૈંક દીસે;
 કૈંક તો રંગ ને રાગમાંથી રમી,
 અંગ લિમંગ દાખે^૨ અતીસે;

કેક તો પ્રેમથી પૂછતા લાવતા,
ઠામઠામે છળીલા છવાઈ;
રમરમે એમ આનંદ વ્યાખ્યો રૂંડો,
ધન્ય છાખ્યો ભલો છાપ ભાઈ!

૨

એ શું આને દિસે લગ્નનો દિવસ કે,
એ શું આને પતેતી નિહાળી ?
કે ભલી ખ્રિસ્તિ નાતાલ ખડુ ધમધમે,
કે કહો આજ શું છે દિવાળી ?
ગીત ગુભ ગાજતાં, વાજ ધૈમ વાજતાં,
નાદથી નભે રહું હળમળીને;
ઈંદ્ર પણ સર્વે દરબાર સાથે જુએ,
શોર એ થાય ક્યાં ખળખળીને !

૩

લગ્નનું આ શું સાજન ભરાયું ભલું,
કે ફિરસ્તાતણી મડળી છે ?
કે સભા ઈંદ્રની પૂર નિજ આખમાં,
શું અહીં આજ ભેગી મળી છે ?
સર્વ આ ઠામ સાથે મળ્યા પ્રીતથી,
ઠામ ઉત્તમ ધણુ આજ કરવા,
સર્વ સાથે મળ્યા પ્રીતથી હીતથી,
સરસ આશિષ વેણો ઉચરવા.

૪

ધન્ય રે ધન્ય વરરાજ જીવો ધણુ,
રાય ને રત્ન આ મહળોના !

ઈશ દીર્ઘાયુ^૧ પ્રેમે કરે તમતણું,
 પ્રીતથી પાય પ્યાલા અર્ગોના^૨;
 ન્યાં મુઘી સૂર્ય ને ચંદ્ર નભમાં તપે,
 ન્યાં મુઘી સાગરે પાણી છલકે,
 ત્યાં મુઘી નેક તમ જોડ કાયમ રહો,
 વધુવધૂ તેજ દિનદીન ચલકે!

શતસહસ્રો ઘણાં વર્ષ જીવી જુગલ,
 સકળ સસારનું મૂખ પામે;
 ખારથી, કારથી, ચિત્તથી, રીતથી,
 જગવિષે ચાલી જશ ખૂબ જામે;
 સૃષ્ટિમાં તમતણા દુષ્ટ સૌ શત્રુ જે,
 તિમિરની ખાડમાં ઈશ નાખો;
 તનયકી મનયકી ધનયકી નિત્ય તમ,
 પુષ્ટ રહ્યા સૂખનો સ્વાદ ચાખો!

દે ફિરસ્તા તમે સર્વ બેગા મળો!
 દે મળો આજ સૌ મત સાથે!
 સર્વ આકાશો વસ્તું નવિન રમમાં,
 આવી ઊભી રહો એક માથે!
 પશ્ચિમો! પ્રાણિઓ! સર્વ ગાયે મળી,
 એ નવિન જોડ ચોપાસ આવો!
 સર્વ બેગા અદલ અચલ આર્શિય ઘો,
 “જુમ જુનો જીવો ટવો સર્વ હૃદયો”!

દોહરા.

લાલ લઈ ગુલ લગ્નનો, પામો મુખનો સાજ;
ખુશી ખુશાલીમાં ખિલી, કરો જીવલ શુભ કાજ. ૮

મુખદ વદન સહ સદનમાં, વધો જાજ ને વાજ;
અરદેશર આમોદધી, અરપે આશિષ આજ ! ૯

લોભ.

ટાહરા.

લોભે જન શોભે નહીં, લોભ ત્યહાં નહિ લાજ;
સતી ન ગુણકા સહ રહે, જળ નહિ ત્યાં નહિ જહાજ. ૧.

સદ્ગુણ સધળા લોભથી, વિનાશ પામે પૂર;
ભાંગેલાં વાસણ ચકી, જળ તો વહે જરૂર. ૨.

લોભી જન લાલચવિષે, પાછુ ફરી ન જાય;
ઘોઘમાર આગળ ધસે, જેમ રેલનું તોય. ૩.

નાશ કરે નિજનો નકી, લાલચમાં લપટાઈ;
મૂંઝકાં લાલચથી મરે, છટકામાં સપટાઈ. ૪.

લોભી વધુ લેવા જતાં, ખોય બધું જે હોય;
બાજબકી નાતુનાં ન લઈ, પછી સમૂળો રોય. ૫.

લોભ ન ધારે યોગ્ય તો, જન્મે ત્યાં મરે જાય;
સત્કીર્તિ કયમ સમઢે, હિંગો ત્યાં સૂકાય. ૬.

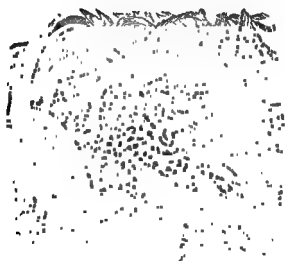
દુષ્ટને કદાં કાવતાં, પાંડવ લોભે પૂર;
ચાર હરી પટલાઈને, કાંતી જાય જરૂર. ૭.

લોભી ધન ઢગલો કરી, અંતે મરતો રોઈ;
મરતાં મહામુદ ગજનવી, રડ્યો ખજનો ભોઈ.

૮.

‘લોભ પાપનુ મૂળ છે, લોભે લક્ષણુ જાય;’
લોભે જુઓ નપોલિયન, કેદ પડી પસ્તાય.

૯.

વખત.

વખત પ્રયાણ^૧ કરે આતે, વખત ન પાછો આવે;
તીર છુટેલ ધનુષ્યથી, મનુષ્યથી ન ધરાય. ૧.

વખત ઉડાવ નહીં જરા, જો ઇવનને આવે;
નફી વખતની પ્રકૃતિથી, ઇવન બન્યું જણાય^૨. ૨.

પગ નહિ હીમે વખતને, કે નહિ કોઈ અવાજ;
પગ નિજ પાછળ ખેંચતો, કોલે પગ જગજાજ^૩. ૩.

વખત કરે તે કોઈ નહિ, વખત કપાટે વાવ,
રાવણ મરખા રાય તે, સેનાયા રણમાંય. ૪.

૧. મુસાફરી ૨ આપણી જીવન વખતની જ પ્રકૃતિથી બનેલી છે, —
એજ વખતમાં જન્મે, એજ વખતમાં સારા નરસાં કામ કરી, એજ વખતમાં
આખી જીવન ગાળી, એજ વખતમાં આપણે પાછા આવ્યા જઈએ
છીએ. ૩ જગતને માટે; આ જગતના વિધવિધ ફોલ દેખાવામાં

વખતે તોડ્યા કેકના, દમામ ને વળી દોગ,
જુઓ મરાઠા મોગલો, સૂતા વખતની ઘોર. ૫.

વખત કરાવે યાદ ને, વખત ભેલાવે વાત;
દીવાળી વીત્યા પછી, સ્મરે હોળીની રાત. ૬.

વખતે સર્વ વણાય ને, વખતે સર્વ હણાય,
કળી ખિલી ને ફૂલ થઈ, કર્ષે કરમાઈ જાય. ૭.

ઘેષ ભાગ જન ઉવિતનો, તો તારણ^૧ ગણાય,
ફૂલ શુભ રંગ મુગધ દે, પૂર ખડારમાં યાય. ૮.

વ્યર્થ જુઓ નહિ વખત જે, સરે સ્હેજમાં કામ,
કહો ભાઈ શું કીર્ણને, મૂકો કોશનો કામ? ૯.

વખત વિતે ઇચ્છિત મળે, પછી કરે શું પક?
ભૂખ ગયે ભોજન કશું, કામળ શી ગઈ ઠક? ૧૦.

સાચી જૂઠી વાતપર, પાડે વખત પ્રકાશ,
રાતે અથડાયાતણો, દિવસે મળશે ભાસ. ૧૧.

વખત વખતની છાંયડી, વખત વખતને ખાય,
જુઓ ભોનાળો આવતા, નીર ભર્યા ચૂકાય ૧૨

આવે કાંઠે ઊંવનનો, નહીં વખતનો નેટ;
વખત મયાય ન કોઈથી, વખત માપતો ઠેક* ! ૧૩.

* વખત કોઈથી માપી સહતો નથી—તેને માપતા માપતા તો પો
તેજ મરી નય છે વખતને માપવા જતા પોતાનુંજ માપ માપ ૦, ૧
આ આટલાં વર્ષ રહ્યો ! એવો વખત સખજ ૦

દુઃખમાં કોણ દૂખ્યો ?

છપપ છંદ.

દૂખ્યો તે દુઃખમાં, કરજ જેને શિર કારી,
દૂખ્યો તે દુઃખમાં, નીચ જેની ધરનારી;
દૂખ્યો તે દુઃખમાં, દેહ પરવશ જે પડિયો,
દૂખ્યો તે દુઃખમાં, અસંતોષે આથડિયો;
વળી દૂખ્યો તે જન દુઃખમાં, જેનો પૂત્ર કપૂત છે;
તે અદલ ખરો દુઃખમાં દૂખ્યો, આરા ન જ્યાં ફળિશૂત છે. ૧

દુઃખિયો નિર્ધન અધિર, દુઃખિયો અપજશ ઓઢે,
દુઃખિયો ચિંતાતૂર, દુઃખિયો પરધર પોઢે;
દુઃખિયો ન્યાતિભૂષ, દુઃખિયો પ્રેમ-વિભેગી,
દુઃખિયો કૃપણ સદાપ, દુઃખિયો દેહે રોગી;
વળી દુઃખિયો કુસર્પો ધરધણી, દુઃખિયો જે મેણાં સહે;
દુનિયામાં દુઃખિયો અદલ જે, પરગણુ દિનદાઝે દહે. ૨.

“ફાટ્યામાં પગ ધાલે.”

ચોપાયા હંદ.

દિલમા સખળાથી રહે ધરતો, કષ્ટ ન દે કો કાલે,
ગર્જાપર જ બહુ જાય ગાજવા, ફાટ્યામાં પગ ધાલે. ૧.

જ્યા પોચુ દીહુ ત્યા જઈને, માથુ ભારી મ્હાલે,
જાય ન પથ્થર સાથે જગે, ફાટ્યામાં પગ ધાલે. ૨.

અબ્બુધ બને જે હોય બોલિયો, ખરૂં ખોટું તહિ ખ્યાલે;
ઠગવા તેને જાય ઠગારો, ફાટ્યામાં પગ ધાલે. ૩.

કુ.ખી હોય સદા જે દેદે, કષ્ટ થકી કટાળે,
કુદ જાય તેને નિત દુઝવા, ફાટ્યામાં પગ ધાલે. ૪.

તારી ભારી કરે ન તલપૂર, જે ન પડે જળલે,
નિર્વજ તેને જઈને નડશે, ફાટ્યામાં પગ ધાલે. ૫.

ગોટ્યાનિષ્ઠ મૃગો બેસીને, આપ સદા સભાળે,
તેપર મૂકે વડા તો'મતો, ફાટ્યામાં પગ ધાલે. ૬.

દેખે સખળો દુર્ગુણવાળો, તોય ન બોલે તાલે;
ફેરે અખળપર રહેજે કરશે, ફાટ્યામાં પગ ધાલે. ૭.

ખળવતો જ્યાં છે બેઠેલો, ચરણો ત્યાં નવ ચાલે;
રાંક ભેળને ભય રગડવા, ફાટ્યામાં પગ ધાલે. ૮.

વાધ હરામી ભેધ વિશેષે, પકડી તે નહિ પાળે;
હાથી પકડી કામ કરાવે, ફાટ્યામાં પગ ધાલે. ૯.

ભેરાવર આગળ નિજ જીભડી, ખુખાં કરતાં ખાળે,^૧
નિર્ભળને ગાળો દે નવસે, ફાટ્યામાં પગ ધાલે. ૧૦.

લૂટી માલ ગરંબનો લેશે, વિધવિધ રીતે બહાલે;
જશે ન લડવા જખરા ભેડે, ફાટ્યામાં પગ ધાલે. ૧૧.

મરતાં 'કંઠ' નહિ મોઢા માટે, વદવા મુખને વાળે;
નિંદે ગરંબોને ખળ નિશદિન, ફાટ્યામાં પગ ધાલે. ૧૨.

દુખજી ઢોર બગે દેખીને, ખરે વળગશે આલે;^૧
માતેલાં પર ભય ન મચવા, ફાટ્યામાં પગ ધાલે. ૧૩.

સખળા પર તો શસ્ત્ર સબે નહિ, જડ અખળાને ડાલે;
અદલ જુઓ મોઢું શું એમાં, ફાટ્યામાં પગ ધાલે. ૧૪.

જીભ.

દાહરા.

જીભ બેસાડે ગાદીએ, જીભ ખવાડે માર;
'શઠ' નો 'શેઠ' કહે રિઝે, ખીજે 'નર'ની 'નાર'. ૧.

નથી જીભને હાડકું, નથી જીભને ખાડ;
વિના અડચણે બહાલથી, લટપટ કરતી લાડ. ૨.

રસના^૧ જો વશ રાખીં તો, એ જોવી ન અમીર;
શિર તું મુખને વારજો, મુખ લગાવે 'શીર'! ૩.

નિશઢિન બકબક જો કરે, કરે ન લેશ વિચાર;
સ્વાદસહિત ખીએ નહીં, દેડે સદા કરનાર. ૪.

જ્યાં ઉરતાદ મળે ખરો, ચાલે જોર ન જીભ;
ધરે ખરો ગાદર^૨ ઉપર, વાધ સમીપ ગરીબ. ૫.

જ્ઞાન પૂંડે મહવા વિના, વાદ કોંધે જશ હાણુ;
જો બાકોડે હોય તો, દરિયે રૂબે બહાણુ. ૬.

કંક જનો જૂદુ કહે, કરે જૂદું વળીં અંત;
ખતાવવા ને ચાવવા, ગજના^૩ જૂદા દંત. ૭.

કહેવું તો સ્તેવું ધણું, કરવું બહુ મુરકેત;
મેય ધણો ગાળે છતાં, વરગે ત્યારે હેલ. ૮.

~*~*~*~*~

કવીશ્વર દલપતરામનું શોકજનક મૃત્યુ.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

વાદળો આર્ચો ચઢી ગગને

અતિ નાદશક્તી અધિકાર તણાશે !

હાય ગયો દલપત ઉઠી,

કવિરાય તણા ગમમાં ગરકાયો;

ખેદ અપાર થયોજ અભેદક,

પેદ વિષે અતિશે ભરમાયો,

શોક થકી ઉચરે અરદેશર,

રે દલપત તું કેમ રિસાયો !

૧

સવત એક મુની વસું ભૂમિ,

મહા શુદ્ધ સાતમ જન્મ ધર્મો છે,

ધન્ય ધરી શુભ તેહવિષે

જન્મ જન્મ ધરી ઉપકાર કર્યો છે !

જ્ઞાન અશેષ શુભાન ન લેરા,

સ્વદેશ દિવાકર સત્ય ક્યો છે !

દેહ ધરી અરદેશર કે

શુભ કર્યો પાર કર્યો ઉતર્યો છે.

૨

શ્હેર રૂઝાં વઢવાણુ વિષે

ઈશ મ્હેરથકી ખુબ દ્હેર સુન્ધાપી,

જન્મ ધરી દલપત કવિ

નિજ જન્મ ભૂમિ નિજ સાથ મુથાપી;
કાર્ણસ તુલ્ય કસ્યા નર મોહિત,
મુલ્ય કરી કવિતું ખુબ ખાપી,
ઓ દલપત ! શું ગાય ગુણો,
અરદેશર તુલ્ય હનર કદાપી !

૩

કોઈક શોક ધરી મનમાં અતિ,
તાતનો વાત થકી ઉર ચીરે;
કોઈક થાય ઉદાસ અતી,
નિજ ભ્રાત તન્યાયકો ફીલ અધીરે;
કોઈક ખિન્ન થશે દિલમાં,
નિજ ગુરુ ગયાર્યો ભરી ચખ નીરે;
જ્ઞાન અરૂણ કવિ દલપત
ગયા થકો સૌ ગુજરાત દુઃખી રે !

૪

સવત વેદ શરો ખંડ ચંદર,
ચેત્ર શુદી ઝોજ છે દુખદાર,
દેહ મુકયો વડતાલ વિષે,
હડતાલ પડી કવિમાંહિ જણાઈ;
સ્વર્ગવિષે નિજ વાસ કયો,
મુજ આશ મળ્યાનો વિચારો ન કાંઈ,
રે દલપત કહે અરદેશર,
આશ રહી મનની મનમાંલી !

૫

વાંચો પ્રબોધક કાવ્ય મુશોભિત,
લોભિત તો મન પેખો મુકયારો,

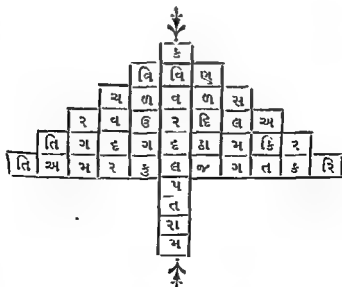
ચિત્ર વિચિત્ર દિવે ગુણદાયક,
લાયક વાયકનો શુભ ભારો;
અંકિત સદ્ગુણ વસ્ત્ર મુશોહન,
મોહન મોહન ગી ગ્રહનારો,
ગીત સુ ગાય રૂપ અરદેશિર,
હીર કવીન્દરના મુવિચારો.

ટાહરા.

છત્રપ્રબંધ:- { કવિવિણુ ચળવળ સરવ ઉર, દિલ આતિ ગદ્ગદ ઠામ;
કિરતિ અમર કુલ જગત કરિ, કવિવર દલપતરામ. ૭

ઓ ઇશ તુજ ઇચ્છાચક્રી, કોઈ ફર નવ જાય;
સ્વર્ગધામ દેવિ મોકલ્યા, કશો ન અમ ઉપાય. ૮
ભલે ગયા અમ છોડ્યો, શીતળ છાંટો નીર;
ઉરથી ઇચ્છે એટલું, અધીર અરદેશીર. ૯

છત્રપ્રબંધ ટાહરો.

“સદા સુખી નહિ કોય.”

દોહરા.

મુખદુઃખકેસાં સાલમાં, પૃથ્વી પગ નિજ પ્રોય;
આ સસારે અવતરી, સદા સુખી નહિ કોય. ૧

આંધ્ર દિવસ અવનીઉપર, ગૂરજ સુદર રહેાય;
પછી અધારમાં પડે, સદા સુખી નહિ કોય. ૨

ઢોઢ દિવસ વર્ષો ઠડમાં, હાર હોંરાના હોય;
કો દિન મળે ન દોરડી, સદા સુખી નહિ કોય. ૩

આને અલબેલો મને, જન જશવતો ભેય;
કાલે જશના કાકરા, સદા સુખી નહિ કોય. ૪

આને બેસે પાલખી, મુખ કેખી સં મ્હોય;
કાલે કરશે કાસદ, સદા સુખી નહિ કોય. ૫

અમૃતપાન મળે કદી, કદી મળે નહિ તોય;^૧
બુધ્ધો ભોજનવિણુ કદી, સદા સુખી નહિ કોય. ૬

હસે રમે બહુ હોંસથી, નામ પિયાનું નોય;
રતો કાલે રાંકરો, સદા મુખી નહિ કોય. ૭

વાડી બંગલામાં વસે, સેવે જગલ સોય;^૧
શોક ન ધરશે સજ્જનો, સદા મુખી નહિ કોય. ૮

છત્ર પલંગે પોઢતા, પડતા લીની ભોય;
ચઢતી પડતી ચાલતી, સદા મુખી નહિ કોય. ૯

ભરતી આવી સાગરે, ધરણીનો તટ^૨ ધોય;
કાઢવ કચરો ઓટમાં, સદા મુખી નહિ કોય. ૧૦

આળે લાભ અધિક મળે, ખોટ કાલે ખોય,
અરદેશર આ અવનિમાં, સદા મુખી નહિ કોય. ૧૧

“ગર્વ તણું ધર ખાલી.”

ચોપાયા છંદ.

છાતી કાઢી છકમાં રોળે, ભવાં ચઢાવી ચાલી;
અરે ભાઈ શિદ્ધ થાય ઉતાપી, ગર્વતણું ધર ખાલી. ૧

રોક ખડી રાખીને હિંદે, કર્શી ઠકરાઈ ઠાલી.
કરે ફાકટો થઇને ફોગટ, ગર્વતણું ધર ખાલી. ૨

ગણકારે નહિ કોને ગરવે, નિજને ડાંચ નિહાળી;
નીચુ ભેવું પડશે નિશ્ચે, ગર્વતણું ધર ખાલી. ૩

ફાંકા ફોગટ મારે ફૂલ્યો, હર વાતે કર ધાલી,
અર્થ સરે નહિ તોયે એકે, ગર્વતણું ધર ખાલી. ૪

ભૂટા નિજ આગળ સહુ ભાસે, ભલો આપને ભાળી;
ગાંટો ગર્દભ આપ ગણાશે, ગર્વતણું ધર ખાલી. ૫

અજ્ઞાત થઇને ચાલે અલગો, મગરૂખીમાં બહાલી,
ઠિઠકિટ કહ્યું સૌ કોલી ખાશે, ગર્વતણું ધર ખાલી. ૬

ગાંત થઈ કંઈ વાત ન સૂણે, અતિશય ઉર ઉકાળી,
પણ પળમા પડશે ભૂ પડે, ગર્વતણું ધર ખાલી. ૭

માન ધણું માગે છે મિથ્યા, તત્ર પટે છે તાળી;
માન નહીં, અપમાન મેળવે, ગર્વતણું ધર ખાલી. ૮

હિત અનહિત નહિ જીએ કોયનું, ઝાંઝ ધણેરી ઝાલી;
અંતે ખાટે પછે અકળાશે, ગર્વતણું ધર ખાલી. ૯

રાવણુ દુર્યોધન સમ રાણા, ચાલ ભારે ભમરાળી;
ગર્વ કરી રણમાં રોળાયા, ગર્વતણું ધર ખાલી. ૧૦

લક્ષ્મી જે હતા શેઠિયા, નૂતા સેજ મુખાળી;
ક્ષણમાં ખાખી બન્યા બિચારા, ગર્વતણું ધર ખાલી. ૧૧

ગર્વધકી ગૌરવ વધશે નહિ, ઘટે લાજ મુખ-લાલી;
ગર્વ કરી કો મુખી થયો નય, ગર્વતણું ધર ખાલી. ૧૨

માટે મમત મુકી રે નાખો, બૂરી એ રીત બાળી;
અરદેશર કે' ધરો નત્રતા, ગર્વતણું ધર ખાલી! ૧૩

પ્રેમ.

દોહરા.

ગમ્મારે વર^૧ સર્વથી, પ્રેમ પિયુષવુ^૨ પાન,
પ્રેમ જિતે પરમેશને, નાખી તીવ્ર નિશાન. ૧

પ્રેમ સબળ છે પૃથ્વીમાં, સબળ અબળ થઈ જાય;
અમર કાષ્ટને ભેદશે, કમળ નહીં ભેદાય. ૨

ભલે હોય બહુ દૂર પણ, પ્રેમી ગાસે ભોય;
પાણીમા પોયણુ વસે, પણ અદ્રે ચિત્ત પ્રોય. ૩

પ્રેમી પ્રેમના પાશમાં^૩, પૂર બધાસે ઠામ,
જેમ ગાય બધન પડે, કસાઈને મૂકામ. ૪

રમત ગમત તે શું કરે, પ્રેમી અન્ય^૪ ન ચ્હાય;
આપો પવેત જ્યાં બળે, અજળો^૫ જળે છુટાય? ૫

પ્રેમી રસ લે પ્રેમમાં, અરસિકે જુએ ન એમ;
અન્ય નહીં હર આપશે, સ્વાદ સ્વપ્નનો જેમ. ૬

૧. ગ્રેહ ૨. અમૃત ૩. બળ, બધન, ફાસો ૪. બીજી ૫. તો
યનો ધોનો

એક ધરે ન્યાં પ્રેમ ત્યાં, ખીજને દુઃખ ભાસ;
ચક્રો ખુશ મૂર્ચ્છિયે, ચકોર થાય ઉદાસ. ૧૩

પ્રેમી નહિ પ્રીછે^૧ કદી, ગુણુ અવગુણની વાત;
અફિણુ ખાઈ અમલી^૨ ગળે, અવગુણુ નહિ સાક્ષાત. ૮

દુઃખ દે પણ મુખ દેખશે, વસતું જેમાં વહાલ;
રાતે કમળ ખિડાય પણ, ભ્રમર તમે નહિ ખ્યાલ. ૯

તીપ^૩ ધરે નહિ દાઢ પણ, પ્રેમ તને ન પતગ;
આસપાસ અકળાઈને, અતે અરો અગ. ૧૦

પડે ન જો દુઃખ પ્રેમમાં, મધુરસ^૪ નહિ વધુ જોય;
તાપ ખાઈ પામ્યાવિના, ફેરી ખાટી હોય ૧૧

પ્રેમવિષે જો ભય નહી, તો બહુ સ્વાદ ન તન;
હારે પ્રીતુ લવણુ^૫ વિણ, ઉત્તમ રાધ્યું અન્ન. ૧૨

યત્ને પ્રેમ છુપાવતાં, વધે હૃદયની ઝાળ;
અગ્નિ વસ્ત્રમાં ઢાંકતાં, બાળે વસ્ત્ર વિરાળ. ૧૩

દુઃખ જેમ વધુ દેખશે, જાઠ^૬ બને વધુ પ્રેમ;
તાપ જેમ અદકો પડે, ઠંડ ગમે વધુ તેમ. ૧૪

હતકા જનનો પ્રેમ તો, દુઃખમાં નકી દબાય;
તળાવનું જળ તાપથી, જરૂર ઘટતું જાય. ૧૫

પ્રીત રીત પ્રીછે ન તો, પ્રીત વસાવી વ્યર્થ;
વેદ લણ્યા શા કામના, અતર ગણ્યા ન અર્થ? ૧૬

કપટ, રવાર્ય, કંડુ વચનથી, પ્રેમ પત્રકમાં જાય;
ધાસ અમિ ચિંગારીથી, ખાખ બળીને થાય. ૧૭

પ્રેમ કરે પ્રભુનો સદા, તોય ન સત ધરાય;
નિત્ય મન્છ જળમા રહે, તૃષા ન તોય છિપાય. ૧૮

પ્રેમ બાંધવો મુલત^૧ છે, ટકાવતાં બાહુ કટ;
નાજુક થાળી કાચની, ધાય સહેલે નહ^૨. ૧૯

“રવિતણો તડકો દેખાય મધ્ય રાતમાં !”

મનહર છંદ.

કૃષ્ણપક્ષ^૧ આઠમને દિને મૂર્ધ સાંજસમે,
અસ્ત થે ગયો ગોતાનાં પશ્ચિમનાં પાતમાં^૨,
ચક્રે કમળ ચિત્તે વિશેષ વિલાપ કરે,
ભલાં સમજાવ્યાં સમજે ન ભાતભાતમાં;
મધ્યરાત્ર ચતાં પૂર્વે ચદ્ર હિંગી હિંચો આંચો,
શીતળ પ્રકાશ તેનો વરણુઓ વાતમાં;—
“હાલાં ધીર ધરી લુચો! ચાર^૩ કેવો ચદ્રવિપે
‘રવિતણો તડકો દેખાય મધ્યરાત્રમાં!’”

રૂડી સ્ત્રી.

ઇંદવિજય હંદ.

ભૂખણુ આ ભવનું ગણુ નિશ્ચય,
મુંદર ને સતિ નાર કરે છે,
પાળો પતિવ્રત તેહ નિરંતર,
અંતરમાં ગુભ નેમ ધરે છે;
સદગુણનો શણગાર મુશોહન,
મોહન મોહન વાત કરે છે,
કથતલીજ ખરી સદભ્યાગણુ,
આંગણમાં નિત રાગ ખરે છે.

મનહર હંદ.

સદા દર્શ સાંભળે બે પ્રપણની વાત સદા,
સત્યતાણુ નિયમને હર રાખે કોતરી;
શણગાર સજી સદગુણતણે તે સદાય,
અવગુણુ સ્નેહ સાથે રાખે અજના કરી;

દીસે હસતું વદન^૧ સદન^૨ સદા શોભાવે,
કોઈ દિન દિલ ન દુખાવે કંથનું જરી;
અદલ વિચારે એજ નારે પતિવ્રત પાળ્યું,
ધન્ય ખરે જગ એને એજ પાર ઉતરી.

૨

પતિવ્રત પાળ્યું જે પ્રેમદાએ પ્રીતે કરીને,
એજ તેજ સુંદર વદનને દીપાવશે;
ગુલાબતણું ફૂલ કદાપિ કરમાઈ જાય,
તથાપિ તેની મધૂર સુગંધ સુહાવશે;
પતિનું ચહાય હીત, પતિમાંજ ધારે પ્રીત,
અંતરમાં આડો કદી વિચાર ન લાવશે;
અદલ કહું છું ખરે ધન્ય એજ મુંદરીને,
એજ વામા વિશ્વવિપે કિંમત અકાવશે.

૩

નિત્ય નમ્રતાઈ નિજ અગવિપે રાખી ચાલે,
મીઠાં મીઠાં મધુર વચન વળી ખોલશે;
અંગમાં ઉમંગ ધરી આળસને દૂર કરે,
સારી માઠી વાત તે તો ઝટ દઈ તોલશે;
આશા સર્વ કથતણી ધર્મ ગણી શીર ધરે,
કથતણી વાત કોઈ પાસ નહિ ખોલશે;
ઝસારે એ નારી નિજ પતિને રીઝાવે ભારી,
એજ હેયું પતિતણું પ્રેમથી હિચાળશે.

૪

કપટ ધરે ન લેશ, લપટ ભરે હંમેશ,
બેશ ઉપદેશ મુખે, ભલીજ ભણાય છે;

શુભમાં લગાર ન ફૂલાઈ કે બૂલાઈ જાય,
 દુઃખમાં સંતોષી ને ધીરવત ગણાય છે;
 કોમળ વચને પતિતણી ચિંતા તે ધટારે,
 વસુધાવિષે વનિતા એજ વખણાય છે;
 અદલ સંસારે દુઃખ વેઠે પતિસંગ પણ,
 ધન્ય નાર જે બહાર રેતી ન જણાય છે!

૫

મળી જેને નારી સારી, ભાગ્ય જીઠ્યાં તેનાં ભારી,
 રાત્ર ધારી હોય વિચારી પ્યારી પ્યારી લાગશે;
 જેહ પતિને ખરી મુંદરી એવી મળી હોય,
 ખરો ભવ સુખી એના સૂતા જોગ જાગશે;
 એવી માને ઘેર અવતાર લીધો જેહ પુત્રે,
 ખરો ભાગ્યશાળી એનાં દુઃખ સર્વ ત્યાગશે,
 અદલ કહુ છુ સહુ સાંભળો સાહેબ તમે,
 સ્ત્રિવિષે એવી રહ્યા સર્વ કોઈ માગશે.

૬

ભલાઈ.

મનહર હંદ.

સોનું નહિ ઝાંખું પડે, સિસમ કદી ન સડે,
હીરાતણા ચળકાટ કાચ ન બતાવશે;
નેણે કીધેલાં મધૂર, મિઠાં ભોજનો પૂર,
તેને કદી કેમ કદ સ્વાદ તુષ્ટિ લાવશે ?
કસ્તૂરી મુવાસ શ્રેષ્ઠ, છેજ હિંગ વાસ નેષ્ઠ,
મોઘરાનો મેહકાટ કોય ન ધરાવશે,
અદલ હજાર મુખ દુઃખમાં દળાય પણ,
ભલાને ભલાઈ શિવા અન્ય તો ન ભાવશે.

૧

ઇંદ્રવિજય હંદ.

હોય કદી વિદવાન^૧ મહાન,
પ્રધાન સમાન શુભાનર્થો ફૂલે;
હોય કદી સરદાર વડો,
સરકારતણા અધિકાર્યો જૂલે;
હોય કદી ધનવત, નિરતર
અંતર શ્રી^૨ મહિ ખંતર્યો ફૂલે;
દામ દમામ તમામ દરે પાણુ
એક ભલાઈવિના નર ચૂલે !

૨

“અકલનો એ અંધો !”

ચોપાયા છંદ.

ધૈર્યને આશયે નહિ જો, જાય કદી દિન સધો;
રમત ગમત ને ખટપટમાં રૂઢે, અકલનો એ અધો. ૧

વિધવિધ રીતે વલખાં ભારી, ધારો કરવા ધધો;
હિત જનનુ મનમાં નવ ધારે, અકલનો એ અધો. ૨

ગેટ કાજ બહુ વેક કરે ને, સહે ભાર બહુ રકપો,
દયાં કામમાં હાથ ન આપે, અકલનો એ અધો. ૩

બિચુકને નહિ પાછ જતાવે, ધૂલી જાયજ ખયો,
શુભ રસ્તે ધન વાવરશે નહિ, અકલનો એ અધો. ૪

નીતના મયો તણે, વાંચે પ્રિતે અનીતિ પ્રખયો,
મુપય હોડી આણે ચાલે, અકલનો એ અધો.

મુવાસની સોડમ મૂકીને, ગમાર લે દુરગધો,
સત્ય તણને જૂઠું વદશે, અફલનો એ અધો. ૬

જર જશ લેવા શુભ રસ્તો તણું, ફાકટ કીધા ફદો,
ભૂડો થઈ શિર અપજશ બહોયો, અફલનો એ અધો. ૭

ફાગ ફટાણામા રસ લીધો, વાચે નહિ શુભ છદો,
વ્યસની વ્યભિચારી બહુ બનિયો, અફલનો એ અધો. ૮

મૂઝડતા સર્કેરે નહિ રાખે, ગુણુહીણો રૂદે ગદો,
અગે રોગ થતાં અકળાશે, અફલનો એ અધો. ૯

સજ્જન તણી સભામા જાય ન, વિચરે નિર્વજ બૂદો,
અદલ જુઓ આ જન્મ શુભાવ્યો, અફલનો એ અધો. ૧૦

“સૂર્ય વૃદ્ધ યતાંબુઓ
રાજ દીધું ચંદને !”*

મનહર—શીખ.

આખો દિન દોડી દોડી પૃથિવીની સેવા કીધી,
ખુશી ખુશી કીધાં અર્ધ પૃથિવીનાં વૃદ્ધને;
વેપાર વણજ બહુ વધારીને રસ પૂર્યો,
વધારી ચઢાવી નિજ કીરતિ બુલદને;
ત્રીરા ધડી દેશાદન કરી એમ યાકી ગયો,
ઉચ્છે છે વિરામથી પામવા મુખકદને;
હલે અર્ધશીર આમ નામ ને હમામ પામી,
મૂંઝે વૃદ્ધ યતાં બુઓ રાજ દીધું ચંદને !

* સવત ૧૯૫૧ માદ શુદ્ધ ૧૪ ની સાંજે એક વિદ્વાન મિત્રની રૂ-
મમારાથી સૂર્યાસ્ત થવા અમારે ને બદ્દ ઇચ્છા પછીના તે દિવસના રે
ખાવપર એક દ્રુક કવિના ઘરત કરી હતી

સર્વવ્યાપક પ્રેમ.

ઘોષાયા.

હાડી ખીણવિષે હું વસતો, તું આકાશે વહાલી !
તોપણ મારો પ્રેમ તુરત ત્યાં, ચઢશે તુજને ભાળી;
કે ઉપર આકાશે હું ને, હોય કદી તું નીચે,
ઉતરી મારો પ્રેમ તુરત ત્યાં, શીતળ જળ નિજ સીંચે ! ૧

તું જો પૃથિવી હોય વહાલી, હું અસમાન કદાપી,
મારો પ્રેમ પ્રકાશે તુજપર, સૂરજ સમો પ્રતાપી !
અંધ બને આકાશ વળી આ, અંત જન્મતનો આવે,
ત્યાં સૂધી તે લાખો આંખે, જોય તને દિલભાવે ! ૨

ઉપર, નીચે, ખીણે, ખૂણે, જ્યાં તુજ પગલાં ફેરે,
ત્યાં તુજ સાથે પ્રેમ જશે મુજ, સખળાં હૃદયં જોરે;
પૃથિવીપરની સર્વ હવામાં, વ્યાપ્યો પ્રેમજ મારો;
અદલ ઝપાટે ખોળી કાઢે, વહાલી ! તુજને તારો ! ૩

સંતોષ.

મનહર છંદ.

ઈશનાં આપેલપર માનવિ જે રહે સુખી,
માનીને તેમાંજ સુખ જે સંતોષી થાય છે;
ઝૂપડી પ્રભુએ આપી, માને રાજાને મેહેલ,
નિજ મને રોટલો તો મીઠાઈ જણાય છે;
પોતાની પથારી જાણે તે છત્ર પલંગ જેવી,
ફાટાં તૂટાં વસ્ત્ર તેનાં અમૂલ્ય અંકાય છે;
સંતોષતું રસ સદા અદલ છે જેની પાસ,
મનથી તે ખરો સુખી સદિમાં મનાય છે.

દોહરા.

સસારે સંતોષ છે, સુખનો સત્ય નિધાન;^૧
સૂકાં વૃક્ષા ખાઈને, હાથોં યશે જળવાન. ૨
તાજ ખરૂં સંતોષતું, તુચ્છ અવર છે તાજ;
રાજ-તાજ ચિંતા કરે, સંતોષી સુખસાજ. ૩
અધિદે માગ ન અન્યતું,^૨ પી સંતોષી અંકે;
પારોશ્વના પ્રતાપથી, સ્વર્ગ જવું છે નર્ક. ૪
અસંતોષ ઉપજે કરો, અનિક રકનો ખ્યાલ;
હીરા, માણિક, કાચ ને, પછોં પયસને જાળ. ૫
સુખ માનવ-કર^૩ સાધવું, સુખનો પથ^૪ સંતોષ;
હાથ કરી દુઃખ બેઠારિયું, દાખો^૫ કોનો દોષ ? ૬

કેળવણી.

દાહરા.

- કેળવણી જેવી જડે, કરશે તેવાં કામ;
સારાં નરસાં શીખવ્યાં, પોપટ પઢશે નામ. ૧
- ઉગતાં જેવું કેળવે, વિચરે તેવે રાહ;
પ્રથમ શ્રેયે ઝટ ફરે, પાણીતણા પ્રવાહ. ૨
- જન કેળવણીવિણ જગે, પૂરો પ્રકાશ ન જોય;
પાશવિના પથરાસમો, હીરો રહેલાં હોય. ૩
- દુર્ગુણ કદો દેખાય પણ, કેળવણીથી જાય;
તને ખટારા વલોવતાં, દધિનું માખણ થાય. ૪
- કેળવણી નોંચ ફરને, પણ સુધારે રહેલ;
વાધ, રીંછ, વાનર કરે, ખલકે ખાસા ખેલ ! ૫
- અલ્પ વસ્તુ પણ આપશે, કેળવતાં શુભ સાર;
જાપાનિસ આજે કરે, કાગળની તરવાર. ૬
- ચંચળ બાળ સુકેળવે, આપે લાભ અચાક;
સરસ જમીન સુધારતાં, પાકે સારો પાક. ૭
- શુદ્ધ ન કેળવણી મળે, મુપાત્રથી શું ફળાય ?
જળ સિંચ્યાવિણ તો જુઓ, ગુણી ગુલાબ સુકાય. ૮
- સ્ત્રી કેળવણી સૃષ્ટિમાં, લાભ લાવશે લાખ;
વૃક્ષવિષે ખાતર ભરો, થાય સરસ ફળ શાખ. ૯
- કેળવણીથી દેશચરા, ઉન્નત થાય અમાપ;
સુધર્મો અતિ યૂરોપ તે, કેળવણીના પ્રતાપ. ૧૦

“માનવિના માથાપર ઊ-
ગાડ્યાં છે શિંગડાં!”

મનહર-કવિત.

સિંહ વાઘ જેવાં શૂર ગ્રાહીએને પેદા કરી,
ગાય ભેંસ ધડ્યાં પછી પ્રભુજીએ ધિંગડાં;
બળનું ગુમાન આણી, પોતાને સમર્થ જાણી,
સિંહ વાઘ સાથે લડ્યાં પછી તે યર્ધ ખડાં;
પ્રભુજી ત્યાં બેઠા રંગ બંગનો નિહાળે પૂરે,
સિંહે ઝટ ભેંસનાં ઊખેડી નાખ્યાં ભિંગડાં;
જેઠ અભિમાન નેહો, આપી અપમાન એને,
માન વિના માથાપર ઊગાડ્યાં છે શિંગડાં!!

પ્રિયાને અરજ.

મનહરછંદ.

અગ્નિની જ્વાળાને પાણી યુઝાવી નાખે છે પણ,
પાણી જ બાળે ત્યારે યુઝાવનાર કોણ છે ?
તાપથી તો તારી ચંદ્ર શીતળતા કરે પણ,
ચંદ્ર જ તપે તો તાપે તારનાર કોણ છે ?
તિમિર^૧ નિવારી સૂર્ય પ્રકાશે છે પણ તમ,^૨
સૂર્ય જ કરે તો તે નિવારનાર કોણ છે ?
અદલ જો પ્રિયા ! તેમ મુખદાયક છતાં જો,
દુઃખ જ આપે તો મુખે ઠારનાર કોણ છે ?

૧

સવૈયા-ચોકીબંધ.

રે ચચરે ચચલે મુજ અંગ, પળે પળ તો ગંગ અંખ^૧ ઝરે,
રે અંખ^૨ અંગ પછાડી મરે ત્યમ, પ્રેમ મને શતવાર હરે !
રે હરવાત ઉઠી ઉર બીતર, ઝાળ રૂઠી સહિ રોમ ભરે;
રે ભમરો ઉર વૃક્ષ થયો નહિ, ચિત્ત અતી ચચરે ચચરે ! ૨

મનહર છંદ.

જે જીવ હતો અજાણ, પ્રેમની પડી પિછાણ,
તે દિનથી જ બની તે સર્વ વાત તો સહું;
વધારી વધારી ધારી ધીરજ રાખી વિચારી,
મુઝાઈ મુઝાઈ હવે તો બહુ દિવે દહું;
નેણુમાં મળે ન નિદ્ર, ચેન તો ધડી ન પડે,
હજી પણ પ્રિય ન મળે તો શી રીતે રહું ?
અદલ વિચાર ! વારી વારી શું ઉચાડું. જોને,
ફેલા નહિ યોગ્ય તે તો કોણને જઈ કહું ?!

૩

પ્રીતિની પ્રસન્નતા.

સવૈયા.

અંતર પ્રીત મિહાશ સમીપ,
 શું સાકર સેવ્યં તો કદુ લાગે;
 અંતર પ્રીત મુવાસ સમીપ,
 ગુલાબ અમેઘો મુવાસજ ત્યાગે;
 અંતર પ્રીત વિલાસ સમીપ,
 શું નાટક રગતણે રસ ભાગે;
 પ્રિય ઉતાર ઉરે ! જગમાં
 ન ચઢે કંઈ પ્રીતર્યો યુક્તિ અથાગે ! ૧

શુખનાં નહિ બે દિધ દર્શન તો શું,
 અહોનિશ નેત્ર ભુએ તુજને;
 મળો શબ્દ કહે મધુરા નહિ તો શું,
 નિરતર કર્ણ મુણે પતને;
 કંઈ આર્થ મળે, ન મળે તો ભલે,
 તુજ નામ ન જીભ ભૂલે દહને;
 પ્રિય હે ! સમજે નાહિ બે વર્ણો આર્થ,
 કદું શું અધીક તને કથને ! ૨

ધિક એ જનનો અવ- તાર ખરે!

તોટક છંદ.

મહિમાં શુભ માનવિ દેહ મળ્યો, નહિ પ્રીત યકી શુભ પથ પળ્યો;
નહિ એક ધડી ધરા ભક્તિ કરે, વિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૧

દિનની નહિ દાઝ ધરે દલમાં, દિનરાત છકે છલકે છલમાં;
લટકી ભટકી શિર ભાર ભરે, વિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૨

નહિ ખેશ કદી ઉપદેશ લહે, વર્ણો કલેશ કુસપ હમેશ ચહે;
લવલેશ ન લાજ મુસાજ ધરે, ધિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૩

ખડુ નિત્ય અસત્ય મુખે વદશે, નહિ સત્ય સુકૃત્ય કદી સજશે;
સતવાદિ પરે નડવા સમરે, વિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૪

કપટી ચપટ લપટી ઝપટે, છળ ભેદ્યો સ્વાર્થ સદા દપટે;
જગમાં ઠગમાં જરૂર ઠરે, વિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૫

નહિ નમ્ર થઈ કદી કો નમતો, અભિમાન વિપે રમતો ભમતો;
નકતો લડતો સહુ સગ કરે, ધિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૬

ખડુ વેઠ કરે નિજ પેટતણી, ન ગમાર જીએ જન કોઈ ભણી,
ન ધરે કદી તે શુભ કાર્ય કરે, વિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૭

સતસંગ અપંગ કરે અળગો, નિત રંગ કુસંગતમાં વળગ્યો;
વળી શ્વાન સમાન ભમે ભૂંપરે, ધિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૮

રતિ ધીરજ ધી રજધી ન ધરી, અતિ લાલચ લોભતણી લવરી;
છતિ આંખ બને અથ અંધ અરે, ધિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૯

વદશે મુખથી બહુ બોલ બડા, પછો બોલ યકીજ રહે અતડા;
નિજ બોલ ઉઘાપો ન વેશ હરે, ધિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૧૦

શુષ્કોના શુષ્ક જેહ રાકે ન કળી, બહુ આપ જુએ અપમાન વળી;
હરતો હરતો નડતો વિચરે, ધિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૧૧

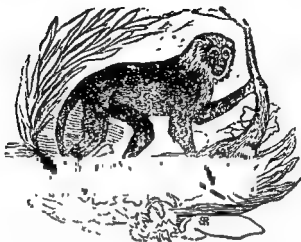
નહિ કોઈતણું શુભ જોઈ રાકે, શુભ જોઈ બળી મન તો ચટકે;
નહિ કેમ થયું મુજ ?-રોઈ મરે, ધિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૧૨

રસ નિત્ય અનીતિ વિપેજ ગણે, શુભ કાવ્યતણા નહિ શ્રંય ભણે;
અતિ નિર્લજ વેણુ સદા ઉચરે, ધિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૧૩

તુંચ કેદ કરી નિજ સાન તમે, બલિચાર વિપેજ વિચાર સમે;
રમો યાચ ખુવાર જુગાર જરે, ધિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૧૪

હિલમાં ન દયા શુણુ સમરશે, બહુ ફર જરજ કોઈ યશે;
ધરથી પડતા રડતા ઉતરે, ધિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૧૫

રમતે ગમતે નિજ ધ્યાન દિધું, નહિ સાર્યક જન્મતણું કિધું;
જગ સિંધુ અરે હગ એ ન તરે, ધિક એ જનનો અવતાર ખરે. ૧૬

“સુંદરી કે વાંદરી?”*

મનહર-કવિત.

પેટે વળગાડી બાળ, દોડતી ગામમાં ફરે,
ઠરે નહિ એક ઠામ, કામ રૂઠું આદરી;
વસ્ત્ર આભુષણ સારાં પારકાનાં દેખી પોતે,
નકલ કરે છે તેવાં પ્હેરવાને પાધરી;
ફેંકના કરે છે આળા, વિચાર ઉરે છે ઠાલા,
એવું એવું વિચિત્ર વસાવે મનમાં ધરી;
અદલ કહો વિચારી ધ્યાનથી સાહેબ તમે,
કામ એવું કરે તે તો ‘સુંદરી કે વાંદરી?’!

* તા. ૨૭-૨-૧૯૦૦. એક મિત્રે ચોક્કસ ઠેકાણે ઉપલી સમસ્યાપૂર્તિ પૂછી હતી, જે ભાંગ ઘુસત પૂરી આપી હતી. આ કવિત મહેપાલકારનું છે.

ઊંધને અરજ.

ચોપાયા ઈંદ.

સરસર કરતા મેઘસપાટા, બલુબલુ કરતી આંખો,
 ધૂ ધૂ કરતો પાથ નદીના, દીવો પડતો આંખો;
 ફરફર હલેકી ધીમો પવનની, સમુદ્રના મુસવાટા,
 સ્વચ્છ વળી આકાશ મુહાતું, તારાઓના ફાંટા.—

કુદરત કેરી અન્ય દરામત, આંખ સમીપે આવી,
 પ્રીતિ વિવિધ વિચાર હલારો, સાથે ઘસડી લાવી !
 દિવસનાં કામતાણું તો, ચિત્ર દોબું છે સામે,
 મુખ, કદિ દુઃખ, ખુશી ગમીની, બેગી આકૃતિ લામે!—૨

હસે મું કરતી મારી ? આવી અપહ્રં ગિરે !
 ॥ નું દવળુ તેમજ, તે ત્યાં દવળે મું રે !

પ્રેમ સ્થિતિ શું સરખી રાખે, પ્રિયા પ્રિતમની એવી ?
કે આ રમરણ કરાવા તેનું, છટકી છે હોંધ દેવી !— ૩

અનેક એમ વિચારો આવી, વળી પસાર થયા બે,
તોય હજી હું ટળવળ કરતો, ગળડું હોંધવિનાનો;
પક્ષી ચીં ચીં કરતું વૃક્ષે, પડતું પ્હેલું કાને,
કુકડેકુકતણો તીણો સૂર, વળતી નિકળે તાને. ૪

પસાર થઈ રજની આ આખી, પડ્યો રહી પછડાતો,
તોપણ મીઠી હોંધ ! તને હું, જીત્યો નહિ કળમાં તો;
એ ત્રણ તો એવી ગઈ રજની, અરે હવે ઉર ધડકે !
આ રજની પણ એવી કોરી, હોંધ દેવી ! નહિ ફટકે ! ૫

તુજવિણ મીઠી હોંધ ! કશી છે, પ્રભાતની બલિહારી ?
આવી ભેટ મને આ બહાલી ! દિનથી બચાવનારી !
નવા વિચારો ને ખુશ તબિયત-દેનારી તું માતા !
પધાર ! મીઠી હોંધ ! પધારી, આપ અદલ સુખસાતા ! ૬

પુત્રી વિરહ.*

રાગ રામઝી:—“વૈદરભી વનમાં વલ્લવલે.”

ભીડી ચાલી ક્યાં લાડકી? મારી વ્હાલી આમ?

હા! હા! આ તું શું કરે, તણ પ્રીત તમામ!

ભીડી ચાલી ક્યાં લાડકી!—ટક.

ધુળતી ધુળવતી આ ઉગી, કેવી સિચિલ સવાર;

તેમાં ધુળરો ખાડિયો, સાથે તે નિરધાર!— ભીડી ૧

પૂર્વે છુપાતો ભગતો, આજે દિનકર^૧ કેમ;

એ પણ મુખ સંતાર્યું શું, ઢાળે આંસુડાં એમ?—ભીડી ૨

વૃક્ષ પૂલોપરથી ખરે, ફવ બિંદુઓ એત;

ધીર મૈત્રી રહતાં સદૃ, હાથ તોટિયું દેત!— ભીડી ૩

સાગર મારે રોકમાં, શું ઉછાળા મોટ;

ભરતો ભરાઈ ગઈ અહીં, યઈ ઓટની ખોટ!^૨— ભીડી ૪

બંધ રહીને વાયુ આ, સૂણે રોકાકુંડ^૩;

ભીડો રહી તું શું જુએ? યથો તું પણ મંદ!— ભીડી ૫

* મરાઠી વા. ૨૮-૨૨-૧૯૦૦; સવત ૧૯૫૭ ના પોષ શુદ્ધ ૭ ને વાર શુદ્ધે, સવારનાં ૭ વાગે. ૧. સૂર્ય. ૨. કાતળ સાતેમ દોવાથી પાંચ વાગે ભરતી. ૩. ઢવે ઓટ વધ દની. ૩ ચોક્કસ ૧૬૫૫૦.

પહોંઓ! કયમ ચીં ચીં કરો, શીદ ઉઠાવો શોર?

હસતોં કુદતોં તમ જેવોં મુજ-ચઘી પડી કઠોર!— જીડીં ૬

પોપટ મારા કોરિલા! ગાતો નામ તું રોજ;

મિટ વચન લલકારતો, આપતો મનમોજ;— જીડીં ૭

તુજસમોં આ મુજ પોપટી, આલી શેરવોં નેણ;

સાથેજ લેતી જાય જો, મધુરાં નિજ વેણ!— જીડીં ૮

મણિ જે અમૂલ્ય ધરાવતો-હતો હું મુજપાસ;

રે રે! સદાનો શુભાવિષો, હવે ક્યાં તેજભાસ?— જીડીં ૯

આ મુજ પ્રીતિતણુ પ્રથમ, આશાવતું ફૂલ;

ફૂડા કાળે તોડીને, નાખી દીધું અમૂલ!— જીડીં ૧૦

માત્ર ચતુર્દશ માસ તું, આવી મુજ ધર માટ;

પણ તું ચતુર્દશ રતનો, આપી ગઈ ચળકાટ!— જીડીં ૧૧

હોંધા સદાની હોંધમાં! નહીં ખારણુમાંય;

નહિ તુજ માતનો છાતોંપર, નાખી કોમળ કાપ!— જીડીં ૧૨

હોંધા સદાની હોંધમાં! મારી દીકરી દક્ષ!

નહિ તુજ તાત પાસામહી, મીચી નિર્મિત ચક્ષ!— જીડીં ૧૩

હોંધા સદાની હોંધમાં! પણ હવે આ બાળ!

પરમ અમરલોક પાંખમાં, હોંધા આણી બહાલ!— જીડીં ૧૪

૧. નામ હવ, અથવા જે મણિ આ પદ સ્થેષ છે. ૨. જન્મ
તા ૨૮-૧૦-૧૮૮૯.

હિંધા સદાની હિંધમાં! કેવી મીઠી હિંધ!
સંચરે સ્વર્ગના બાગમાં, શુભ ફૂલડાં સુંધ!— જીડી૦ ૧૫

આવીં તું તો દિવ્ય લોકથી, તારો દિવ્ય સુસાજ;
રંક માઈ ધર બે ધડી, શોભાવવા કાજ!— જીડી૦ ૧૬

મુંદર મનમોહન છળી, હસતી ભરી આખ,^૧
હેખી શરમાઈ જતું, કરમાય ગુલાબ!— જીડી૦ ૧૭

આકર્ષણિક તે તુજ છળી, હવે તેમની તેમ,
આંખવિપેજ રહી ગઈ, અત સૂધીજ જોમ!— જીડી૦ ૧૮

અમૃત મીઠા ભોલડા-તારા કોડિલા^૨ પાય;
રે રે! હું તે કયાં ફરી, હવે સૂણીસ હાથ!— જીડી૦ ૧૯

તુજ દરશનનો^૩ રંક મેં, લીધો આહિં શુભ લહાવ;
અમૃત કંઈક ચખાડિયું, બારી જણવી 'ભાવ!— જીડી૦ ૨૦

પણ રંક હું ડિલુભાગ્યનો, સમજ્યો નહિ અર્થ;
તેથી શું ગઈ તારોઈ તું? હા! હા! કીધો અનર્થ!—જીડી૦ ૨૧

તે આ કરાવી સમાઈ મુજ, દિવ્ય લોકની સાથ!
કેમ ભૂંડું ઉપકાર જો, થયો તાહરે હાથ?— જીડી૦ ૨૨

તું તો અમરમુખ લઈ મૈત્રી, પણ તારી યાદ,
રહેશે સદા ઉરમાં રમરી તારો અમૃત પ્રસાદ!— જીડી૦ ૨૩

મુણને જો મારી પ્રિયા! ચાપ શીદ દિલબંન?
ઉત્તમ ઈશને આપિયે, કેવું નીતમ નંગ!!— જીડી૦ ૨૪

ભેને સરસ વધુ એયકી, ઈશને આ વાર,
 આપણુ લેટ શું કરી શકત? ભરે ધાર લગાર!!—ભીડીં ૨૫
 જગપાળક જગનાથ આ! સોંપું તમને આ રત્ન;
 નેહ નજરથી પાસ તે-રાખો કરી શુભ જલ!— ભીડીં ૨૬
 દષ્ટિ થકી થઇ દૂર પણ, એહ મણિનો પ્રકાશ,
 અદલ નિરંતર ઉર રહો, હારો ને અવિનાશ!— ભીડીં ૨૭

મહારાણી વિજયાદેવીનો વૈકુંઠવાસ.

મનહર હંદ.

ત્રિશ્વવિષે આજ વડો વિજય વિભોગ થયો,
ખલક આ ખરેખર નામ નિજ ખોય છે!
સૂર્ય શોકમસ્ત થે અગાઉથીજ અસ્ત થયો,
શયનમાં હાથે શિર પડી બાહુ ફેર્ય છે*!
દુઃખ ન ખમાય કંઈ, આંખથી ભેવાય નહિ,
ચોળી ચોળી મથુ ને કપાળ લાલ ભોય છે*!
વિજયાદેવી* તો અરે અદૃશ વિરામ કરે,
નિસાસા હિસાસાથી ભરાઈ આજ ભોય છે! ૧

ગામ ગામ કામ કામ દેશ પરદેશ વિષે,
શોક ને સંતાપતણા છાપ હાથ દોરિયા;
ધરાજનતણુ સર્વ ધૈર્ય તો ધોવાઈ ગયું,
દાવાનળ દુઃખવિષે દેહ સર્વ દોરિયા;
ગુણી ગિરિ સાગરની અભીરતા ગૂમ થઈ,
વિજારા વરજીને વિલાપ વેશ વ્હોરિયા;

૧. નિબાનામાં. * મહારાણી સાંજે ૬૫૫ થાને કુલ્લવી, જે નેના સુધે
અસ્ત થયેલા દેવો, અને મહિ વપતી કલ્પના કરવામાં આવી છે. ૨
સુધારત થવા પછીના દેખાવનો આ સ્વરૂપ છે. ૩ મહારાણી વિજયાદેવી.

ઈશ્વરની આવી ગુહ્ય આંગળી ઓઝિતી લાગી,
હંમેશની હાંધમાં રે સૂતી વિદ્યોતરિયા !

૨

ઈંદ્રવિજય છંદ.

કયાં ગઈ છીટનની જખતાવર ?
કયાં જગદીપ ગયો ઝળકાવા ?
કયાં ગઈ રે દિન રૈયત રક્ષક ?
કયાં કુળતાજ ગયું મુખોં યાવા ?
કયાં ગઈ હિંદ દયા દિલધારક ?
કયાં વિજયી વનિતા ગઈ ગાવા ?
મહાન ભલી વિજયા અરદેશર,
સ્વર્ગ સિધારોં વિશેષ દિપાવા !

૩

દોહરા.

સન ઓગણિસે એકનો, પ્રથમ મૃત્યુએ માસ;
તારિખ બાવિશ મંગળે, ક્રીધો વૈકુંઠવાસ. ૪
રે ઓ મંગળવાર તું ! મંગળનો કરનાર;
કેમ મત ચૂક્યો અરે, સાધી ઉલટો સાર ? ૫
પણ કયમ કાઢું વાંક તુજ, બીજો કાંધો શિકાર !
બે બગટે બાવીશથી, બગડ્યો મંગળવાર !! ૬

ચંદ્રાવળા છંદ.

ચંદ્ર જુઓ આ પછીને શીકો, ઢાંકે હાથે મૂખ ?
ચાંદળીને^૧ તો કપટી ચપટે, દારુણ ક્રીધું દુઃખ !

૧. કાંઈ બીજાએ, અથવા તો તે દિને બીજ દતી તેણે. ૨. ચાંદસત દોવાથી માત્ર ચંદ્રની કોર જ દેખાતી હતી, એટલે એટલે પોતાનું બાકીનું મુખ હાથે ઢાંક્યું હતું. આ પદ મેલે છે; અહીં ચંદ્ર એટલે પાટલીકુવર પણ છે: જુઓ છેલ્લી લીટી, ૬૩ ૨૧ મી. ૩ ચાંદસત.

દારણુ ત્રીધુ દુખ અરે રે ! જગ આખી કકળાટ કરે રે !
સતારે સરમે નિજ સિક્કો, ચદ્ર લુચ્ચો આ પછીને શીકા । ૭

વાકા તેં ક્રીધુ છે વાકુ, ગણ્યો ભયે શુભ તોય,
શુભ કરનારતણી સહિમા, આ રીતે નવ હોય ।
આ રીત નવ હોય કદાપી, વાસ ખવાસતણી તુજ આપી,
પ્રગટ બતાવ્યુ તારૂ વાક, વાકા તેં ક્રીધુ છે વાકુ ।

ઇદ્રવિજય છંદ.

રગ તરગ ઉડ્યો દુખસગ,
ઉમગતણો સહુ ભગ કયો છે,
રાજ રડે શિરતાજ પડે,
સહુ સાજ સમાજતણો ઉતયા ॥
કાર ગયો સત ક્રીટનનો મસ,
હિંદતણો શુભ હાગ હયો છે,
ચિત્ર ચરિત્ર પવિત્ર ગયુ,
જગ ઊર વિચિત્ર વિરાગ ભર્યા છે ।

મનહર છંદ.

કેકના વિવાહ લેયા, કેકના ઉછાહ લેયા,
કંક ખેરખાહ લેયા મરતા નજરથી ।
કેકની લહાઈ લેઈ, કેકની ભૂડાઈ લેઈ,
કેકની બડાઈ લેઈ પડતી ઉપરથી ।
કેક પ્રિય ગિત્ર ગયા, નેક ને પવિત્ર ગયા,
લહાવા ગયા વેરી ગયા નાગી અને નરથી ।
ખ્યામી વર્ષ દૃષ્ટ દેખી સાત સ્વર્ગવામી ચઈ,
સુખદુખ મટી સર્વ ધીરજથી ધરથી ।

દિલમાં દયા ધરીને દીનકેરાં દુઃખ કાપ્યાં,
પૂત્ર જેવી પ્રજા પાળી ક્ષમા બક્ષી દોષની;
અબળા છતાં ગણાઈ સેંકરો સખળા જેવી !
નીતિમાન નારી એવી ભારી બળ કોરાની;
પૃથ્વીમાં સુરીતે પૂર પવિત્ર પ્રકાશ પાડ્યો,
પછી શાંત મૃતી સોડે સદાના સતોપની;
દિનના પ્રવાસથી પવિત્ર રહી જેમ જળે^૧-
* સાને શાંત આયમે ઉઘોગી સૂર્ય રોશની !

૧૧

દંડવિજય છંદ.

કેંક ભલા વર્ણો રાય થશે,
શુભગાન ઘણાં જગમાંય ગવાશે;
કેંક થશે સુખદાયક નાયક^૨,
લાયક વાયક^૩ વિશ્વ લખાશે,

કેંક થશે સરકાર પિયહર,
ધ્યાર અનેક પ્રકાર કમાશે,
રાજ થશે, અવિરાજ થશે, પણ
“ રાણીનું રાજ ” નહીં વિસરાશે !

૧૨

મનહર છંદ.

ચાર સો નોકર ગયા, દુષ્ટકેરા દોર ગયા,
બુલમીનાં જોર ગયા, કર લીધાં કોડિયાં,
પ્રજા સૂએ ખુલ્લે દ્વાર, બચકેરો ગયો ભાર,
અધેર કુરાન્યયકી આજ છેક છોડિયાં;
વિધાનો વધારો થયો, વેપાર પસારો થયો,
દંડકેરાં પરિયાંને હિંદ સાથ જોડિયાં !

અદલ ઇન્સાફ તારો જુગોજુગ યાદ રહેશે,
અરે વિકટોરિયા તે હિંદ વિખ તોલ્યાં !!

૧૩

ઇંદ્રવિજય છંદ.

હિંદ રે નિજ હાથ તણ બહુ,
દૈવ અરે અવળુ દરશાવ્યું;
પૃથ્વ તણુ અમીર ફકીર,
અધીર બની અખ' નીર ઉભાવ્યું;
વર્ષે ભૂંભે યુગ તું રહ્યો કેસર,
હિંદ હરેક સૈંતે હરખાવ્યું;
પ્રેમથકી પસવાસે પ્રતિદિન,
'રે પ્રિય આખર કેમ રહાવ્યું' ?

૧૪

મનહર છંદ.

લાખો ગાઉપર જેની સર્વમાન્ય સત્તા ચાલે,
કોરો જન દેશં જેણે જગર જીતી લીધાં;
પોતાની પ્રતિષ્ઠા પાળી, ભલીજ હમેશ ભાળી,
અમર સુરાજ્યનાં દૃષ્ટાંત બુધિમાં દીધાં;
ધનવાન, પુત્રવાન, આયુવાન, વિદ્યાવાન,
ભલી ભાગ્યવાન અભિપાન માનમાં પીધાં !
ચોસેઠ વરસસૂધી સરસ અમલ કરી,
અદલ અચલ નામ કામ જગમાં ફીધાં !
શુક્રચાર્ય જેવી જેની નીતિ તો નિહાળી નિત્ય,
રત્નાકર જેવું જેનું ગાંભીર્ય ગણાયું છે;

૧૫

૧. મહા; આંખ. ૨. સન ૧૮૫૭ ના જળવા પછી મહારાણીએ ઈસ્ટ
ઇન્ડિયા કંપની પાસેથી હિંદનું રાજ્ય પોતાને હસ્તક લીધું ૩ મહારાણી
શ્રી ત્યારે ગાદીપર આવ્યા ત્યારે જેવી પ્રતિષ્ઠા લીધી હતી કે "હું
ભલી થઈશ."

પૃથ્વી જેવી ક્ષમા સદા ઉરવિષે પૂર રાખે,
હિમાચળ જેવું જેવું ધૈર્યે તો જણાયું છે;
સ્ફટિકમણિ સમાન નિર્ભળતા બેઠે જેની,
સૂર્ય જેવું મૂખે સદા તેજ તો તણાયું છે;
બહાદુરોનાં બદનની બનેલી આ બાઈ એક,
વિજયાનું વિજયમાં મોત વખણાયું છે !

૧૬

ગીતિ વૃત્ત.

સ્વર્ગ પામે શાંતિ, કાંતિ તારી સદાય રહી ઉરમાં;
વિજયીની તું વિજયી, વિજયા તારો વિજય રહ્યો નૂરમાં ! ૧૭
હર ગઈ છે તું પણ, તુજ રેયતને તપાસ મુખદુઃખમાં;
શાણી મહારાણીનું, નામજ રાજ્ય કરશે પ્રભુમુખમાં ! ૧૮
રાજ્ય ગઈ તું સોંપી, એશ્વરે આ લોધું સહ તાર;
લીધી પ્રતિજ્ઞા પ્રેમે, તુજ પગલે ચાલવા સદા સાર ! ૧૯
હિંદ ! દિલાસો ખાસો, આથી વધુ શું તને અરે મળશે ?
રહેને ભક્તિભાવે, નૃપ ઉર વાસો કોંધે પિડા ટળશે. ૨૦
ગઈ વિજયા વિઠટાર્યા, જીવે એશ્વરે રાય મુખ સાથે !
સૂરજ અસ્ત થયો પણ, અદ્ર પ્રકાશો અદ્ભુત શિતળ માથે ! ૨૧

ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

હરિભક્તિ.

દાહરા.

હોય હૃદય કે હોય નહિ, પણ હ્યો આસ્તિક રાહ;
અણુજણુવાને 'શેઠ' કહ્યો, ઘો હ્યો આદર આહ.* ૧

ભક્તિ ખરી છે પ્રાણની, આશ્વા^૧ સત્ય અરોવ,
આમિ છૂપો અતરે, એનો ધમે હમેરા. ૨

ઈશ્વર ભજતાં નહિ કરે, વણુલધોગે સાલ;
નહિ હેપરથી નાખશે, ભોજન તો મુખમાંલ. ૩

ભક્તિ કરીને ભક્તજન, બદલો હાથે ભર;
કિમ્મત માગે માલની, જન આપારી પૂર. ૪

તીર્થે સ્નાન કર્યોયજી, પાપ કદી ન કપાય;
નદીએ ન્હાતાં પુણ્ય તો, નિત્યે મગ્ધ નહાય. ૫

* અણુજણુવાને 'શેઠ' કરી બોલાવવો એ સલામત માર્ગ છે, તે શેઠ નહિ હશે તો ઠીકજ છે, પણ તે એ શેઠ હશે, અને તેને ટુરછ નવરો તો તે કોપાયવાળ થશે ૧ એકીન, શ્રદ્ધા.

સુધર્મ પાળી પ્રભુ ભજે, જાય સ્વરગ મોહાર;
સત્ય ભલા ભાવે રહે, આપે પદ સરકાર.* ૬

પૂરે ચિત્ત પ્રોવ્યાવિના, ભજન પ્રભુનું અર્થ;
ચિત્તવિષ્ણુ વાંચે ચોપડી, ઉરે ધરે શો અર્થ? ૭

ભક્ત ખરા ભગવાનના, પળે સુપંથ સદાય;
અમૃતના ભોગી કદી, ચિત્તે વિષ નહિ રહાય. ૮

નિજ જનની રક્ષા સદા, કરે જગત કરતાર;
નેમ આગમાં જળ લઈ, સીંચે માળી સાર. ૯

ક્યાવિના ભક્તિ કશી, અંતર ગણે અસાર;
વાણી ત્રિમળવિના દોંધું, ભોજન મિથ્યા ભાર. ૧૦

જ્ઞાને અજ્ઞાને ભજે, પણ પૂરે પ્રભુ આરા;
બાળક બોલે તોતડું, માતા ઉર ઉદ્ધાર. ૧૧

કોઈ થળે પણ એક ચિત્ત, ધરવું હરિનું ધ્યાન,
લખતાં ચિત્ત લખાણમાં, કરો બંધ નિજ કાન. ૧૨

દુનિયાને દેખાડવા, કેંક ભજે ઈશ જૂઠું;
દીલાં ટપકાં ભાજપર, પાળી રાજે પૂઠ. ૧૩

મુખમાં ભજે ન રામને, દુઃખમાં સમરે રામ;
ખાચ પિયે પોટે મુખે, કેવો વેધ મુકામ?! ૧૪

* ને સરકાર તરફ સારા ભાવથી રહી સારાં કામ કરે તો તે પણ

પદવી ખીતાબથી નવાજે છે. ૧ દર્પ ૨ કપાળે ૩. છરી

યુષ્ઠ છિન્ન ભિન્ન તુજ પ્રાણુ ગશે,
 પછો એહ દેહ ધરણી ઢળશે;
 તુજ અંગ રંગ પછો તો ઉડશે,
 તુજ દેહ-નેહ સહુ હાં ભુરશે.

૬

જન નિત્ય ચિત્ત પ્રભુમાં ધરશે,
 તુજ મૂખ સૂખ ચક્રો તે ભરશે;
 તુજ કષ્ટ ભૂષ્ટ કર્ષો સૌ હરશે,
 નર્કો ધાર પાર ભવ આ તરશે.

૭

દાહરો-અંતર્ગાથિકા.

અમર ન દેખો શરિરને, ફના રાજ મતિ જીત;
 ખટ બળ રજો દાતારનાં, દલે મગન ગા ગીત.

૮

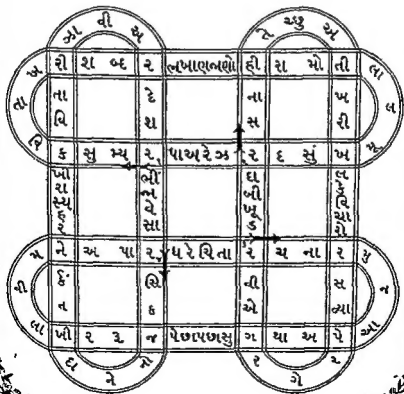
સમાપ્ત.

ચિત્રકાવ્ય.

— સફળ જીવો પાતું લ મું. —

સુકાવ્યખૂબી. ધનાક્ષરીચંદ.

મણિમાળ ચોસર બંધ.

સેવ કટાર

પ્રબંધ. ૭૪

સફળુઓ પાતું રફ મું. કફ

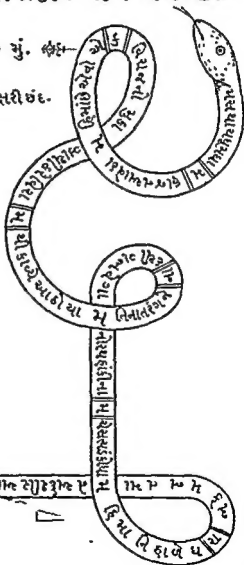
કવિ અને કુદરત. પનાસરી પંદ.

‘અ’ અક્ષરાકૃતિ નાગ બંધ.

નક જુઓ પાનું ૨૭ મું. જન

સુકવિનો મુકામ. ધનાક્ષરી ઇંદ.

—મુદ્રા જુઓ પાનું ૧૫૮મું. —

પ્રિયાને અરજ. સરવૈયો.

ચોકી બંધ.

